

2024. FEBRUÁR

ROMSOM

ROMÁNYA DEJAKA SHIBAKO, ZHANIMASKO THAJ KULTURALNO LIL • CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Növény-
tanulmány

Ebben a számunkban Balogh Tibor grafikáit mutatjuk be.

Romanya dejaka shibako, zhanimasko thaj kulturalno lil
Cigány anyanyelvi, tudományos és kulturális folyóirat

Alapította

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF
KOVÁCS JÓZSEF HONTALAN
PÉLI TAMÁS

Megjelent

1973-1978 és 1994-1996 között és 2006-ban.

Főszerkesztő

NAGY GUSZTÁV

Szerkesztők

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT
BRÉM-NAGY FERENC

Weboldal: romsom.hu

A folyóirat a Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával jelenik meg.

ISSN 1216-0067

Kiadja a Magyarországi Roma Galéria Egyesület • Felelős kiadó: Vári Zsolt elnök • Szerkesztőség levélcíme: 1225 Budapest, Nagytétényi út 336. • Email: ujromsom@protonmail.me • Lapterv: Brém-Nagy Ferenc • Nyomdai előkészítés: Euro Press Media Kft. • Nyomtatás: Lauer Nyomda

Útra indító – O drom zhalipe

Negyedszer kezdünk bele.

A Choli Daróczi József, Kovács József Hontalan és Péli Tamás által alapított ROM SOM három időszakban jelent meg: 1978–1983 és 1994–1996 között, végül 2006-ban. Célja mindig a cigányság múltját, életét bemutató tudományos (történeti, néprajzi stb.), művelődési publikációk közzététele, cigány művészek műveinek (irodalmi művek esetében cigány és magyar nyelven), illetve jelentős világ- és a magyar irodalmi alkotások cigány nyelvű fordításainak megjelentetése, és végül, de nem utolsó sorban az anyanyelv művelése. A Kádár-rendszerben a folyóirat a magyarországi cigány értelmiség elindítója, a kulturális identitás megteremtésének első fóruma volt.

Az idők változnak, és nem mindig hoznak jót. A magyarországi cigány sajtó a 80-as évek végi és a 90-es évek eleji expanziója után, amikor tucatnyi kiadvány létezett egyszerre, mára szinte teljesen megszűnt. S miközben az utóbbi években a cigány értelmiség felnevelésére örvedetesen kiépült a roma szakkollégiumok rendszere, nincsenek a cigány művelődésnek fórumai, amelyek a magyarországi cigányoknak, közte a felnövő értelmiségnek megadhatnák az identitáshoz és az önbecsüléshez nélkülözhetetlen kulturális alapot.

”

Negyedszer indítjuk el a folyóiratot, és ma pontosan ugyanazok a céljai, amik mindig is voltak: fórumot teremteni a művek megjelenésére, tudományos publikációknak, módot adni párbeszédre, közös gondolkodásra, perspektívát nyújtani a cigány alkotóknak.

Mára ez kiegészült egy kötelességgel. Az folyóirat alapítóinak egyike sem él már, ahogyan időközben eltávozott számos jelentős cigány alkotó is, örökségük ápolása, a köztudatban alig-alig szereplő életművük megismertetése olyan feladat, amelynek teljesítése nélkül szegényebbek lennénk mi és az egyetemes magyar kultúra is.

NAGY GUSZTÁV
főszerkesztő

Cigányasszony tánca

Tartalom

Útra indító – O drom zhalipe

- CHOLI DARÓCZI JÓZSEF A cigány nép történetének vázlata / 5
CZIFRANICS-TAKÁCS ZOLTÁN Romapolitikák:
a „Cs”-lakásprogram / 8
BOGDÁN PÉTER Színes társadalom – Párhuzamos társadalom / 19

KALEIDOSZKÓP

- MÉNÉS ATTILA A cigányok és én / 29

INTERJÚ

- A szépség mindig felemeli, megrendíti, és átformálja az embert / 31

IRODALOM

- JÓNÁS TAMÁS Ami-ima / 35
RIGÓ JÓZSEF Kiszólás a vagyoni éjszakából / 36
HELL ISTVÁN Kísértés / 37
VARGA ILONA Fakanalás Janás (részletek) / 39
PATÓ SELAM Nomád ima / 44
Vigasz / 44
Éledés / 44
AYHAN GÖKHAN Füstölgés, 1972 / 45
MOLNÁR KRISZTINA RITA A kispatkányok már erősek
(Egy uralkodó elmékedéseiből) / 48
VESHO-FARKAS ZOLTÁN Fényedbe zuhanva / 52
Felmentelek / 52
Prózavers / 53
KALLA ÉVA A szerelmes nagybögös / 54

ANYANYELV

- CHOLI DARÓCZI JÓZSEF Nyevo bersh / 57
Romano Drom / 57
MADÁCH IMRE Az ember tragédiája / 58
Le Manusheski Tragedija / 58
FEDERICO GARCIA LORCA La casada infiel / 62
E bipatyivalyi romnyori / 62
A hűtlen menyecske / 63
GUILLAUME APOLLINAIRE L' Adieu / 64
Naisaripe / 64
Búcsú / 64

ROMA ATLANTISZ – CHOLI DARÓCZI JÓZSEF

- Daróczi Ágnes, Antal István, Molnár István Gábor, Kalla Éva,
Hága Antónia, Nagy Gusztáv, Kállai András,
Szolnoki Csanya Zsolt és Brém-Nagy Ferenc emlékezése / 66

12

ORSÓS ANNA
A cigány/roma
nemzetiségi oktatásról

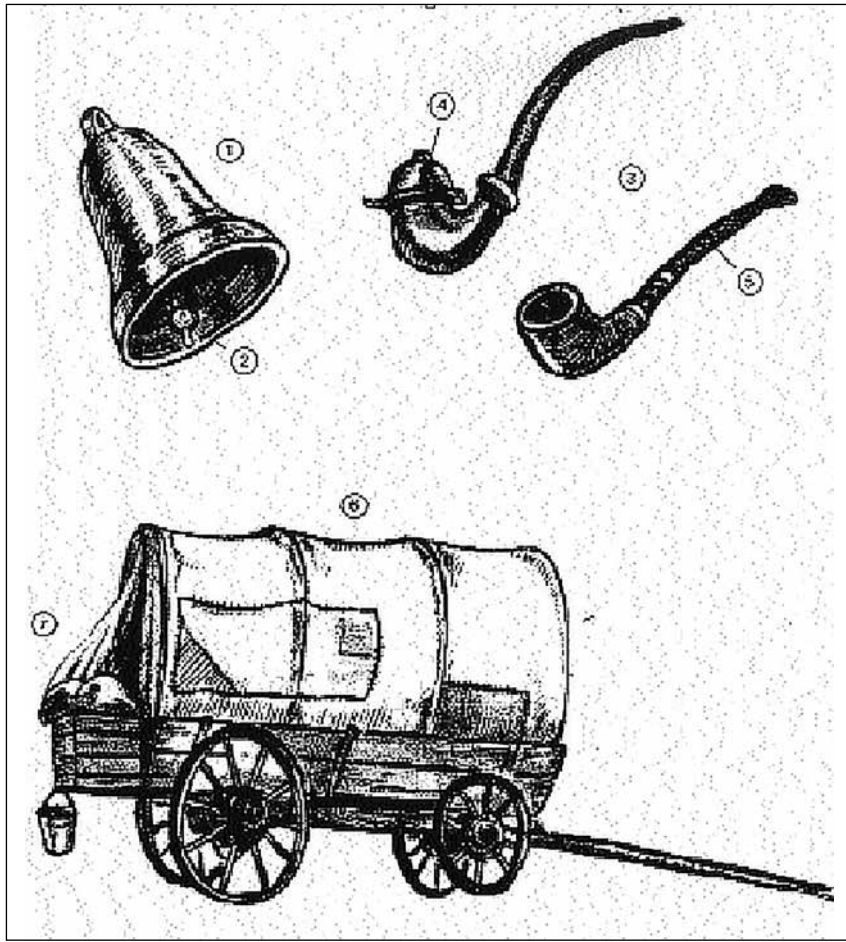
21

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY
Az előítélet

73

GALÉRIA
Ferkovics József

A cigány nép történetének vázlata

Őshazától őshazáig: Indiától Magyarorszáig (Kr. e. 2000–Kr. u. 1416)

A cigányok Európába a 13. században, Magyarországra a 14-16. század fordulóján érkeztek. Hosszú vándorútjukról csak a cigány nyelv és néhány 10-11. századi irat ad információt. A nyelvtudomány szerint a cigány nyelv az ind nyelvek közé tartozik, annak is dravida csoportjába. Így megállapítható, hogy a cigányok az indoárja népek közt Kr. e. 2000 körül érkeztek India északnyugati részébe, az Indus völgyébe (a mai Pakisztánba és Indiába), és egészen Kr. u. a 4-5. századig éltek ott. Ekkor indultak el nyugatra, vélhetően Észak-India mohamedán meghódításának következményeként. A feltételezett elvándorlási útvonal – a nyelv kölcsönszavait és nyelvtani változásait követve –: a mai Irán, Törökország, ahol

- egy nagyobb csoport Közép-Ázsiába, illetve a Fekete-tenger északi partvidékére;
- egy másik délnyugatra, Szíria felé, majd ott újból kettéválva Egyiptom és Észak-Afrika, illetve a Görög-szigetek és a Balkán felé szóródott szét;
- egy harmadik csoport pedig a valamikori Örményországon, a Fekete-tenger déli partvidékén átjutott Európába.

A cigányság nagy része a Kr. u. 9. században a Bizánci Birodalomban jár-kele, és itt nevezik őket el eretneknek, sektásnak, acinganosnak. Ez a név azután a cigány közösségekkel együtt kerül át Európába.

Az első írásos európai említések Ciprus és Kréta szigetéről valók, és a 12. században keletkeztek, majd a 13. században Görögországból (Gippe hegye mellől) és Spanyolországból vannak adataink.

A korszak öröksége

Az Európába vándorlás idejére a nyelvében megőrzött, az ind szókészlethez kapcsolódott szókészlet, és néhány néprajzi adat ad támpontot. A csengőöntés és hidegkovácsolás bizonyos szavai és technikai elemei örmény és perzsa a nazális hangok indiai örökség, míg a dallam és ritmusvilágban erőteljes balkáni hatás. A cigány társadalom zártsága kasztrendszerhez hasonló elemeket tartalmaz, ami a csoportok (fajták, törzsek?) közti nagyfokú, átjárhatatlan elkülönülésben és a mesterségek kultikus jelentésében (például önmagukat is az ősi mesterséggel határozzák meg) érhető tetten. Ezt az örökséget azonban ma már kevéssé, és más jelenségekkel ötvözve láthatjuk, leginkább a művészetben és a népművészetben maradt meg.

A történeti háttér

Kr. e. 2000–Kr. u. 500. között a magyar törzsek az uráli őshazában éltek, majd kiszakadva az ugor életközösségtől, elindultak nyugat felé. Kr. e. 1500–Kr. u. 500. között alakul ki a magyar nép, és erőteljes iráni hatások érik. (Főleg állattenyésztés vonatkozásában.) Kr. u. 500 körül indulnak el Levédia felé. A cigánysággal közel egy időben kerülnek kapcsolatba Bizánccal, ahol türköknek, törököknek, néhol bolgároknak tartják őket. Levédiában a 6-9. században élnek kazár függőségben, majd Etelközbe költöznek, és onnan, már önálló politikai egységként, segéd- és alávetett népekkel együtt a Kárpát-medencébe érnek. A 895-896-os honfoglalást, melyet Álmos fia, Árpád vezetett, Géza (971–997) fejedelem politikai harcait és a kalandozások végét követően I. Szent István (997–1038) megalapítja a magyarok államát s elismerteti Európával. Az elismerést megkoronázása jelenti 1000-ben (vagy 1001-ben). Az Árpád-házi királyok közül II. András (Endre) kerül kapcsolatba cigány kovácsokkal. Szentföldi hadjárata során hadseregében kerülnek először bizonyíthatóan cigányok Magyarországra.

Európában az 5. században bukik meg végleg a Nyugat-római Birodalom és lassan „a hun hódítás”, a gótok, germánok, vandálok, magyarok, támadásai után, részben a hódító népek részvételével, a 10. század körül kialakulnak az új, feudális államok, köztük a kor legjelentősebbje, Nagy Károly Frank Birodalma.

A 10-15. században véglegesen kialakulnak az államok, és Európa minden részét lakják és védik. A cigányság a 13-15. században Európába érve nem találhat már önálló állami létet biztosító helyet, csak egyes államok ritkábban lakta területeire költözhet, szétszóródva. Nincs olyan egységes, sem erős, hogy hódítson magának, kiszolgáltatott helyzetbe kerül.

Magyarországon az első okleveles adatok a 14. századból valók, melyekben cigány nevű család és helységnév (Egyházascigány) szerepel. Természetesen nem biztos, hogy itt cigány származású családkról van szó (nem is valószínű, hiszen ezek a családok nemesek), hanem egy névadási szokásról, mely szerint a vezetéknevvel hasonlatot akarnak kifejezni (olyan mint a cigány). Azonban ilyen név-

adásnál is kell, hogy legyen kifejezés-ismeret, azaz tudni kellett a cigány kifejezés tartalmát, vagyis legalább hírből-ismerni kellett a cigányt. (Említésre méltó itt, hogy sok cigány származású, magát cigánynak vallót hívnak Horvátoknak, nyilvánvalóan migrációra, a bevándorlás irányára utalva).

Az első bizonyosan cigányra vonatkozó iratok, a Zsigmond király (1387–1437) és a német-római császár által kiállított útlevelek. 1416-ban Svájcban, 1422-ben Sze-pesen, László vajdának és népének. Ez az először megtelepült cigány népség a kárpáti nyelvjárású, ma jórészt romungró és gurvári családok ősei.

A 15. század folyamán több útlevelet, illetve kiváltságlevelet, melyben adózás alóli teljes, vagy részbeni mentességet, illetve szabad költözködést kapott az adott kompanyia, adtak ki Európa szerte. Így jórészt a történelmi Magyarországon keresztül, magyar uralkodók engedélyével jutottak el Európa legtávolabbi pontjaira. Részben ezért, részben, mert jelentős hányaduk az országban maradt, második öshazájának tekinti a cigányság Magyarországot.

Más népek közt szétszóródva: A cigányság Európában és Magyarországon a 17. századig

A cigányság nyugat-európai, valamint közép- és kelet-európai sorsa eltérően alakult a 15-18. században. Nyugaton, a már fejlettebb, kapitalizálódó iparral rendelkező államokban a cigányok kisiparára már nem volt kereslet, szükség. Vándorló életmódjukat is nehezebben viselték a szabályozottabb életet élő társadalmak, ráadásul Spanyolországban az inkvizíció kora ez. Nem csoda, ha – elsősorban a városi polgárság és az egyház részéről – az asszimilációra képtelen cigány közösségeket atrocitások érték, és a 15. század végén keletre kellett visszamekenniük az üldözések elől. Jellemző volt, hogy egy-egy valóban üldözendő eset kapcsán, de mindig az egész országban lévő cigányságra kiterjesztetten indultak el a pogromok, és az ott lévő cigányok azonnali kiirtását, vagy száműzését vonták maguk után. Ekkor, vagyis a 15. század végétől a 17. század közepéig, fokozatosan menekülnek vissza a történelmi Magyarország területére a már német és szlovén kölcsönszavakkal kevert cigányt beszélő szintók és vendcigányok.

Közép-, és Kelet-Európában, és főleg a magyar királyságban-részben a törökhódoltság, az állandó harcok, a részben a feudális viszonyok megmerevedése miatt – jobb helyzetben voltak a cigány közösségek, mint nyugaton. Volt kereslet a munkaerőhiánnyal küszködő falvakban és a végvárakban a cigány kovácsipar iránt. A sokféle vándorló elem közé elkeveredve hasznos hírforrással szolgáltak a három részre szakadt országban. Néha mindhárom oldalon kémkedésre bírták őket. Miután manufaktúrák a térségben nem tudtak kialakulni, olcsó termékeik és javító szolgáltatásaik kelendők voltak a középkelet-európai, különösen a lengyel, magyar és orosz piacon.

Magyarországon a hatalmi, politikai megosztottság mellett még a vallási megosztottság is segítette a cigány közösségeken, hiszen toleránsabb volt velük a környezet e téren is, és a reformáció, ellenreformáció küzdelmeibe bonyolódott papság és főurak nem nagyon törődtek a cigányok vallási hovatartozásával. A feudalizmus (Magyarországon a 19. század közepéig tartó korszak) ideje alatt a cigányság csoportjai differenciálódtak. A zenélésre – nemesi megerősítéssel – átállt családok és a kovácscéhekbe bejutott, vagy egy a falu szolgálatába szegődött és ott letelepedett kovács családok lényegesen jobb anyagi körülmények közé jutottak, mint társaik. A cigány vándoripart és kereskedést űző életmód megtartása, konzerválása és a magyar nemességnek a régihez ragaszkodó magatartása segítette, és lett egyben gátja a beilleszkedéshez kívánatos szükséges fejlődésnek. Ez a mozzanat a magyar társadalom fejlődésében is érzékelhető a 18. századig.

A történelmi háttér

A 14-17. század Magyarországa egy felívelő és egy, elsősorban végzetes következményei miatt, tragikus korszakra osztható. A felívelő korszak a 14. században Anjou Károly Róbert (1308–1342) gazdasági és igazgatási reformjaival veszi kezdetét, Nagy Lajos (1342–1382) hódításaival és a lovagi kultúra megteremtésével emelkedik magasabbra, Zsigmond (1387–1437) alatt a nemzetközi vérkeringésbe kerül végérvényesen, és aztán Hunyadi Mátyás (1458–1490) európai nagyhatalommá téve Magyarországot, teljeseedik be. Ekkor a már jelen lévő cigánykovácsok fontos szerephez jutnak a végvárakban, elsősorban a fegyver- és patkolókovácsok. Mátyás Nagyszébenben privilégiumot is ad nekik, és az adó helyett puszkagolyó beszolgáltatást ír elő.

A tragikus korszak Mátyás halálával kezdődik, mikor is összeomlik az ország erős központi igazgatása, és megnövekednek a török betörések. Fordulópont a keresztes hadjáratnak indult, Dózsa György vezette parasztháború, 1514-ben, mert leverése után nem maradt re-

mény a parasztság és más, nem nemes rétegek török elleni harcra való egyesítésre. A nemesek féltek fegyvert adni a jobbágyság kezébe, és maguk is megosztottak voltak. Így az az erő, amely Hunyadi Jánost és Mátyást segítette, elveszett az ország számára. 1526, a mohácsi tragédia elkerülhetetlennek látszott. 1526 után még lett volna lehetőség ellenállásra, de a koronakérdés (a hatalmi harc), kettéosztotta Magyarországot. Az ország nyugati fele I. Ferdinándot (1526–1569.), keleti fele Szapolyai Jánost (1526–1540.) ismerte el uralkodónak, és közöttük ékelődött a behatoló oszmán sereg. Szulejmán első nagy támadása 1529-ben Bécs falai alatt omlott össze, 1532-ben Kőszeg állította meg. János király halála után Magyarország élén Ferdinánd állt, a magyarság másik bástyájában, a Fráter György által megteremtett és a török vazallusságot elismerő Erdély, amely Bocskay István (1606–1606) és Bethlen Gábor (1613–1629) ideje alatt érte el viszonylagos függetlensége és ereje csúcsát. Ekkor Magyarország Európa határa, az iszlám és a keresztény kultúra határa lett, és nem indulhatott be a Nyugat-Európában már jelen lévő kapitalizálódás, polgárosodás. 1492-ben Kolombusz felfedezi Amerikát, és megindul a világhódítás korszaka, az arany beáramlása. 1517. október 31-én Luther kirakja wittenbergi tételeit, és megindul a reformáció Magyarországra a huszita hagyományokra épülve. A korszak végén 1640-ben kitör az angol polgári forradalom.

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF

Bótháti
cigányasszonyok

CZIFRANICS-TAKÁCS ZOLTÁN

Romapolitikák: a „Cs”-lakásprogram

Egy északkelet-magyarországi falu példája

Jelen írásom egy 2020-ban indult kutatásomon alapszik, melyet a Magyar Néprajz és Antropológia Intézet (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) néprajz szakos hallgatójaként kezdtem, majd dolgoztam fel mentorom, egyetemi tanárom, Könczei Csilla néprajzkutató, dokumentumfilm-rendező irányításával. A téma helyszínén 2017 óta végzek antropológiai kutatásokat, s ha ezeket a nyilvánosság elé tárom elbeszéléses vagy írásos formában, mindannyiszor egy általam választott fantázia-névvel jelölöm a települést. Így teszek most is.

Kutatásom helyszíne egy északkelet-magyarországi, Tisza menti falu: Pájaszló. A település igen izolált, 25 kilométerre fekszik a legközelebbi város, mely autóval vagy helyközi buszjáráttal közelíthető meg. Lokálisan igen nehéz jól fizető állást találni, így a lakosság a helyi önkormányzat által kínált közmunka programban vállal munkát. Népessége 2000 fő körül mozog, etnikai összetétele szerint magyarok és romák lakják. A KSH által 2011-ben végzett népszámlálás során az összlakosság 29 százaléka vallotta magát romának.

Kutatásom a magyarországi szocialista romapolitikák fényében vizsgálja a pájaszlói romák körében megkísérelt kényszerasszimilációs célú *lakókörülmény-javítást*: a „CS”-lakás programot. A program egy 1961-es párthatározat nyomán jött létre, amely a magyarországi „romakérdést” volt hivatott megválaszolni, megoldani a lakhatási helyzet pozitív irányba való elmozdításával, azaz az úgynevezett „csökkentett komfortfokozatú” lakóépületek *kiutalásával*. A magyarországi szoci-

alista politika bár kényszerasszimilálni kívánta a romákat azáltal, hogy megakadályozta az etnikai önbesorolásukat, mégis a szegregátumok meglétét és konzerválását támogatta.

A következőkben a pájaszlói romatelep lakásprogram előtti állapotát és az ott élők életmódját, életkörülményeit mutatom be releváns megszólalók beszámolóival kiegészítve. Az interjúalanyok nevei hasonlóan a település nevéhez fiktívek.

Pájaszló roma lakossága, mint a térség többi roma közössége, a romák ún. romungro csoportjába tartoznak, azaz *magyarcigányok*. Ennek a rromani, azaz a cigány nyelvet leghamarabb elhagyó roma csoportnak a nyelvi asszimilációja befejeződött¹. A szóban forgó település roma lakossága kizárólag a magyar nyelvet beszéli, bár az élőbeszédben pár rromani kifejezés is tettenérhető.

K. EMILÍÁT kérdeztem Pájaszló nyelvhasználatáról a múlt század elején, közepén:

„A nagyszüleim, szüleim tudtak valamennyire [cigányul], de inkább azok beszéltek, akik másfelől jöttek, odaatról, a Tisza másik oldaláról, Szabolcsból... azok jobban. Mi csak a magyar nyelvet tudtuk.”

A pájaszlói romák egy-két kivételtől eltekintve a 90-es évekig izoláltan, egy helyi szegregátumba szorulva éltek. A romatelep a Tisza töltés tövében feküdt, a falu egyértelmű, fizikai értelemben vett periferiáján. 1978 előtt, a „CS”-lakások átadását megelőzően, saját kezűleg épített lakásfélésekben, úgynevezett *putrikban*², *földburgyékban*³ élt a helyi romák nagyobb része. Elvértve akadtak tehetősebb családok, akik jobb komfortfokozatú hajlék építésére voltak képesek.

Telepi lakásfélések,
Borod-Abaúj-Zemplén
megye (1970-es évek)

D. JÓZSEF így emlékezett:

„Igen. Hát a telepen, a járón ([értsd: a Tisza töltés feljاراتánál], ahogy jövünk lefelé, két oldalt laktak még akkor a cigányok. Nem is jó még mesélni se! Középre ilyen ágas volt téve a gerenda alá, hogy ránk ne szakadjon, ha esik az eső... vagy ha lesett – mert akkorába az eső se úgy esett, mint most –, amennyi edény volt, mindet le kellett rakni a földre, hogy nehogy bent is olyan sár legyen, mint kint. Oszt' ha telement az edény, kiöntöttük. Meg még akkor az ágy is... négy karó volt leütve, ilyen kétágú karók... arra voltak ilyen keresztfák, meg megint keresztfák... hogy az a kis szalma... de reggelre mind ott volt a földön. Bútor... [nevet] esetleg az áruházban, ha látott valaki olyat.”

1 Számontartunk olyan romungro, magyarcigány közösségeket, akik beszélik a rromani nyelvet.

2 „...a földfelszín alá mélyülő nyeregterős lakóépület, amelynek felmenő fala nincs. Legtöbb esetben egyetlen egységes térből állnak, legfeljebb bejárataknál választanak le kisebb előteret. – A kiásott putriház gödrét kikapasztják. Tetőzetük szelemenes. Burkoló anyagul nádat, gallyat, ku-

korica-, napraforgószárat használnak, amit gyakran kívülről vastagon leföldelnek, s letapasztanak. Belülről szintén kikapasztják, gyakran mesze-lik.” Ortutay, 1981: 282.

3 „...földbe ásott, de gyakran felmenő falakkal is rendelkező lakóépület, amelynek két-három helyisége van.” Ortutay, 1979: 217-218

O. SÁNDOR emlékei a földkunyhókról:

„Hát olyan volt abban az időben, olyan házunk volt, hogy hát ilyen bunkerlakás, tudod... ilyen föld... le kellett menni a földre, az egy méterre ki volt ásva, oszt' akkor úgy meg volt alakítva egy helyiség és olyan góróval, meg evvel-avval volt, tudod megcsinálva. Hát rossz volt, az biztos! Mert se fürdő... fürödni semmi, semmi se olyan környezetben...

T. JÚLIA beszámolója:

„Hát ezek a putrik... az olyan volt, fiam, hogy... szalmán aludtunk. Szegény anyámék szalmán... földön feküdtünk. Fából volt a »dikó«⁴ csinálva nekünk. Kabátok voltak az ágyba... a dikóra teringetve. Meg úgy, hogy lent a szalmára teringetve. Úgy aludtunk a földön, fiam.”

A helyi romák életmódja szervesen összefüggött a folyó közelségével, avagy épp az életmódbeli sajátosságok eredményezték a folyóközeli tartózkodást: a pájaszlói romák többnyire vályogvetéssel, teknővájással, halászzattal és vesszőmunkával, kosárfonással foglalkoztak. Ezek a mesterségek mind könnyen művelhetők vízközeli helyszíneken. A vályogot a nem roma falubelieknek vetették, de a saját hasznukra is, mivel abból is építették hajlékaikat. Sok kunyhó készült a paticsfal-szerű technológia szegényesebb kivitelezésében.⁵

Tiszai halászok,
Borsod-Abaúj-Zemplén megye
(1980-as évek)

K. EMÍLIA és családja vályogvetéssel foglalkozott tavasztól őszig:

„Hát még a legapróbb pulya is vetette, mindenki részt vett benne, az egész család. [...] Hát először a földet fel kellett ásni. Rászórtuk a búzának meg az árpának azt az apró törmelékét. Lelocsolták, kapával felvágták és akkor... hogy mondjam... ilyen lapátforma volt meg kapa. Ki, hogy rakta a ,furikba«⁶, oszt' úgy tolták, így sorba a sárt, aztán akkor ilyen vályogformával meg vetettük a vályogot kifele. Úgyhogy jó volt az abba az időbe, mert valahogy, hogy mondjam neked, nyáron nagyon jó volt, mert meg tudtunk belőle élni úgy, ahogy... abban az időben 100 forint nagy pénz volt; megmondom őszintén! Már tényleg, hogy még akkorában 15-20 forintért lehetett venni egy malacot.”

A Tisza ugyanakkor folyamatos veszélyben tartotta az ott élőket: tavasszal és ősszel hatalmas áradások keletkeztek, melyek víz alá temették minden alkalommal az egész telepét. A folyó az árvizes időszakon kívül is állandó veszedelmet jelentett, különösen a gyermekekre nézve.

⁴ Fekvés alkalmatlanság.

⁵ Az épület gerendavázát, a koszorú és a talpgerenda között, függőlegesen beékeltek karókkal töltötték ki. A karókat nyír, fűz, gyertyán vagy juhar

vesszőkkel, hasítékokkal vízszintesen befonták. Azután pelyvás sárral kívül-belül több rétegben betapasztották.

⁶ Talicska.

F. KATALIN, aki gyermekkorát a pájaszlói „régí” szegregátumban töltötte, így emlékezett:

„Ott volt az a hatalmas víz... ott kuruttyoltak a békák... minden. Hát féltünk... meg a gyíkok, siklók... ilyenek voltak. Nagy fű. Nem nagyon járkáltunk mi amúgy, mert féltünk. A víz ott volt előttünk. Egy pocsolya volt az egész. Az, tényleg...anyám annyira féltett minket... mindig mondta nekünk, hogy se az ablakot, se az ajtót ne hagyjuk nyitva, mert bármi bemehet. És tényleg, hogy úgy volt, ahogy mondta, hogy hát arra keltünk fel, hogy kuruttyol a béka.”

Halászokkal napjainkban is találkozhatunk a településen, ám a szigorú halászati törvények, és a helyiek számára jobbára megfizethetetlen igazolvány-váltások illegalitásba kényszerítik az évszázados halászmesterséget. A Tisza közelsége és az egyre inkább kontroll alá helyezett halászati tevékenységek több tragédiát is eredményeztek a régmúltban.

K. GYÖRGY nehezen vallott múltjának ezen sötét óráiról:

„Elmentünk halászni és jöttünk hazafele. Aztán ott a járónál, ahol van most a gátör... ott lementünk. Úgy akartuk, hogy az erdőn keresztül megyünk. Hát nem erdő volt akkor, hanem gyümölcsös; végig gyümölcsös volt. Aztán egy illető megzavart bennünket, és nekiszaladtunk a víznek. Nem tudott úszni, és belefulladt... az öcsém. [...] Ki akartam vinni a vállamon, mert én tudok úszni, ő nem tudott úszni... leesett a vállamról és ott maradt.”

A pájaszlói romák önszerveződő, zárt közösségben éltek. A többségi társadalommal szembeni izolációjuk egészen a közelmúltig megőrizte szokásrendjeiket, a közösségi élet régi formáit és normáit. Lakóépületeik elhelyezkedése általában a rokoni szálak nyomát követte: a család terjeszkedésével, gyarapodásával épültek az újabb háztartások – egymás közelségében.

K. EMÍLIA így számolt be egykori szomszédsági helyzetéről:

„... a Dankó úton volt a lakásunk. Nekünk így volt... apáméknak úgy mellettünk, nagyapáinknak ugyanúgy. Meg a fiúnak, Petinek... aki már meghalt.”

A szocialista Magyarország kényszerasszimilációs romapolitikai intézkedései, áttelepítési dekrétumai számos önszerveződő roma közösséget vertek szét, érvénytelenítették az évszázadok alatt begyakorolt és ismert szokásrendeket: a teljes bomlás állapotát idézték elő. A pájaszlói romák mentesültek a kitelepítések, közösségfelosztások kényszere alól, így egészen a közelmúltig megőrizték társadalmuk zárt, archaikus elemekre építkező jellegét.

Azt, hogy miként valósult meg a településen a „Cs”-lakás program, milyen következményeket okozott a falu össz- és roma társadalmában, egy következő számban fejtem ki.

A cigány/roma nemzetiségi oktatásról

A tanulmány alapvetően a magyarországi cigány/roma tanulókat érintő nemzetiségi programot helyezi fókuszba. Az előrehaladott asszimiláció miatt a nemzetiségi oktatáshoz való jog érvényesülése kiemelt jelentőségű, mondhatni: nemzetiségi létkérdés. A jog, hogy nemzetiségi program szervezhető az esélyegyenlőség elve miatt különösen fontos, még akkor is, ha önmagában kötelező erővel nem bír. Hazánkban a nemzetiségi oktatás szinte nemzetiségenként másként valósult meg, így különösen eltérő a cigány/roma nemzetiségi oktatás célja a kezdetektől napjainkig.

A cigányok/romák státusza, oktatáspolitikai helyzete

Az elmúlt időszakban a cigány/roma gyerekek oktatáspolitikai helyzetének bemutatásával tanulmányok hosszú sora (Forray-Hegedűs, 1990; Forray-Hegedűs, 1998) foglalkozott, foglalkozik azóta is, vizsgálták, vizsgálják a cigány/roma tanulók iskolai sikertelenségének okait (Réger, 1995), a cigányság társadalmi, oktatási helyzetét (Forray, 1998; Kertesi, 1995) stb. Ezek a tanulmányok arról számolnak be, hogy – minden politikai határozat, illetve oktatáspolitikai intézkedés ellenére – a cigányság évszázados elmaradottságát a mai napig nem hozta be. Az iskolákban a lemorzsolódással leginkább veszélyeztetett tanulók, az iskolát legkorábban elhagyók többségében olyan cigány/roma fiatalok, akiknek a családi szocializációjában nincs középosztálybeli minta, e családok életének nem része az a karrierterv, amely feltételezi a kötelezőn túli iskolába járást, vagy ha mégis, az kimerül a szakmatanulásban, ritkábban az érettségit adó középiskola elvégzésében.

A cigányság helyzetét nehezíti az is, hogy az összes magyarországi nemzetiséggel, kisebbséggel ellentétben, nekik nincs anyaországuk, de társadalmi esélyeiket és más kulturális sajátosságukat tekintve is nagyon eltérnek a többi hazai kisebbségtől, ezért az oktatáspolitikai a rendszerváltásig inkább peremcsoportként definiálta és annak is kezelte a cigányságot (Forray, 1998).

A rendszerváltás után született meg az az első önkormányzati törvény¹, amely szót ejt a nemzetiségi oktatásról és a többi nemzetiséggel egy helyen említi meg a cigányság oktatását is. Míg azonban számukra a felzárkóztató oktatást írja elő, addig a többi nemzetiség számára az anyanyelv és kultúra ápolását tartja fontosnak. Ez a fajta megkülönböztetés az 1961-es párthatározat óta nem változott, és ahogy a pártpolitika, úgy az oktatáspolitikai sem tartja egyenrangúnak a cigányságot a többi nemzetiséggel és nem vesz tudomást arról, hogy a cigányság is saját nyelvekkel és kultúrával rendelkező népcsoport.

¹ 1990. évi LXXV. törvény a helyi önkormányzatokról (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV>)

A kép a *Mit csinálnak a cigánygyerekek* című film forgatásakor készült (1973). Forrás: Fortepan/Schiffer Pál

Bár fontos, hogy ez a törvény a cigány/roma gyerekek oktatásának támogatásáról és a nemzetiségi oktatás támogatásáról egy paragrafuson belül rendelkezik, a cigányságot mint etnikumot ismeri el, és az ő esetükben a többi nemzetiséggel ellentétben, a felzárkóztatást és az óvodai, valamint a bukásmentes iskolai előrehaladásuk biztosításához szükséges többletfoglalkozást írja elő (Forray, 1998).

Az 1993-as kisebbségi törvény már elnevezésében is mutatja a különbséget a kisebbségek megítélésében, itt ugyanis a cigányság mint etnikai kisebbség jelenik meg a többi nemzeti kisebbség mellett.

Ez a törvény mégis nagyon fontos, ugyanis az addig homogén közösségként számon tartott cigányság ettől a törvénytől válik nyelvi szempontból legitim módon is heterogénné, hisz a törvény² 42. §-a a hazai cigányság által használt két nyelvet ekkor ismeri el és nevezi meg elsőként. „E törvény értelmében kisebbségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a cigány (romani, illetve beás), a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv.”

A kisebbségi oktatás tartalma ugyan változott az ezt követő években, a cigányok státusza azonban 2011-ig változatlan maradt.

A 2011. évi CLXXIX. a nemzetiségek jogairól szóló törvény³ hatályba lépése miatt megszűnik a nemzeti, illetve az etnikai kisebbség fogalma, helyükbe egységesen a nemzetiség kifejezés lép. Eszerint nemzetiségnek minősül: a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán. Az állam a magyarországi nemzetiségek anyanyelvét közösségösszetartó tényezőként ismeri el. Tekintet nélkül arra, hogy a köznevelési intézménynek ki a fenntartója, támogatja a nemzetiségek által használt nyelv alkalmazását a nemzetiségi köznevelésben. A nemzetiségi köznevelés többletköltségét – jogszabályban meghatározott módon – az állam viseli. (5. § (1).

A nemzetiségi oktatás szervezési körülményei

A nemzetiségi nevelés-oktatás szabályait így tehát valamennyi nemzetiség – köztük a cigányok/romák – esetében is egységes jogszabályi feltételek határozzák meg.

² 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV>)

³ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól (<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.TV>)

Látható, hogy minden szabályozás ellenére a magyar oktatási rendszerben a hazai cigány/roma közösség státuszában sem volt soha egyenrangú a többi hazai nemzetiséggel, a cigány/roma nemzetiségi oktatás tartalmát sem tartotta az oktatáspolitikai soha egyenrangúnak más hazai nemzetiség oktatásához hasonlóan. A magyar oktatási rendszerben a kezdetektől benne gyökerezik a megkülönböztetés, a legkülönbözőbb formákban megnyilvánuló diszkrimináció.

Miközben a Kárpát-medencében mára eltérő mértékben, fokozatosan megteremtődtek a lehetőségek a kisebbségi nyelvek intézményes szintereken való használatára, addig mind a romani, mind a beás nyelvet beszélő közösségek jórésze a nyelvcsere, a magyar nyelvi egynyelvűségben végződő folyamat különböző fázisait éli át. A cigányok nyelvhasználatára – ahogya a többi magyarországi kisebbségére is az erőteljes nyelvi asszimiláció jellemző. Ennek eredményeképp, bár kisebbségenként eltérő arányban, de többen vallják anyanyelvüknek a magyart, mint a nemzetiségi nyelvet, pedig a nemzetiségi hovatartozás reprezentációjában, a kisebbségi identitás, illetve a kisebbségi csoport kohéziójának megőrzésében különösen nagy jelentősége van az anyanyelvnek. A nyelv a nemzetiségi hovatartozás legfőbb ismertetőjegye gyakran a csoporttal való azonosítás egyik legfontosabb eszköze.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény ugyan jogot és lehetőséget ad meghatározott nemzetiségi intézmények létrehozására és ilyen típusú oktatás és nevelés folytatására, a kisebbségi oktatás keretében a nyelv és népismeret oktatására, ám a feltételek biztosítása esetében minden esetben jelentős hiányokat láthatunk.

Foglalkozás a Művészkertben

A cigány kisebbség óvodai illetve iskolai nevelésének, oktatásának formáit, tartalmi kereteit a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelvéről és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelvéről szóló rendeletek szabályozzák. Az óvodai nevelés célja, hogy oly módon készítse fel a gyermekeket a sikeres iskolai előmenetelre, hogy tudatosan építsen a cigány kultúra és a többségi kultúra közötti különbségekre és hasonlóságokra. Új elem, hogy az Országos Roma Önkormányzatnak, illetve a cigány kisebbségi önkormányzatoknak – a kulturális-oktatási autonómia jegyében – iskolafenntartási, és -alapítási jogaik vannak, saját iskolákat működtetnek. Az iskolai oktatás-nevelés biztosítja a cigány tanulók számára a cigányság kulturális értékeinek megismerését a cigányság helyzetéről, jogairól, szervezeteiről és intézményeiről szóló ismeretek oktatását (MNTF Stratégia, 2011).

Henning János felvétele. Forrás: Száraz Miklós György Cigányok című képes esszékönyve

Magyarországon a cigány kisebbségi nevelésnek 2003-tól alapvetően két formája működött.

(1) Cigány kulturális kisebbségi nevelés-oktatás romani vagy beás nyelv oktatásával

(2) Cigány kulturális kisebbségi nevelés-oktatás magyar nyelven, romani vagy beás nyelv oktatása nélkül (Jelentés, 2011).

A 2005-től folyamatosan végzett vizsgálatok, a romani és/vagy beás nyelvet is oktató cigány kisebbségi programokat működtető intézmények körében adnak információkat e programok működéséről, hatékonyságáról, és adatokkal szolgálnak azokról az intézményekről, amelyekben a cigány kisebbségi nevelés fent említett formáiból a nyelvek oktatása is megvalósul.

A kutatás eredményei igazolják, hogy a közoktatási törvény más alkalmazási feltételeket támaszt, ha idegennyelv oktatásáról, és mást, ha nemzetiségi nyelvről van szó. Az alkalmazási feltétel nyelvpolitikai szempontból jelentős, hisz lehetőséget teremt a kisebbségi nyelv bevezetésére a köznevelésbe, ám szakmai szempontból eleve kudarcra ítélt ez a vállalkozás a csupán nyelvi kompetenciával rendelkező egyén számára – pedagógiai és nyelvtanári végzettség hiányában.

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről sem oldja meg a problémát, amely minden nemzetiség számára előírja a nemzetiségi iskolai nevelés-oktatás az 5–12. évfolyamán különbségtétel nélkül a nemzetiségi nyelvtanár alkalmazását, ám az ilyen szakemberek képzése hiányt mutat. A nemzetiségi normatívát igénylő

iskolák, mivel szakképzett nyelvtanáraik nincsenek, nagyon változatos, ám hosszú távon nem biztosítható és a hatályos jogszabályoknak ellentmondó módon próbálják a nyelvoktatást megoldani.

A cigányok az új köznevelési koncepcióban 2011-től nemzetiségként jelennek meg, utalva a 1993 óta érvényben lévő kisebbségi törvényre, mely a nemzetiségekkel egyenlő szintre emeli az etnikai kisebbségeket, és megerősítendő, hogy a magyarországi cigányok iskolázása a nemzetiségi oktatással azonos támogatási rendbe került. A törvény a nevelési-oktatási intézményekben pedagógus-munkakörben alkalmazottak végzettségi és szakképzettségi követelményeiről szóló részében is nemzetiségi nyelvtanár végzettséghez köti a nyelvoktatást, de a képzésben változás nem történt. (MK11-162: 2011:73)

A nemzetiségi nevelés-oktatás szabályait valamennyi nemzetiség, köztük a cigányok/romák esetében is egységes jogszabályi feltételek határozzák meg. Megszervezésének kezdeményezése, az abban való részvétel a szülők írásos igénye alapján valósul meg, az időkeretét, tartalmát meghatározó jogszabályok (irányelv, kerettantervek) az országos nemzetiségi önkormányzatok egyetértésével kerültek kiadásra. A nemzetiségi nevelés-oktatást az irányelvben meghatározottak szerint kell folytatni, a nemzetiségi kerettantervek alkalmazása is kötelező. A nemzetiségi nevelés-oktatás az adott nemzetiség nyelvének, kultúrájának, hagyományainak átörökítéséről szól. Legalább nyolc, azonos nemzetiséghez tartozó szülő írásos kérelmére kötelező megszervezni, az intézmény vezetőjének ebben nincs mérlegelési joga.

A roma/cigány nemzetiségi nevelés, oktatás megvalósulása napjainkban

Magyarországon a nemzetiségi nevelés-oktatás két tantárgy – a beás és/vagy romani nyelv és a roma/cigány népismeret – oktatása során valósul meg. A 2015-ben végzett kutatás idején a romani és/vagy beás nyelvet oktató köznevelési intézmények száma nem érte el a harmincat, míg cigány/

roma nemzetiségi népismeretet akkor 383 intézményben tanítottak, számuk a 2015. évi kutatás óta jelentősen csökkent (Orsós, 2015).

A cigány/roma népismeret oktatása magyar nyelvű, tekintettel arra, hogy a magyarországi cigányság jelentős része egykori anyanyelvét már sok nemzedékkel ezelőtt elfelejtette. A problémát ez esetben a cigány kultúra hiányos ismerete jelenti, hisz az nemzeti alaptantervnek nem volt része a romológiai ismeretek átadása, a tanárképzés alapozó kurzusainak sok felsőoktatási intézményben pedig ma sem az.

Amennyiben legalább nyolc, azonos nemzetiséghez tartozó szülő azt kezdeményezi, a nemzetiségi óvodai nevelést, nemzetiségi iskolai nevelés-oktatást a kérelem beérkezését követő naptári évben kezdődő nevelési évtől, tanévtől felmenő rendszerben meg kell szervezni, feltéve, hogy legalább nyolc gyermek, tanuló valóban be is iratkozik az óvodába, iskolába.

A nemzetiségi nevelés-oktatást a következő oktatási formák szerint lehet megszervezni:

- a) anyanyelvű nevelés-oktatás,
- b) kétnyelvű nemzetiségi nevelés-oktatás,
- c) nyelvoktató nemzetiségi nevelés-oktatás,
- d) magyar nyelvű cigány/roma nemzetiségi nevelés-oktatás,
- e) kiegészítő nemzetiségi nevelés-oktatás

A fent idézett rendelet (5) § Az (1) bekezdés d) pontja szerinti nevelés-oktatás a) biztosítja a a) romák, a cigányság kulturális értékeinek megismerését, a romák/cigányok történelméről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és táncművészetéről, valamint hagyományairól szóló ismeretek oktatását, és b) a legalább heti egy tanórára kiterjedő kötelező cigány/roma népismeret oktatása mellett heti legalább két tanórának megfelelő időkeretében cigány/roma kulturális tevékenységet is biztosít.

A célok teljes körű megvalósulását nehezíti, hogy bár a valóságban a nemzetiségi nevelésben, oktatásban való részvétel nem alanyi és másokat kizáró jog, az Alaptörvény formálisan is lehetővé teszi, hogy a nemzetiséghez tartozókkal egy sorban a nemzetiséghez nem tartozók is a nemzetiségi pedagógiai program szerint tanuljanak, mégis a korábbi szabályozást érdemben megismételve – továbbra is kifejezetten a Magyarországon élő nemzetiségek (alanyi) jogaként jelöli meg az anyanyelvű oktatáshoz való jogot.

A roma/cigány nemzetiségi oktatást folytató intézmények körében végzett vizsgálat (Orsós, 2015) azt mutatta, hogy a cigány nemzetiségi oktatást sok esetben nem a cigány szülők kezdeményezésére és kérésére szervezték meg, hanem az intézményi és/vagy a nem cigány szülők érdekei alapján, gyakran valódi tartalom nélkül.

A vizsgálat során kiderült, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatást folytató intézmények többségében – a szükséges személyi és tárgyi feltételrendszer hiányossága miatt – jellemzően rendkívül alacsony az oktatás minősége és ez a spontán módon létrejött szegregáció „legalizálására” is alkalmas.

„A nemzetiségi oktatás választásának szabadsága lehetővé teszi ugyanis, hogy a nemzetiségi oktatás sajátos szelekciós mechanizmusként is működjön, a cigány tanulóktól „abszolúte jogszerűen” különíthessék el a nem cigány (és nemzetiségi oktatást igénylő) tanulókat. Leválk a cigány és a hátrányos helyzetű tanulókról (a kettő között nagy az átfedés) a nemzetiségi hovatartozású tanuló, de leválhat/elkülönülhet az is, aki a nemzetiségi oktatást csak az idegennyelv-tanulási lehetőség miatt választja” (Fórika, 2013).

A 2012-es évi jogszabályi változások alapján már nem jár kiegészítő normatíva a nemzetiségi oktatáshoz – feladatfinanszírozás valósul meg –, így a roma/cigány nemzetiségi oktatás iránti

„szülői igény” is visszaesett, ám a nemzetiségi oktatást folytató intézmények száma mégsem csökkent jelentősen. Különösen kistélepüléseken, de más intézmények is gyakran fontolóra veszik a nemzetiségi oktatás bevezetését azon hosszú távú érdek alapján, hogy a nemzetiségi oktatásban résztvevő iskoláknál az osztályindítás már 8 fővel lehetséges, míg nem nemzetiségi oktatást folytató intézmények esetében minimum 15 tanuló szükséges az első osztály elindításához, hogy az adott iskola ne váljon tagiskolává.

A 2015-ben vizsgált intézmények között nem egy olyan található, amelyben a cigány/roma nemzetiségi nevelésnek, oktatásnak nincs tartalma, a feladattal megbízott pedagógusok nem rendelkeznek azokkal a tudásokkal és tárgyi feltételekkel, amelyek szükségesek lennének e tantárgyak oktatásához.

A kutatás során igazolódott, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatás esetében hazánkban nem valósul meg a minőségi oktatáshoz való hozzáférés: a rendszerszintű hátrányok (a nem megfelelő vagy hiányos nemzetiségi tanárképzés, személyi, tárgyi feltételek egyenetlensége) hozzájárulnak ahhoz, hogy kimondható legyen: a cigány/roma nemzetiségi nevelésnek, oktatásnak a feltételei sem a köznevelés, közoktatás, sem a felsőoktatás szintjén nem teremthetnek még meg kielégítő módon, ezért a nemzetiségi nevelés-oktatás céljainak megvalósulása is részleges.

A felzárkózási stratégia kifejti: „A minőségi oktatáshoz történő hozzáférés problémája a halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat érinti, azon belül is még erőteljesebben a roma tanulókat. Ennek az egyik oka az, hogy a roma gyerekek csoportja erősen felülreprezentált a halmozottan hátrányos helyzetűek között. Néhány kutató szerint (Kertesi-Kézdi, 2010) a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek nagyjából fele cigány/roma és a cigány/roma tanulók majdnem kétharmada halmozottan hátrányos helyzetű. A cigány/roma nemzetiségi oktatás ezért gyakran ott szerveződik, ahol a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók koncentrálnak. Ez rendszerint együtt jár a pedagógiai-nevelési gondok összesűrűsödésével, ami még a legfelkészültebb tanárok számára is kihívást jelent. A szegregációval szinte törvényszerűen együtt járó tanári kontraszelekció miatt a feladat alkalmanként leküzdhetetlen, a mindennapi tanítási-tanulási folyamat pedig frusztrációt jelent a pedagógusnak és a tanulónak egyaránt.

Roma/cigány nemzetiségi oktatás viszonylag sok intézményben folyik, miközben az oktatás személyi és tárgyi feltételei szinte teljesen hiányoznak. Egyértelmű, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatás gyakorlata ebben a formájában nem erősíti az esélyteremtést, nem szolgálja a társadalmi felzárkózást és nem járul hozzá a társadalmi különbségek csökkenéséhez sem.

A 2020-ban módosított NAT és a nemzetiségi nevelést-oktatást meghatározó nemzetiségi irányelvek – az előzetesen hangoztatott álláspont ellenére, miszerint a NAT nem változik erőteljesen, a nemzetiségi irányelvek pedig változatlan formában maradnak – igen jelentős változást mutatnak. A két idézett dokumentumban lévő ellentmondások a megvalósítást szabályozó rendelet hiányában jelenleg feloldhatatlanok: A NAT ugyanis nem tartalmazza azt az 1 órás időkeretet, amely a cigány/roma népművelés önálló tárgyként való tanítását biztosítaná. Az irányelvek újdonsága, hogy lehetőséget adnak a népművelés integrált oktatására is, anélkül, hogy ennek a legminimálisabb feltételei is meglennének. Ez az önálló tantárgy megszűnését jelentheti. Az eddigi önálló tantárgyi keretben történő nemzetiségi oktatás – minden eddigi problémás megvalósulása ellenére – nagyobb lehetőséget adott információk átadására, mint a most lehetőséget kapott integrálás, amelynek feltételei sem a tankönyvek tananyagtartalmában, sem a romológiai ismeretekkel rendelkező pedagógusokkal nincsenek meg támogatva. Előre megjósolható módon ez a tantárgyi integráció adminisztratív és nem tényleges népművelési oktatást fog eredményezni, ami minden eddiginél nagyobb visszalépést jelent az eddig se magas fokon megvalósuló roma/cigány nemzetiségi népművelési oktatás területén.

Jelen helyzetben utópisztikus elvárásnak tűnik, mégis fontos lenne a többi nemzetiség oktatását tanulmányozva, hasonló feltételek mentén előkészíteni és megszervezni a roma/cigány nemzetiségi oktatást. Egyértelművé kell tenni a roma/cigány nemzetiségi népművelés tantárgy jogszabályi megalapozottságát – önálló tantárgyként. Csak olyan intézmény indíthasson nemzetiségi képzést, amelyik megfelelő végzettségű pedagógust alkalmaz. Ezzel párhuzamosan meg kellene erősíteni a romani és beás nyelvtanárképzést, biztosítani kellene a megfelelő nyelvkönyveket, valamint az oktatáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételeket és hosszú távon a magyar nyelvű formát megszüntetve, a képzés kötelező elemévé kellene tenni az anyanyelv tanulását.

Irodalom

- Fórika, L. (2015) A cigány nemzetiségi oktatás helyzete a nemzetiségi oktatás rendszerében az ombudsmeni jelentések tükrében. Romológia, 3. évfolyam 9. sz.
- Fórika, L. (2013): A cigány tanulók elkülönítése a köznevelés rendszerében, In: Pajzsuk a törvény, Szerk.: Hajas Barnabás-Szabó Máté, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest 2013., 108. p.
- Forray R. K. – Hegedűs, T. A. (1990) A cigány etnikum újjászületőben. Tanulmány a családról és az iskoláról. Közoktatási Kutatások, Akadémiai, Budapest, 135 p.
- Forray, R. K. – Hegedűs, T. A. (1995) Oktáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában. Iskolakultúra, 24:7-18.
- Forray, R. K. – Hegedűs, T. A. (1998) Cigány gyermekek szocializációja. Budapest, 1998, AULA, 391 p.
- Forray, R. K. ed., (1995) Publikációk a cigányság oktatásáról. Budapest, Oktatókutató Intézet. Kutatás közben
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és a roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételek 2006 és 2009. közötti hullámaiból. Közgazdasági Szemle 59. évf. 7-8. sz.
- Orsós, A. (2015): Cigány/roma nemzetiségi oktatás. Kutatási beszámoló. Wlisslocki Henrik Szakkollégium, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs
1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról – <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV> (Letöltve: 2023. december 20.)
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól – <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.TV> (Letöltve: 2023. december 20.)
- Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan rászoruló-kiszegény családban élő gyermekek-romák (2011–2020) (2014): Frissített változat, Budapest, EMMI, Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság https://www.kormany.hu/download/1/9c/20000/Magyar%20NTFS%20II%20_2%20mell%20NTFS%20II.pdf (Letöltve: 2020. augusztus 29.)
2011. évi CXCV. törvény – a nemzeti köznevelésről – <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.TV> (Letöltve: 2023. december 20.)
2011. évi CLXXIX. törvény – a nemzetiségek jogairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (Letöltve: 2023. december 20.)
- 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet – a nemzetiség óvodai nevelésének és a nemzetiségi iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300017.EMM×hift=20170831&txtrferer=00000003.TXT> (Letöltve: 2023. december 20.)
- A nemzetiségi nevelés-oktatás kerettantervei – Kerettantervek. http://kerettanterv.ofi.hu/10_melleklet_nemzetisegi/in-dex_nemzetisegi.html (Letöltve: 2023. december 20.)
- Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről. (2011): Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/217986220.pdf> (Letöltve: 2023. december 20.)

Internetes források

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól – <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (Letöltve: 2023. december 20.)

Színes társadalom – Párhuzamos társadalom

Magyarországon – több mint félévszázada – uralkodik az az elméleti állásfoglalás, hogy a roma közösség felemelkedésének útja az iskoláztatáson keresztül képzelhető el, ugyanakkor ez a teória – a gyakorlatban – sokszor több sebből is vérzik, amennyiben a roma diákok (még napjainkban is) olyan szegregált körülmények között tanulnak, ahol – a nemroma többségű oktatási intézményekhez viszonyítva – alacsonyabb minőségű iskolai infrastruktúra van, valamint pedagógiai/romológiai és módszertani eszköztárban kevésbé felkészült tanári kar, azaz nem adottak azok az ideális körülmények, amelyeknek köszönhetően azt várhatnánk el, hogy a roma tanulók valóban ki tudjanak törni a halmozottan hátrányos helyzetükből.

Színes társadalom – Párhuzamos társadalom

Az iskoláztatás eredendő célja: a munkaerőpiacra és a harmonikus, békés, társadalmi érintkezésekre való felkészítés (az élet minden területén). Éppen ezért az iskolának le kell képeznie – mikroméreteken – azt a színes társadalmat, amit a többségi társadalom és a 13 nemzetiség viszonyrendszere jelent, különös tekintettel a romák és nemromák kapcsolatára, amelynek eszköze a multi- és interkulturális pedagógiai eszköztár, az inkluzív nevelés, a Komplex Instrukciós Program, a kooperatív metodika, a drámapedagógia, az élménypedagógia. Ez utóbbiaknak a roma tanulók szegregált oktatása ellentmond, amennyiben az arra készíti fel a roma és nemroma fiatalokat, hogy nem kell egymást tisztelni, nem kell egymást megismerni, egymással tilos együttműködni, egymástól hermetikusan el kell zárkozni, vagyis párhuzamos társadalomban kell élni, és (a jövőben is) fenn kell tartani (a napjainkban is meglévő) roma és nemroma etnikai feszültségeket.

A párhuzamos társadalom megszüntetésének pillérei

A párhuzamos társadalom megszüntetéséhez az első pillér: a roma tanulók teljes körű deszegregációja és a gyógypedagógiai nevelésben indokolatlanul részesülő cigány fiatalok visszahelyezése a normál osztályokba.

A második pillér: az értelmiségi családi háttér biztosítása infrastrukturális keretek között, azaz – a több évtizede sikeres Tanoda-modell keretében – elérhetővé tenni a roma gyermekek számára az ingyenes korrepetálást, a könyvtárat, a színházlátogatást, a nyári táborozást, a számítógép-használatot, az identitáserősítő roma kulturális foglalkozásokat, a felvételi vizsgákra való felkészítést, valamint az érettségi és nyelvvizsga előkészítéseket.

A harmadik pillér: a pedagógusképzés elméleti és gyakorlati reformja: 1. A hazai tanító- és tanárképzésben két szemeszteres romológiai-metodikai elméleti képzést kellene bevezetni kötelező jelleggel, ahol a leendő pedagógusok elméleti szinten megismerkedhetnek a roma történelemmel, roma irodalomtörténettel, a multikulturalizmus, interkulturalizmus, inkluzív nevelés fogalmaival, a Komplex Instrukciós Programmal, a Spencer Kagan-féle kooperatív módszertannal, olyan alternatív támogató programokkal/pedagógiai módszertanokkal, mint a Tanoda-modell, a Roma Mentor Projekt, a Romaversitas Láthatatlan Kollégium, a Keresztény Roma Szakkollégiumok, a Wlislócki Henrik Roma Szakkollégium vagy a Kedves-ház-modell 2. A gyakorlatot illetően pedig két hónap tanítást lenne célszerű bevezetni (addig, amíg ki nem vezetik) spontán vagy mesterségesen szegregálódott oktatási intézményben.

A negyedik pillér: a munkához való hozzáférés. Az iskola nem tudja megoldani a családok szociális-anyagi eredetű problémáit, ezért a roma gyermekek, még roma nemzetiségi alapú ösztöndíjak/jó tanulmányi átlagok birtokában is, halmozottan hátrányos helyzetűek maradnak, amiből az a konzekvencia vonható el, hogy a roma tanulók kitöréséhez szükséges az is, hogy a családfenntartók is keresőképessé váljanak, amelyhez (akár munkaadói adókedvezmények motiválásával) célszerű lenne a munka világában is roma nemzetiségi kvótákat bevezetni a roma közösség demográfiai arányának megfelelő mértékben.

Ahhoz, hogy pár évtizeden belül a roma közösség (az elkövetkező generáció) le tudja dolgozni a – nemroma közösséggel szembeni – hátrányait, komplex módszerrel kell kezelni a roma fiatalok oktatását: deszegregációra van szükség, infrastrukturális keretek közötti értelmiségi családi háttérre van szükség, meg kell reformálni a pedagógusképzést, valamint roma nemzetiségi ösztöndíjakra/roma támogató programokra és (akár) nemzetiségi roma kvótára van szükség a munkaerőpiacon.

Irodalom

Bogdán, P.: Roma Mentor Projekt, In: Tani-tani, 2009, 51., 32-35.

www.tani-tani.info

Bogdán, P.: Innovatív törekvések a roma oktatásban Magyarországon,

In: Bodonyi E. – Görgyné Koncz J.: Modern alternatív iskolák, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 93-112 p. (ISBN:978-963-312-098-9)

Mészáros Gy. – Bogdán P. – Csereklye E: Társadalmi sokféleség, interkulturalitás, „Az ifjúságsegítés rangjáért” sorozat, 8. kötet, Kecskemét, 2012 (ISBN 978-615-5192-12-8)

Bogdán P.: Több mint csoportmunka – Több mint oktatás – Egy amerikai szocializáló és nevelő modell – magyar módra, in: Neveléstudomány, 2013, 4., 111-113.

Bogdán P.: Roma Mentor Projekt: a Barát-modell, In: Iskolakultúra, 2016, 5, 63-76.

Bogdán P.: Tanoda a határon, In: Régió, 2016, 4, 196-210.

KALEIDOSZKÓP

Brüsszel, 1934
Forrás: Fortepan/
Clarence Woodrow Sorensen

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Az előítélet

„Ötszáz évig üzték, kergették és gyilkolták a cigányokat, és mi lett az eredménye? Kineveltek egy rendkívül élelmes és agyafúrt emberfajtát, amit az életösztön az üldözések közepette évszázadok óta csak arra tanít: hogyan tarthatom fenn a családom és önmagam életét egyik napról a másikra.”

Egy kitűnő magyar kutató, Erdős Kamill vetette papírra a fentebbi sorokat 1950 körül.

Azt hiszem, minden sora igaz.

Fraser azt írja, hogy amikor fordult a kocka, vagyis amikor a „nagy csel” lelepleződött és a zarándok-mese többé már nem működött, „a cigányoknak nem maradt hazája, ahová visszavonulhattak volna, de arra sem számíthattak, hogy gyökeret verhetnek valahol, ha akarnának”. Mert ahol megjelentek, „ott nyomban felkeltették a szunnyadó előítéleteket”.

A kocka fordult, az bizonyos. A kíváncsi szeretetet mindenütt felváltotta a kényszeredettség. Rendben, fizetek. Adok pénzt, élelmet, ruhát. Cserébe viszont távozz hamar! Menj el, állj tovább!

Az is igaz, hogy a cigányságnak nem volt hová visszavonulnia. Nem volt és azóta sincs hazája. Nem volt hová továbbállnia, csakis a szomszéd faluba, városba, megyébe, országba. Ahol lehet, hogy fél éve, egy hónapja, egy hete sarcolt egy másik cigány csapat. És akkor bizony türelmetlenül, barátságtalanul, ellenségesen fogadják őket. Idővel pedig – védekezésül – meghozzák a tiltó, elzárkózó törvényeket.

Nem számíthattak rá, hogy gyökeret verhetnek valahol. Ez már egy kicsit bizonytalan. Vajon valóban nem számíthattak rá? Millió példát ismerünk, amikor más etnikumú, más nyelvű, más hagyományú, más vallású, más küllemű népcsoport tömegesen települ – tudatos kolonizációval vagy beszivárogva, erőszakosan hódítva vagy privilégiumokkal védve – idegen népesség közé. Aztán vagy beolvad, vagy évszázadokon át megőrzi különösségét. Igaz, mindez csak akkor működik, ha az érkező fel tud kínálni valamit, ha megleli helyét a munkamegosztásban. A cigányok mit kínáltak? Volt-e olyan portékájuk, amire a többség vevő lehetett volna?

Tudjuk, volt.

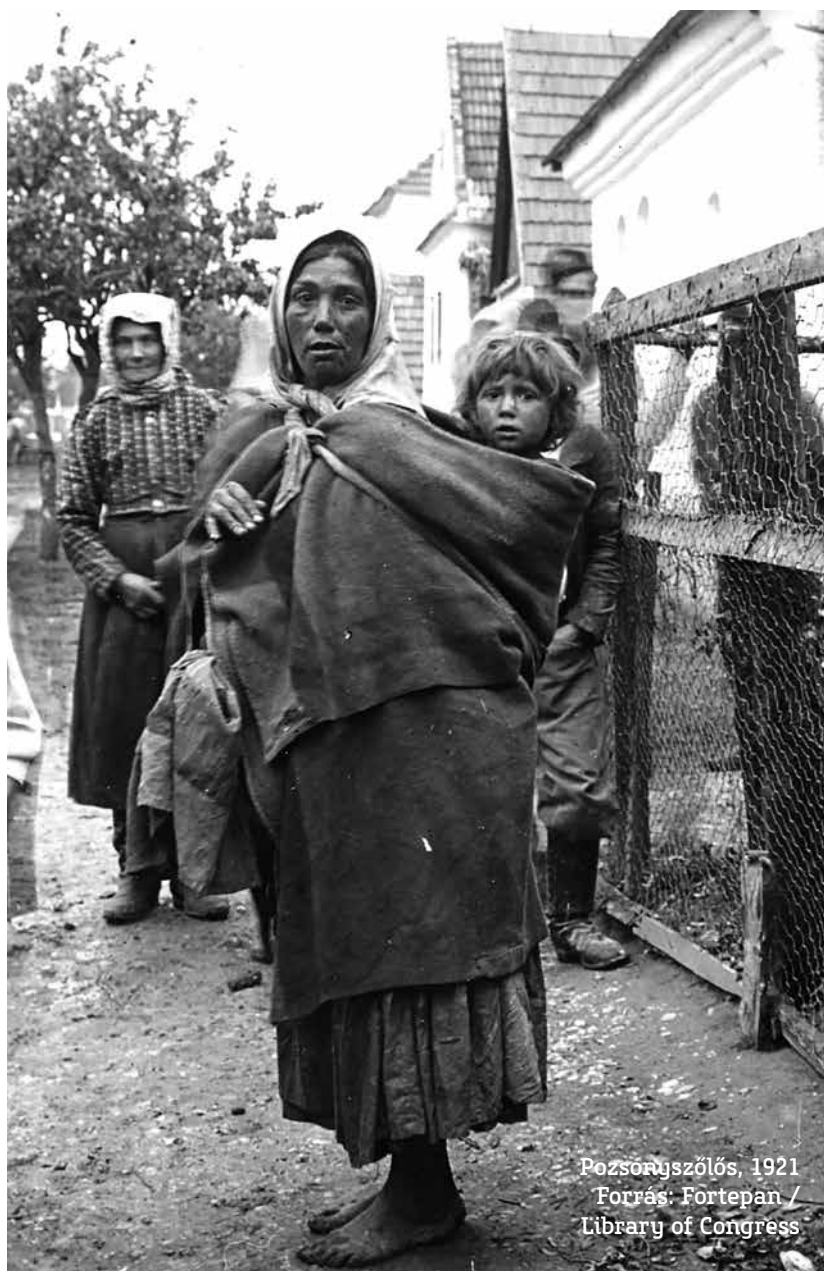
Muzsika, tánc, akrobatika és egyéb vásári mutatványok, jövendölés. Nyugat-Európában nem sokat számított a kovács- vagy lakatosmesterségben való jártasságuk, sem a fafaragó és kosárfonó tudományuk. Ácsaik, kovácsaik, lakatosaik a helyben élőknek is voltak, ráadásul céhekbe tömörülve, melyek hatékonyan ellátták érdekképviselőiket is. A mutatványosok, zsonglőrök, táncosok pedig akkor is nomád életet élnek, ha történetesen nem cigányok. Az emberek, még az uralkodók, hercegek és grófok sem járnak minden nap cirkuszba, színházba, nem térnek be a vásári mutatványos sátrába. Azt hiszem, a cigányoknak valóban nem sok lehetőségük maradt, de abban is biztos vagyok, hogy letelepedni nem akartak. Emellett szól az is, hogy a későbbi erőszakos letelepítési kísérleteknek is mindig következetesen ellene szegültek.

Tudom, az avatott kutatók közül sokan ugyanezt állítják, ám az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy sokan nem. A kérdés vitatott.

Egy magyarországi cigány író, Osztójkán Béla így nyilatkozott erről három évtizeddel ezelőtt. „Ahhoz, hogy egy nép, vagy akár csak egy népcsoport is letelepedjék, nem csupán szándék, de erő is szükséges. A cigányságról viszont köztudott, hogy Európába nem a »senki földjére« érkezett, és

nem is mint honfoglaló, amiképpen néhány évszázaddal korábban például a hazát foglaló magyarok. Amíg tehát más európai népek a történelem természetes fejlődési folyamatát élték, a cigányság ugyanakkor – éppen az európai népek üldözése miatt – bujdokolni volt kénytelen. Ahol nem kellett bujkálniuk, ott csak megtűrték őket. Itt »nomád« és »primitív« voltuk miatt az alacsonyabb rendű ember szerepét kapták, amelyből csak kivételes esetekben volt – és van – egy-egy személy számára kiemelkedési lehetőség.” A Keleti Márton és Jean Dréville rendezte régi filmben, a Fekete szem éjszakájában az egyik cigányzenész így fakad ki: „A cigány bohóc, aki ha a Holdat a Nap mellé muzsikálja, akkor is cigány marad!” Ez a vélekedés a film forgatása óta eltelt fél évszázad alatt nem sokat változott. „Ha romának születél, romaként is fogsz meghalni.” „Vagy parasztnak születél, vagy cigánynak, ezt sosem tudod megváltoztatni.” Százával citálhatjuk a világ bármely szegletében készült riportokból az ilyen és hasonló véleményeket. Egy erdélyi magyar cigány hatalmas, szép háza előtt állva mondta a hajdani kérdezőnek: „A cigány, habár éljen tündérpalotában, mindig cigány marad.” A kanadai cigány író, kutató, jogvédő Ronald Lee önéletrajzi munkájában (Goddam Gypsy) azt állítja, hogy az 1970-es évek Észak-Amerikájában – sok egyéb menekült mellett – a cigányok éppen olyan negatív – esetenként akár hivatali, rendőri – megkülönböztetés áldozatai, mint száz évvel korábban.

Mit kezdünk a humanizmusunkkal?

Pozsonyszőlős, 1921
Forrás: Fortepan /
Library of Congress

Az európai értelemben vett humanizmussal. Aminek mintája és mércéje ön maga. A humánus, az emberi én vagyok. Az illetudó, jómódú, iskolázott európai. Juszanak csak eszünkbe a Csokoládé című mese-legenda folyón alácsorgó vízi emberei. Nomádok, csavargók, utazók ők is. Johnny Depp figurája mintha hajazna is a cigányra. Gondoljunk ezekre a szelíd tekergőkre, akiket kiközösítéssel sújt, majd elveszejt a „tisztességes, humánus keresztény” kisváros. Hogy miért? Mert fél az idegenségüktől. Lehetnének cigányok, néger, zsidók vagy szentháromság-tagadók is.

Az előítélet kérdése a legnehezebb.

Mert ma is létezik. És persze létezhetett ötszáz évvel ezelőtt is. Fraser mondata mégis sommás. „Ahol megjelentek, ott nyomban felkeltették a szunnyadó előítéletet.”

Mi is az előítélet? Bizonyíték nélkül való, indokolatlan, tehát igazságtalan elmarasztalás, negatívan elfogult érzelem.

Előítélet. Tapasztalat. Óvatosság. Félelem.

Vigyázni kell a szavakkal. Hiszen mindegyik takarhatja ugyanazt az érzést. Meddig tapasztalat valami? Meddig óvatosság? Mikortól és mitől lesz előítélet a félelem? A gyanakvás vajon előítélet? A megalapozatlan gyanú, az alaptalan vádaskodás biztosan az. És a tapasztalatokra épülő, óvatos kételkedés? A csendes bizalmatlanság?

A cigányok kapcsán igen-igen hamar arról tudósítanak a krónikák, hogy kitérnek, gyakorlott tolvajok. Ezt akkor is ki kell mondani, ha rögtön melléhelyezzük a kérdést: vajon választhattak? Volt más lehetőségük? És persze azonnal citáljunk gyorsan

egy másik idézetet is. Ama nevezetes párizsi polgár, aki 1405 és 1449 közt jegyezte naplójába sorait, 1427. augusztus 17-én így ír: „Tizenkét bűnbánó jelene meg Párizs városában, vala pedig köztük egy herceg, egy gróf és tíz lovas férfiú, és mind erősítgetik, hogy keresztények volnának, mégpedig Alsó-Egyiptus földjének szülöttei... Népiük, mely számlál száz-százhusz férfit, némbert és gyermeket, csupáncsak Szent János fejevételének napján érkezett vala utánuk... Találtatott közöttük egynéhány boszorkányfajzat, akik az ember tenyerébe nézve kitalálták a múltat és jövendöltek is. Konkolyt hintének biz imígyen némely házasságba is, mivelhogy azt mondták a férjnek: A feleséged szarvat rak homlokodra!, a feleségnek meg: Szeretőt tart az urad! De a legrosszabb az vala, hogy míg szólának, kezök ügyességével vagy a gonosz lélek segedelmével kiürítették a hallgató pénzes erszényét. Legalábbis ezt mondják róluk a népek; én ugyan jártam többször is köztük, és beszélék is velük, de egyetlen denáriusomnak nem kelt lába.”

Cigányváros, Kecskemét, 1930
Forrás: Fortepan/Jurányi Attila

„Ahol megjelentek, ott nyomban felkeltették a szunnyadó előítéletet.”

Nem biztos. Hiszen eleinte lelkesen, kíváncsian fogadják őket. Adományok, pénz, posztó, élelem. Menlevelek. Aztán valóban bekövetkezik a fordulat. És ennek számtalan oka lehet. Az egyik talán éppen az a tapasztalat, hogy – amint egy korabeli krónikás írja – köztudottan ragadós a kezük.

Nehéz erről írni, mert könnyen tapintatlanná, igazságtalanná, előítéletessé lehetünk. Vagy finomkodóvá.

Vajon miért kezdik üldözni őket? Tony Gatlif – egy sor kitűnő cigány témájú film francia (cigány) rendezője – azt mondja, ha egy etnikum annyira kötődik a tradícióihoz, a büszkeségéhez, mint a cigányság, az már eleve gyanús a többség szemében. Ebben is lehet valami. Félnek tőlük? A letelepült polgárt, parasztot idegesíti a szokatlan szabadság tüneménye? Bosszantja a másságuk? Hogy barnább a bőrük, más a viseletük? Felzaklatja a harsányságuk? Ha félnek, mitől félhetnek? Hiszen nem gyilkosok, nem tesznek kárt senkiben. Az értékeiket féltik? A munkájukat? Az erkölceiket? A hitüket? A rendet? A helyi kovácsok tartanak a cigány kovácstól? Az asszonyok férfaikat, gyermekeiket féltik a tarkán, feltűnően öltözködő, ledérnek gondolt szép cigány lányoktól? A papok a pogányoktól félnek? Valószínűleg mindez együtt. Egyszerűen nem volt számukra hely. Amíg zarándoknak gondolták őket, addig beleillettek a képbe. Amíg hihettek nekik, minden rendben volt. Meg-

tért bűnösök, akik vezeklésül Rómába, Compostellába igyekeznek. Ez érthető. Hogy mi lesz velük aztán? Az senkinek sem jut eszébe. Hová menjenek, mit is csináljanak, ha véget ért a zarándoklat? Országuk nincs, városaik nincsenek. Nyugaton senki nem tart rájuk igényt, Közép- és Kelet-Európában pedig jobbágy- vagy rabszolgasors vár rájuk. Nem túl kecsegtető a választék. Mit tehetnek mást, hazudoznak, lopnak, koldulnak, jövődőt mondanak, s ha kitelt az idejük, odébb állnak. Ha fognak magukat, levetnék ruháikat, eldobnák ékszereiket, szétszóródnának, s egyesével vagy családonként letelepednének egy-egy városban vagy faluban, bizonyára befogadnák őket, előbb-utóbb talán munkát is lelnének. Csakhogy akkor nem ők volnának ők. Legalább olyan botorság volna ezt várni tőlük, mint azt, hogy a többség ne legyen velük szemben előítéletes. Ők igenis cigányok akarnak maradni. A többség pedig tart tőlük, mert olyan nagyon másak. Nem illenek bele a képbe. Minden, amit látni engednek magukból, ellenkezik a szokásokkal, törvényekkel. Szabadon jönnek-mennek, kódorognak, egy olyan világban, melyben minden helyhez, hivatalhoz, engedélyhez kötött, s melyben a legtöbben a szolgaság, jobbágyság, de legalábbis a bérmunka jármában nyögnek. Hát persze, hogy gyorsan kialakul velük szemben is az előítélet.

Az előítélet oka az ismeret hiánya. Nagy igazság. Ám az is igaz, hogy ha bizonyos találkozássok eredménye mindig ugyanaz, akkor az abból levont következtetés, legyen bármily negatív és általánosító, nem előítélet, hanem tapasztalat.

Bernard Formoso szerint a lopás és a koldulás érthető és kiszámítható pszichológiai reakciót váltott ki a megfélemlített európai emberekből. Ez a védekező reakció nem más, mint az elutasítás. Az elutasítást erősíti az is, hogy a lopást mitikus méretűvé, egyenesen legfőbb jellemvonássá dagasztotta az ijedt ember túlzó képzelete. Cervantes sorai jól példázzák ezt: „*A cigányok és a cigánylányok* – írja a Don Quijote szerzője –, *úgy látszik, csak azért jönnek a világra, hogy tolvajok legyenek. Tolvajoktól születnek, tolvajok között nevelkednek, tolvajságot tanulnak és végül minden hájjal megkent tolvajokká válnak. A lopás vágya és a lopás úgyszólván elválaszthatatlan sajátosságuk, és ezt csak a halálban vetkőzik le.*” Anatóliában a 16. században azzal vádolják őket, hogy a mecseteket sem tisztelik, a szent helyekről ellopkodják a szőnyeget. Bornemissza Péterünk 1578-ban imígyen fogalmaz: „*A cigány először nézegeti a másét, azután tapogatja, végre el is lopja.*” Egy spanyol népdal szerint a kisedd Jézus pólyájára is szemet vetettek. Formoso azt is fontosnak tartja, hogy a gyanakvó, idegenkedő emberekből tovább erősíti a félelmet a cigány asszony is, aki átkokat szór, a jövőbe lát, és ha ilyen emberfeletti tulajdonságokkal bír, amit nem is igyekszik titkolni, sőt fennen hangoztatja, akkor nyilván felhatalmazást kapott valakitől, szövetségre lépett valakivel vagy valamivel, és az a nagyhatalmú valaki vagy valami bizonyosan nem a jóisten. Mi következik ebből? Hogy a cigány asszony boszorkány.

”

Sokan rácsodálkoztak a cigányságra, életerejükre, szívósságukra, de az egyik legőszintébb romantikus lélek az író, újságíró, lexikonszerző Francesco Predari, aki 1841-ben Milánóban kiadott munkájában az emberi szellem egész addigi történetében teljességgel egyedülállónak nevezi a cigányság teljesítményét: azt, hogy „sem az idő múlása, sem az éghajlat, sem az előttük álló példa mindenható ereje soha, a legcsekélyebb mértékben sem volt képes megváltoztatni őket”.

Keleten és Nyugaton, dolgos és civilizált nemzetek közt, műveletlen, vad hordák szomszéd-ságában egyformán ugyanazok maradtak. „*Nem lesznek lustábbak, téltlenebbek a ráérős spanyolok körében, sem szorgalmasabbak a németek termékeny iparkodása közepette.*” Léteznek ugyan

népek, írja a lelkes olasz, melyek elvándorolva szívósan megőrizték korábbi jellegüket, de őket segítette a vallásuk, a kultúrájuk vagy a fegyvereik. De vajon hogyan lehetséges, hogy „a cigányok, akik soha nem tudtak erővel rávenni másokat, hogy átvegyék a szokásaikat, és akiket még csak meg sem túrtek a kormányzatok, amelyek alatt éltek, illetve élnek, tökéletesen ugyanolyanok maradtak valamennyi vidéken, ahová eljutottak”?

Predarinak nincs mindenben igaza – írja napjainkban a vándorló szlovén romák közt kutató amerikai tudós asszony, Jane Dick Zatta –, lelkendezése mégis jogos. A cigányok természetesen változtak, de mit sem változott a nem cigányok által róluk alkotott kép.

Kényes téma, nem csoda hát, ha Formoso kicsit nyakatekerten fogalmaz, amikor az előítéletes gondolkodásról szól. „Az előítélet azon tények, tapasztalatok és megfigyelések ellenére marad fenn, amelyek megkérdőjelezhetnék az objektivitást, amelyet a sztereotípiát továbbadó személyek magukénak tudnak.” Biztosan oka van rá, hogy így kerüljön, mégis fordítsuk meg az állítást. Vannak olyan tények, tapasztalatok és megfigyelések, amelyek a cigánysággal kapcsolatos negatív töltetű sztereotípiát hirdető személyek objektivitását megkérdőjelezzik. Magyarán: kell lenniük olyan cigányoknak is, akik nem felelnek meg a sztereotípiát által közvetített cigány-képnek. Az előítélet ennek ellenére létezik.

A cigányokról alkotott képünk Svájtól az Egyesült Államokig, Bulgáriától Franciaországig tulajdonképpen nem változott az eltelt fél évezred alatt. Mariella Mehr, a neves svájci cigány (pontosabban jenisch) író 1981-ben megjelent, Kőidő című önéletrajzi regényében így ír: „Csupán anyanyelvem, a jenisch miatt vagyok jenisch, az antropológia és a fajhigiéna szaknyelve szerint nem letelepedett, aszociális egyén, egy vándoréletet élő törzs örökségének hordozója, tehát egy vágáns, alacsonyabb rendű, össznépi szempontból káros, morálisan gyengeelméjű naplopó, aki képtelen beilleszkedni, veszélyes a társadalomra nézve, notórius kóborló, értéktelen, dologkerülő, szexuálisan elhanyagolt, pszichopata, mely abba a bagázsba tartozik, melyet Hitler jogosan zárattott be és tett ártalmatlanná. A mindennapokban sem én, sem testvéreim nem érezhetjük és nem mondhattuk ki, hogy mi is egy 'igaz' nép fiai vagyunk, és hogy ennek a népnek a neve jenisch.” (Amúgy Svájcban körülbelül nyolc-tízezer jenisch él.)

Milyen szépen egybeesik ez a vallomás mondjuk Albertus Krantzius Saxonijának ötszáz esztendővel korábbi leírásával, aki naptól cserzett „rusnya feketéknek”, mocskos ruhájúaknak, ócska holmijúaknak, „minden tekintetben aljas”, „rablásban és tolvajlásban kiváló” embereknek írja le őket, akik „hazátlanul bitangolnak”, kutyamód élnek, „vallással nem gondolkodnak”, „a falvak népét rettegésben tartják, mert míg azok a földeken robotolnak, kunyhóikat felforgatják zsákmány után”. Aragóniai Károly 1588-ban erkölcsstelen, hitvány népségnek mondja őket, akik „csakis fosztogatáshoz, tolvajkodáshoz és egyéb gonoszsághoz konyítanak”. Don Francisco Fernandez de Cordova 1615-ben megjelent munkájából azt tudjuk meg, hogy az Ebro forrásvidékénél elterülő, pestistől megtizedelt Juliobriga – a mai Reinsa – városát egyenesen megrohmozták a cigány hordák, úgy kísérelték meg kifosztani. Volt idő, amikor elismert tudósok hirdették, hogy a cigányok nyelve tulajdonképpen nem más, mint a *Rottwelsch*, vagyis a fosztogató, gyilkos zsoldoshad argója, másként *ruber barbarismus*, a tolvajok titkos nyelve (mely valójában szintén a német egy változata volt). Jacobus Thomasius 1652-ben azt írja, hogy kóborló csapatokban „minden gazember mentsvárat lát”, és „köztudomású, hogy mások kisgyermeküket elrabolják”. Munkája végén még azt is hozzáteszi: „Csupán pénzt koldulni még istenes számukra, de lopni, rabolni s alkalomadtán különféle cselekkel mindenkit kiforgatni pénzéből – ez sem számít bűnnek köztük. Sőt! Még úton állni, martalóckodni, marhát lopni sem ártallanak.” Ahasverus Fritschius 1660-ban a török spionjainak, az ellenség szálláscsinálóinak titulálja őket, s emellett – különös logikai bukfenccel – hazaárulóknak. Ő is átemeli dolgozatába a korábbi szerzők (például Melchior Godastus, Goropius Becanus, Henningius Arnisaeus, sőt Miguel de Cervantes Saavedra) negatív tartalmú általánosításait, egybemosva a cigánysággal minden kóborló és fosztogató katonaelemet, saját szakállára rabló és gyilkoló zsoldos haramiát, kolduscsapatot, csavargó ritert, pogányt és szaracént. A sztereotípiák működik. Ezek után nyilván nem csodálkozunk, ha megtudjuk, hogy egy francia falucska polgármestere – miként a *Mémorial des Pyrénées* 1836 februárjában közli – azt találta mondani, hogy a henyesség és a züllöttség mellett „a tolvajlás úgy tartozik a cigány jelleméhez, akár a varangyos békához a méreg”, vagy hogy létezik egy baszk közmondás, miszerint „cigányt puskával meglőni éppoly üdvös cselekedet, mint lepuffantani a farkast vagy a rókát”.

Teknővájó, 1944

Forrás: Fortepan/Lissák Tivadar

Sokan sokféle magyarázatot véltek fellelni a kirekesztésre, az üldöztetésre: önálló országuk hiánya, történelem- és írásbeliség-nélküliségük, vallástalanságuk, sötét bőrszínük, feltűnő és minden helyi viselettel eltérő öltözködésük, ismeretlen beszédjük, tolakodó harsányságuk. Az elmúlt évtizedek kutatói mindezeket felsorolják az üldöztetés lehetséges okai közt. Ám a legtöbben mégis egyetértenek abban, hogy a félelem a leginkább hihető magyarázat. Lopnak, csalnak, ezért üldözik őket, vándorolni kényszerülnek, hogy megélhessenek, lopnak és csalnak, amiért üldözik őket.

Bűvös kör, amiből kilépni nem lehet.

Dehogynem, mondja az ellenséges átlagember, s vele együtt némely kutató is. Le kell őket telepíteni. Erőszakkal. Őrizni, vigyázni, felügyelni. Szétszórni. Ha kell, elszakítani tőlük a gyerekeiket. Ha nem lehet elzavarni, kirekeszteni, gettókba vagy rezervátumokba zárni, akkor be kell olvasztani őket. Legyenek olyanok, mint mi. (Sok riporter és kutató hangsúlyozza, hogy a cigányság nem zárkózik el, dehogyan utálja, dehogyan nézi le, tartja bolond idegennek a gádzsó embereket. Hogyan is tehetné, amikor leghőbb vágya, hogy maga is olyanná legyen, mint ő?! Miközben a modern kultúranropológia egyik legelfogadottabb megállapítása éppen az, hogy a cigány identitás egyik legfontosabb eleme az úgynevezett rugalmas, alkalmazkodó elhatárolódás.) Ha feltesszük a kérdést, hogy miért kellene letelepíteni, beolvasztani, szétszórni őket, akkor a sokféleképpen látszó indoklás, magyarázat mögül végül mindig a félelem vigyorog ránk. Azért, mert rettegünk tőlük. Lopnak, csalnak, hazudnak, megbízhatatlanok, lusta naplopók, vallástalanok és erkölcstelenek, kicsapongók, nemi életet élnek saját szüleikkel és gyermekeikkel, bűnözők, akik bűnözőnek nevelik a gyermekeiket, és eszük ágában sincs megváltozni.

Jacobus Thomasius 1652-es Disszertációjának 27. pontjában maga is szembeszáll a sztereotípiával, amikor így fogalmaz: „*Am hogy a tolvajlást és csalást, amellyel manapság leginkább vádolják őket, rögtön megérkezésükkor gyakorolták-e, ebben méltán kételkedhetünk. Ha ugyanis ilyenek lettek volna, nem szerezhettek volna olyan szabadságleveleket, amelyeneket Zsigmond császár és néhány herceg, sőt néhány pápa is adott nekik.*”

Egy kitűnő mai tudós, a már említett Jean-Pierre Liégeois azt állítja, hogy a nomadizálás, a vándorló – de legalábbis örökkön-örökké mozgó – életmód már önmagában is irritáló, hiszen ellentmond a fennálló rendnek, amiben mindennek helye, rendszáma, sorszáma és szabott ideje van. Igaz. Csakhogy az ellenőrizhetetlen nomád ember egyúttal nyomban a vágyott szabadság

megtestesülésévé is lesz. A jó szándékú Jacques Attali, aki készpénznek vesz minden számadatot és nyomban elhisz minden rémséget, nomádokról írt könyvében az előítéletből fakadó gyűlölet ocsmány európai példáit sorolja Romániában és Franciaországban. Ian Hancock szerint egyszerre irigyeljük és gyűlöljük a cigányokat. Gyűlöletünket azzal indokoljuk meg, hogy kivétel nélkül mind bűnözők, lopnak, csalnak és hazudnak. Aki történetesen nem bűnöző, nem lop, csal és hazudik, azzal nincs semmi bajunk, arra nem vagyunk kíváncsiak, az nem érdekes, arról nem is tudunk.

A nyelvi fejezetben egyszer már idéztem Orsós Jakab, a gellénházi cigány olajbányász harminc évvel ezelőtti szavait. Annyira világos, tiszta és egyszerű amit mond, hogy bár életmódról csak a későbbi fejezetekben esik majd szó, nem állom meg, hogy itt, az előítéletéről mondtak végén is ne idézzem őt. Beszél sérülékenységről, évszázadok alatt alkalmazott és elszenvedett durva kényszerről, fajgyűlöletről. Az emberek többsége mit sem tud arról, mondja, hogy a cigányság milyen sokszínű, hogy egyes csoportjait hány és hány hagyomány, erkölcsi norma irányítja. „A lovári cigány szemében például a lopás nem bűn, hanem erény volt. A tolvajok mindig közülük kerültek ki. A teknővájók viszont mindig is dolgoztak, s ha mégis rákényszerültek, inkább kéregetésből tartották fenn magukat, mint tolvajlásból. Más törvények szerint éltek, a fennálló rend törvényeit nem fogadták el. A törzs tiszteletét az érdemelte ki, aki furfangosan túljárt a hivatalok eszén. A katonáskodás vagy az iskolába járás alól kibújni ugyancsak erénynek számított. Amikor engem bekényszerítettek az iskolapadba, az egész rokonság üvöltött fájdalmában és szégyenében.”

(Részlet a szerző Cigányok című képes esszékönyvéből.)

Erdély. Forrás: A szerző felvétele

A cigányok és én

Debrecenben születtem, a külvárosban, a Nyugati utcán, gádzsó famíliában. Nem messze volt tőlünk a Citromsziget gúnynevű hely, ahol – szinte már kívül a városon – a cigánytelep terült el. Onnan kerültek felénk a romák, akik többnyire csapatostól érkeztek, s ha a lakásban voltunk, onnan tudtuk, hogy ők járnak a házunk előtt, mert hangosak voltak, vidámak olykor élénk hangon énekeltek is a maguk erőteljes hangzású nyelven, búskomor vagy hetyke dalokat. Ilyenkor, ha már messziről meghallottuk őket, nagyszüleim sietve bezárták az ablakokat és még a fa spalettát is behúzták. Egy kisgyereken ez az igyekezet persze félelmet ébresztett, nem tudtam miért van szükség ezekre az óvintézkedésekre, nem mondták, nem is kérdeztem. Nem voltak pedig fajgyűlölők nálunk az öregek, ezt onnan tudtam, hogy mesélték, mikor 1944-ben látták, hogyan hajtják a csendőrök a mindenüktől megfosztott zsidókat és cigányokat, ők nem nevettek, nem ujjongtak, hanem tehetetlenségükben sírtak, látva azt az elképesztő, borzalmas emberi nyomorúságot.

A rigorózus, büszke, rátarti Kálvinista Rómában cseperedtem fel, és a civisvárosban akkoriban, a hatvanas-hetvenes években alig lehetett cigány emberrel találkozni az utcán, mifelénk még a kéregetők is magyar koldusok voltak, s belőlük se volt több egy-két sorsüldözöttnél. Viszonylagos, idézőjeles jólét uralkodott azokban az években, ami aztán a mára történelemmé érett nemzetközi olajválság hatására szűnt meg. Kamaszkoromban nyaranta az építőiparban találtam diákmunkát, akkor épültek a városban a tízemeletes panelkigyók, a Vénkertben és az Újkertben, meg a Doboz-lakótelepen. Szinte mindenütt megfordultam és a feladatom többnyire a szobafestők által az ablaküvegekre fröccsentett olajfesték-foltok lekapirgálása volt, amit borotvapengével kellett végrehajtani. Ebben a takarítóbrigádban kizárólag cigány menyecskék és idősebb asszonyok dolgoztak, emlékszem mennyit ugrattak, vicceltek velem, hogy vajon fiú vagyok-e vagy lány. Arra is emlékszem, a munkanap végére mindannyiunk keze vérzett az életlen pengéekkel végzett tisztogatás után.

Később mi is egy ilyen lakótelepi lakásba költöztünk, de ott, a lakók között már nem volt egyetlen roma sem. Hanem csak hétvégén jártak arra, felénk, csapatostul, talán ugyanazok az asszonyok és lányok, akikkel az építkezésen dolgoztam.

Iskolás koromban egy kivételével nem volt cigány osztálytársam, a kivétel Rozika volt, egy egészen elképesztően szép arcú kislány, aki hetedikben került hozzánk. Gyakran voltam tanúja, amint a többiek összesúgnak mögötte, mondván biztos tetves, meg lop is. Aztán egy napon Rozika nem jött többé, nem tudom, mi lett vele.

Ahogy azokban az években a társadalom elszegényedett, megjelent és egyre hangosabbá vált a cigánygyűlölet. Lopnak, rabolnak, munkakerülők, piszkosak, felveszik a segélyeket, ingyen élőködnek a magyarokon, ezt egyre többen mondogatták. Ez az össznépi suttogás hathatott rám is. Itt van erről egy szégyenletes emlékem: volt egy banda, amibe tartoztam, csónadrágos, szimatszatyros, Alföldi-papucsos kis társaság, együtt mászkáltunk a városban, koncertekre, mindenfelé és volt egyikünknek egy gitárja. Ahogy a Bajcsy-Zsilinszky utcán mentünk, szembe jött egy velünk egykorú cigány srác, megállított bennünket és arra kért, adjuk oda egy percre a gitárt, hadd pengesse kicsit a húrokat. Én ostoba felkiáltottam, oda ne adjátok neki, mert megugrik vele. Az még csak hagyján, hogy a haverjaim egyöntetűen rám förmedtek, hogy ne beszéljek marhaságokat, ám annak a fiúnak olyan fájdalom, szomorúság, megalázottság tükröződött a szemében, amit soha sem fogok elfelejteni. A haverok persze odaadták a hangszert, a srác játszott pár futamot, aztán mindenki ment a maga útján tovább.

A szégyent, tulajdon kislelkűségem felett érzett gyalázatot azóta sem felejttem el. Igaz, akkor még nem létezett az a ma már divatos kifejezés, hogy érzékenyítés, mégis akkor váltam egy csapásra a faji megkülönböztetés esküdt ellenségévé. S ilyen érzékenyítést magam is végeztem később, nem is egy esetben. A sorsom úgy alakult, hogy Pestre kerülvén az akkor indult Romano Nyevice (Cigány Újság) munkatársa lettem. Jártuk a vidéket, cigánytelepekről írtunk képes riportokat, s egy ilyen utunk alkalmával Zalamerenyén egy kismama megmutatta nekem a csecsemőjét, s büszkén mondta, ez a gyerek majdnem olyan szép, mint egy magyar baba. Persze mondtam,

minden kised gyönyörű, amitől az asszony szeméből kigördült néhány könnycsepp. Ezt az élményt megosztottam aztán mindenkivel, aki csak egy rossz szót is szólt a romákról és konkrétan tudom, hogy egyikük-másikuk ezt a történetet hallva elgondolkozott, s felsőbbrendűségi tudata megbicsaklott, mondhatni érzékenyült a probléma iránt.

Azt gondolom, mindenkinek, aki érti és érzi a rasszizmus aljasságát, fel kell lépnie ellene. Nem elég az értelemre apellálni, az érzelmeket is meg kell mozgatni, meg kell gyúrni azokban, akik hajlamosak a gonosz eszmék hatása alá kerülni.

Ránk, gádzsókra ezen a téren mérhetetlenül sok feladat vár!

INTERJÚ

A szépség
mindig
felemeli,
megrendíti
és átformálja
az embert

„Olyan voltam, mint Maugli, csak a természet létezett számomra. A fák, a formák, a fények. Azzal töltöttem a napjaim nagy részét, hogyan lehet megrajzolni egy levelet.” Balogh Tibor ezzel a hasonlattal érzékelteti mennyire elveszett az ember, ha nincsenek gyökerei, ha kötelékek, történetek nélkül érkezik bele a világba. Nem egy tipikus sors az övé, sokan a hozzá hasonlóak közül egy életen keresztül sem képesek megbirkózni ezzel a tehertétellel. Tibornak a művészet segített. A „kis Maugli” e nélkül a kegyelem nélkül sosem lett volna képes megmutatni, amit a világból lát, nem tudta volna megteremteni önmagát.

– *Egyszer, egy beszélgetés alkalmával azt mondtad, sokáig azt hitted, görögkatolikus vagy...*

– Nem tudom miért. Talán az ikonok miatt. Berkeszen, a fiúotthonban, ahol a gyerekkoromat töltöttem, majd egy kilométert kellett sétálnunk ahhoz, hogy az otthonból eljussunk az iskolába, így mindennap elhaladtunk a berkeszi katolikus templom előtt, aminek a bejáratánál egy kőkrisztus állt. Kilenc-tíz éves lehettem, amikor egyik reggel a feszülethez érve a társam megkérdezte tőlem, tudom-e, ki volt az az ember? Vallásos témáról sohasem beszéltek nekünk, így a magam akkori eszére hagyatkozva azt válaszoltam, biztosan nagyon fontos ember lehetett, ezért miután meghalt és eltemették, kővé változott. Később a képzőművészeti albumokat nézegettem, ami tele volt szebbnél szebb ikonokkal, vallási témájú képekkel. Akkoriban én csak tapogatóztam, figyeltem, nem szerettem beszélni, a képeket szemlélve pedig nem is kellett a szavak. Csak én voltam és a képek. Nem érttem belőlük semmit, csak éreztem, szinte belevesztem a részletekbe.

– *Mark Rothko nyilatkozta egyszer, hogy az emberek, akik sírva fakadnak a festményei előtt ugyanazt a vallásos élményt tapasztalják meg, amit ő maga is megélt a képek festésekor.*

– Az ikonfestészet kapcsán olvastam valahol, a kép, akár a zene vagy egy költemény, kitágítja a valóságot, megnyitja az utat, felszakít valamit, előhívja a láthatatlant, elnémitja, megrázza az embert. Az alkotás, a képalkotás valójában életre hívás. A művész a semmiből teremt, a semmiből hívja elő képet, és ezáltal a teremtő aktus által sokkal több jelenik meg a képen, mint amit az alkotó elképzelt vagy akart volna. Ezért van az, hogy a művek minden egyes emberhez, minden időben máshogyan szólnak. Tíz évvel ezelőtt más érzések kerítettek hatalmukba, más részletek ragadták meg a figyelmemet egy Chagall-kép előtt, mint ma. És ez a magyarázat arra is, hogy sokszor olyasmit fedezünk fel egy képen, amiről maga a művész nem is tudott.

– *Előadásaidban gyakran beszélsz a világot uraló haszonelvűségéről, hogy mennyire fontos lenne emlékezni a szépre.*

– Heidegger írja, tévedés azt gondolni, hogy a Rajna menti vízesés szépsége minden szemlélőt egyaránt rabul ejt. A szépségre fogékony embereket igen, de egy tudós, már sokkal inkább egy erőművet lát, az üzletember pedig az azzal járó hasznot. Korunkban mindent pénzzel mérünk, még az embereket, a boldogságot is. Az lehet boldog, sikeres, ügyes és okos, akinek sok pénze van. A vízesés, ami pusztán csak szép, amiben csak gyönyörködni lehet, nem ér semmit, mert nem termel elég gyorsan elég hasznot. A teremtett világ lassan eltűnik, és vele együtt a szépség is fogyatkozik. Emlékeznünk kellene arra, hogy egy vers elolvasásának, egy kép megcsodálásának, a zenehallgatásnak, a ház falát díszítő faleveleknek, stukkóknak, összességében a szépségnek alapvetően nincsen semmi haszna, nélküle azonban értelmetlen, sivár, örömtelen lenne az életünk.

– *Mit jelent számodra a szépség?*

– Hú, minek a szépsége? A természeté, a művészeté, az emberi arcé? A léleké? Az ördögé? Sokan sokféleképpen írták már körül mindegyiket: látás, tökéletesség, szükséglet, találkozás. Az egyik legáltalános leírása a szépségnek azt mondja, a szépség nem egyik vagy másik szereplőben rejlik. Nem a képekben, nem egy virágban, nem egy nőben, egy törött csészében, egy romos házban, hanem a dolgok között tör felszínre: kép és szemlélője, természet és csodálója, nő és férfi, ember és ember között lebeg, és mindig felemeli, megrendíti, megváltoztatja a szereplőket. Egy szép tárgy, egy alkotás, a természet láttán azonnal előntenek az érzelmek: öröm, szomorúság, fájdalom, megatottság, szeretet, de ezek hamar elillannak. Az emberi szépség már jóval tartósabb, mélyebb érzéseket fakaszt, jelentősebb átalakulást idéz elő.

– *Ha jól tudom, sokáig nem tudtál arról, hogy roma származású vagy.*

– Így igaz, de megkockáztatom, hogy az állami gondozottak mind így voltak ezzel. Nálam tizenhét vagy tizennyolc éves koromban jött az első felismerés, amikor nem engedtek be egy diszkóba. Az egyetem második évében ezt egy újabb, egy sokkal nagyobb szembesülés követte. Év végén a mesterünk bejelentette, hogy jövőre már nincs modell utáni rajzolás, saját kútforrásból kell valamit létrehozni, megalkotni. Nem volt könnyű találkozni saját gyengeséggemmel, nem volt könnyű kimondani a választ a kérdésre: Balogh neked mi mondani valód van önmagadról és a világról? Láttam a társaimat, milyen könnyen megy nekik a dolog, én viszont nem tudtam olvasni a világot, nem tudtam önmagamról elmondani semmit. König Róbert tanár úr – Isten nyugosztalja! –, akkoriban sokat beszélgetett velem és kérte: „Holnapra fiam hozzál egy verset.” József Attilát választottam, amit fel kellett olvasnom hangosan, majd kiemelni belőle egy részletet, amit szívesen illusztrálnék. „Egy verziós ez a történet?”, kérdezte, miután felvázoltam elképzeléseimet. Mire én: nem. Tudnék még egyet, sőt akár három képet is készíteni. Egyszerre volt ez játék és véresen

komoly. Ezzel indultam el egy olyan szellemi úton, ahol ráébredtem, lehet akár egyetlen mondatból, egyetlen pillantásból is sokat kiolvasni, sokat megmutatni. Az egyetem harmadik évében elkezdtem gondolkodni azon is, két év múlva hogyan fogok letenni a tanáraink, a társaim elé egy önazonos vizsgamunkát, mikor azt sem tudom ki vagyok? Szülők nélkül nőttem fel, ami egyben azt is jelentette, hogy történetek, szokások, útmutatók, tanítások nélkül. Emlékszem a mikro és makro motívumokkal is ebben az időben kezdtem el ösztönösen játszani. Lefénymásoltam egy képet, felnagyítottam, majd ismét fénymásolás, nagyítás következett, egészen addig, míg a ceruza nyomát nem láttam, amíg a vonalak ponttá nem lettek a papíron. Látni akartam, ami szabad szemmel láthatatlan, látni akartam önmagamot. Nem volt görcsös ez a keresés, sokkal inkább óvatos. Elhatároztam, azzal dolgozok, amim van. Gyerekként családi történetek, beszélgetések, szokások, hagyományok nélkül növekedtem, olyan voltam, mint Maugli, csak a természet létezett számomra. A fák, a formák, a fények. Azzal töltöttem a napjaim nagy részét, hogy hogyan lehet megrajzolni egy levelet. A művészettörténet sokat segített abban, hogy ezt a hiányt pótoljam, amennyire lehetséges. Családi elbeszélések helyett életrajzokat, elemzéseket olvastam reneszánsz mesterektől egészen a pop artig, Szurcsik József-ig. A szülők, a tágabb környezet által közvetített értékekre engem ezek az olvasmányaim tanítottak. Talán ezért is vagyok javíthatatlan idealista, mert a gyakorlatias dolgokat ezekben a könyvekben hiába keresném.

– *Tulajdonképpen te inkább megalkottad magadat, mint megtaláltad.*

– Mindkettő megtörtént velem egyszerre, és azóta is történik folyamatosan, éppen úgy, mint mindenki mással, hiszen emlékezni arra, kik vagyunk valójában, illetve milyen emberekké szeretnénk válni, egy életen át tartó feladat. Az én piramisom csúcsán akkoriban egy jó képzőművész állt. Ezért is hoztam meg a döntést: felvállalom a cigányságomat. Elképzelttem, hogy egy térben állok a képemmel és a képet szemlélő emberekkel. Rájöttem, nem hazudhatok. Az Énekes utcai Cigányház, ahol gyakornokként dolgoztam, sokat segített a gyökereim, identitásom megtalálásában. Akkoriban még pezsgett a roma kulturális élet, sok jó impulzus ért. Értelmes emberek vettek körül – többek között a Ház akkori vezetője, Zsigó Jenő –, akiknek fontos volt a cigányság felemelése, a nyelv, a kultúra, a tudományos munkák publikálása, beemelése a köztudatba. A legtöbbet mégis a roma festőktől kaptam, akikkel a mára méltán híres alkotótáborokban együtt alkothattam. Maguk közé fogadtak, megosztották velem örömeiket, bánatukat, az életüket, és a kötelék, ami akkor szövődött közöttünk elszakíthatatlan. Megmutatták, nem vagyok egyedül, nem vagyok elveszett ember: tartozom valahová.

– *A mű amire két éven át fejből és lélekben készültél, A cigányasszony tánca az angyallal című grafikád, rézkarcod.*

– Az ihletet Szalai Lajos grafikus alkotása adta, amelynek címe, Jákob harca az angyallal. Sokat gondolkodtam, miféle hasonló dolgot adhatnék én, a népemnek? Miként ültethetném át ezt a motívumot, hogy ne legyen szomorú, hogy ünnep legyen. A táncra gondoltam. A tér, ahol egymásba kapaszkodik angyal és asszony nem lehetett sem a földön, sem az égben, a kettő között kellett lennie valahol. Ezért nincs semmi ismerős a képen: sem fák, sem virág, sem szobabelső, sem égi díszletek. A kép mindkét szereplőjére fontos üzenetet bíztak. Az angyal viszi a cigányság üzenetét az Isten felé, az öregasszonyra pedig Isten misztériumát bízták, amit a népéhez kell eljuttatnia. Jól emlékszem az alkotás hevére, mintha anyámat helyeztem volna az angyal szárnyai alá. Az öregasszonnyal, akiről a táncoló hírvivőt mintáztam Tiszadobon találkoztam. Megfogott a szikársága. Azt gondoltam, na ez az asszony kell nekem! A második nyáron állt kötélnek, akkor készítettem róla fotókat.

– *Édesanyáddal sosem találkoztál?*

– De igen. Egyszer Tizennyolc évesen. Illésné Ancsán Aranka, a Tiszadobi Gyermekváros igazgatónője vitt el hozzám. Nagyon hasonlított Oláh Marára. Legalábbis külsőre.

– *Tiszadob fontos állomása az életednek?*

– Igen. A hely, ahová mindig visszajárok, amiről álmodozok. Szeretnék ott egyszer létrehozni egy méltó helyet a roma alkotók számára, ami mindig, mindenki előtt nyitva állna.

– *Péli Tamás pannóját láttad még a kastély falán?*

– Igen, de be kell valljam, azt hittem egy spanyol festő műve. Az első találkozás alkalmával, általános iskolásként nagyon sok volt nekem. Túlfűtött, impulzív. Ma már persze máshogyan gondolom. Művészete megkerülhetetlen, mégis azt kell mondjam, megkönnyebbülést jelent, hogy az elvárás, miszerint minden roma festőnek Pélihez hasonló víziókat, meszeszerű látomásokat kellene

festenie, megkopott. Kár volna a világ gazdagságát, és benne a romák sokszínűségét figyelmen kívül hagyni. Hiszen mindegyikünknek megvan a saját története, tapasztalata, és nincs izgalmasabb annál, mint amikor tőlünk eltérő nézőpontból szemlélhetjük mindazt, ami a miénk.

– *Hová sorolod a saját művészetedet?*

– Sokáig konstruktivista, szimbolikus festőnek tartottam magamat. Ma inkább az absztrakt felé húzok.

– *Ha három festőt ki kellene választanod a nagyok csarnokából, kik lennének azok?*

– Leonardo da Vinci, a nagy analízátor, Chagall, akiben az tetszik, aki pont nem én vagyok. Szinte repíti az embert. Könnyed, felszabadító, égre törő, szinte lélegzete van. És végül, de nem utolsósorban Szalai Lajos, grafikus. Egy hónap múlva persze lehet, hogy két másik festőt választanék.

– *És kit tartanál meg?*

– Leonardót. Lehet rám mondani, hogy ó, a kis reneszánsz, szép lelkű Balogh Tibor. Vállalom. Szeretem a hajthatatlanságát, a kíváncsiságát.

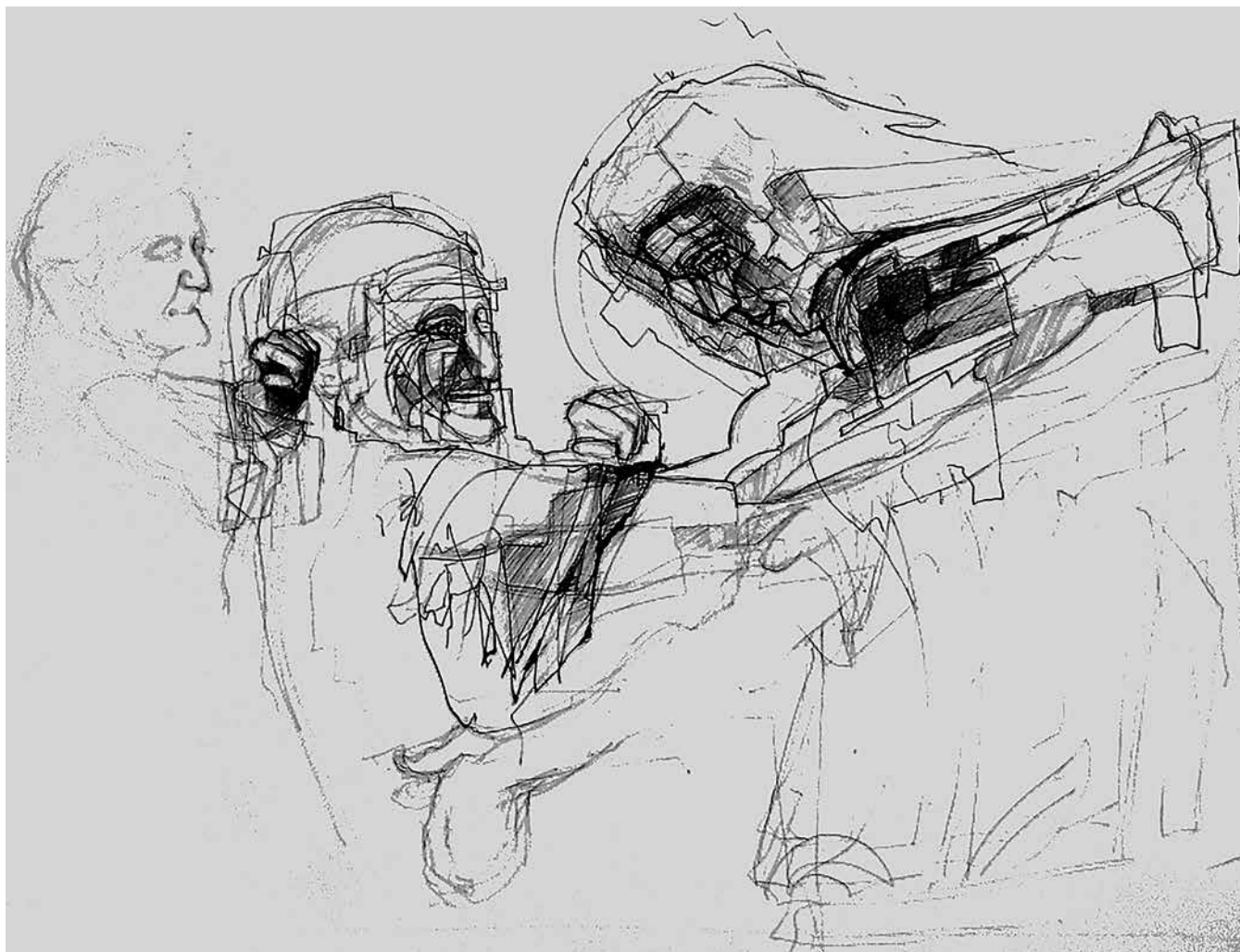
– *Három fontos ember az életedben?*

– König Róbert, Illésné Ancsán Aranka, akivel az elmúlt évek alatt igaz barátok lettünk, „harcos társak”, és a legfontosabb, Balázs, akinek másfél éve a gyámja vagyok.

– *Terveid a jövőre?*

– Régi, és egyre sürgetőbb vágyam a tanítás, amiből sajnos egyelőre nem tudom, mikor lesz valami. Készülőben van egy könyvem, és sok év után szeretnék visszatérni félbehagyott munkáimhoz. Egyelőre még csak fejben alkotok, de már az is valami.

HALUSKA IBOLYA

Cigányasszony tánca

JÓNÁS TAMÁS

Ami-ima

*Most Isten háta mögött, hol nem ragyog az ész,
hol hónapokat töltöttem el ködben, egyedül,
hol a mozdulatlan, vizslató szem lelke a merész,
hátra nézek Istennel, mindegy, mibe kerül.
Mert el kell rajta üldögnem, mint parton a béka,
milyen tökéletességnek lettem maradéka,
milyen szeretetről mondtam le vagy miért rosszat,
szédít-e az ima, vagy tényleg sátánt oszlat.
Van-e sátán? Milyen lassú? Mit akar a sárga
pokoljába lecipelni frissen mázolt szája,
úgy fogva a díszes fájdalmat, mint macska kölykét,
s azt hiszi, hogy véletlen, hogy rossz dolog nem történt.
Érvelne? Vagy harcolna? Vagy herceg ő, és vérből,
tisztaságból, szomorúan mosolyog oly kérdőn?
Tudja tán, hogy pillanatnyi idő kéne hozzá,
hogya a szerep cserélődjék, s hozzá imádkozzál?*

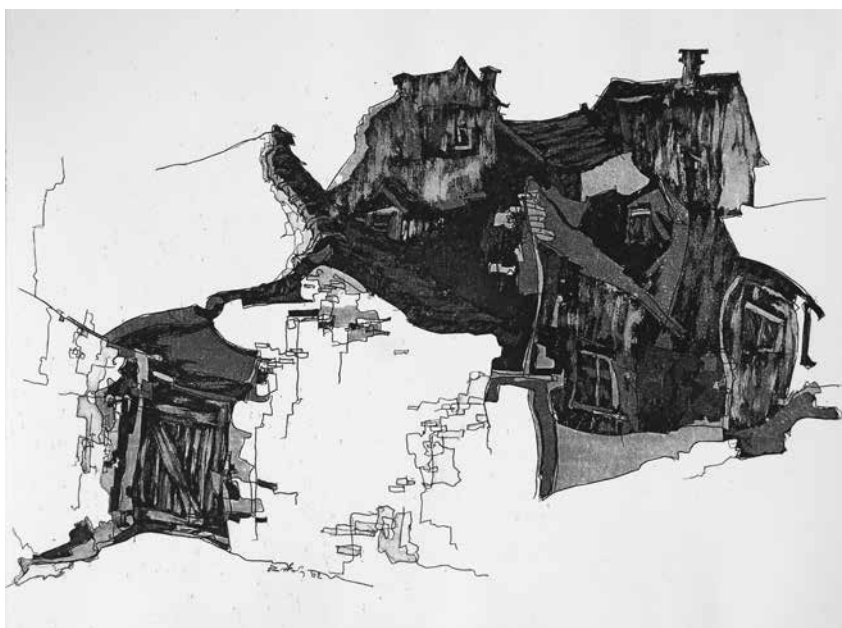
*Nem szeret az úr engemet. Én se őt, magam se.
Hitetlenségem a szívben egyetlen aranyseb.
Nem simogat, szégyenlősebb ő annál, én morcabb.
Jó leszek a torka alá, üres, poros polcnak.
Ki nyakára száll a galamb torkomról, a szürke?
Ki lesz az én türelmemre nyugtalanul büszke?
Ki fogja a soha ki nem mondott segítségek
nagy munkáját megdicsérni, ahogy én a gépek
erős, egyszerű és hangos munkáját dicsérem.
Mindegy nekem, hol lakom, hogy várban, utcaszélen.
Látom, hogy a gyönyör gyanús, harap, karmol, éles.
Mosolyogva simogat, ki tényleg szenvedélyes.*

*Áldj meg, Uram! Ne követeld hitemet, mert nincsen.
Nem én dobtam el, te vetted át aranykilincsem.
Nem én kerültem a templomokat, te kínáltad:
ne járjak el sehova, hogy ott lehessen nálad.
Segítségre van szükségem, tarkóm tartom égnek:
hiszek minden lélek, akár torz szeretetének.
Imádkozom hozzád, Uram. Hozzád nekem reggelt.
Mikor nem csak a Napod, de tört hitem is felkelt.*

Kiszólás a vagyoni éjszakából

– Takarózzunk be az éjszakába
 van hozzá elég avar
 hó nélküli szélcsend
 az itt megnyomorodott
 üzemi kutya
 is elvackol
 ha az elomló
 csillagok már
 szerteszt csigolyázzák
 a gerincet
 jól tudom
 mi nem vagyok
 féltem csak már nem tudom
 belső tartással kibírni
 a körülöttemi
 leélt nincset
 de a ma dátumát
 ne tudjátok
 magánynak
 takarózzunk be
 az éjszakába
 van hozzá az őszből még
 felgyült avar
 zárt ország-telephely-udvar
 jókedvével
 fel ha senki
 se zavar
 és ha tudhatom már
 ki nem fog

bocsánatot kérni
 s kitől is kell
 kérnem a bocsánatot
 felcímkézett vagyoni
 árnyakkal szelídülő
 jó pásztor
 mondom jó párszor:
 már a várakozásban
 a kegyelem van
 ötvenhárom éves magyar
 anyanyelvvel
 bíró költő vagyok
 ennyit talán
 nyugodt szívvel
 sikerült magaménak tudni
 és most belealszom
 a decemberi éjszakába
 hogy maradjon
 egy menekedett
 gondolat
 nyitva-tárva
 hisz jövel
 majd a kis Jézus
 legyen meg az ő
 szállása
 karácsonyi zord éjszakára
 a kegyelem a várásban
 mert ott vagyunk mi
 az ő álmában... –

Bóthát

Kísértés

„Mélységes mély a múltnak kútja” (Thomas Mann)

Azon a napon – és ez a Nap máig sem nyugodott le – mindannyian választásra kényszerítettünk. A gyermek Mózes együgyűségében makrokefál fejébe próbálta Fáraó drága, hideg fejékét, félelmet keltve ezzel Hám bölcseinek derengő arcán.

Megrémülvén pedig maga Fáraó is, arannyal és izzó parázssal teli tálakat hozatott, s emeltette a két edényt a Nilus gyermekének tekintete elé, hogy válasszon közülük.

„Ha az aranyhoz kap – emlékezik a rabbik legendája –, akkor Micráim trónjára tör, tehát megöleendő. Csak léha kölykecske azonban, ha a világosabb tüzet veszi, ujjait égetvén.”

Tudatlansága miatt nem is sejtette Fáraó, hogy kísérlete kísértés, hogy a várakozó angyalt idézi-hívja tetteivel felkiáltott szónál hangosabban. De milyenféle angyalt?

„Vagyok, aki vagyok”. Így beszélt az Örökkévaló a korban, amikor elfelejtődött személye ezen a földön, s a szövetség lappangó magzatként lebegett a kizökkent idő méhében. Tudjuk, a hulló, szökevény Beliál megszeplősítette – így is tökéletesítvén – az abszolútumot, szorongatta kimondhatatlan nevű ellenlábását a Teremtésre, ami nem más pedig, mint a Halál Teremtése. Mert halandónak születnünk nem élet. Embernek születnünk jelenti meghallgatnunk az Éden porában tekerdő kigyó szavát most, és mind örökkön örökké.

A gyümölcstől-eltiltás nem a Mindenható attribútuma. Sötét testünk vet hosszúkás árnyékot, nem a Nap. E földön úgy perdül Ádám, úgy fordul Káin, úgy imbolyog részegségében Noé, mint Mózes, mint osztozkodó haramiák lábánál a senkinek feldobott lapockacsont.

A jövődjé rajzaiban reszketeg hamita égbenézők felemelt ujjá miatt a rabszolgák tálakban aranyat és izzó szenet emeltek a játszódjé fú arca elé, hogy válasszon közülük. Mózes pedig habozás nélkül a halványabb ékszerek-jelvények irányába nyúlt, amikor...

– e percenbe nem múlandó történet zsúfolódik –

...amikor szólította az Örökkévaló arkangyalát, Gábrielt – Gábielt arkangyalat, valóban? –, aki – pusztán elméleti – szárnycsapásokkal nem habozott a Nilus gyermeke mellett leszállani, hogy kezét a halállal fenyegető aranytól a tüzes edényhez hadarintsa, ő pedig a kisdedek szokása szerint ajkaihoz vonva eloltotta Micráim ijedelmét.

Azon a napon – és ez a Nap máig sem nyugodott le –
mindannyian választásra kényszerítettünk. A hatalom pártjára
állva ihletett fehérségünkben trónra és koronára törünk, s
megöletünk kezünkben a méretlen fémmel. Tagadásból, az
angyal szárnya csapásával taszítatván választjuk az eleven
szénnel töltött vékát, s így leszünk a hatalom vigécei. Leszünk
hólyagos szájú, nehéz beszédű ügynökei a kőtábláknak, s
megöletünk kezünkben a méretlen fémmel. Leszünk hólyagos
szájú, nehéz beszédű ügynökei a kőtábláknak, osztozkodó
haramiák lábánál a senkinek feldobott végzetes kosztka,
lapockacsont.

Sejtem, nem Gábiel, hanem Beliál sodorta félre a Nílus fiának
kezét. S taszította a Vénuszként ragyogó-égő tálhoz.

„És szólt Mózes az Örökkévalóhoz: Kérlek, Uram, nem vagyok én
a szónak embere, sem tegnap, sem tegnapelőtt, sem amióta
először szóltál szolgáltnak, hanem nehéz ajkú és nehéz beszédű
vagyok én.”

Mi pedig Beliál vigéce óta elbitangolt, hulladékevő
kutyafalkához vagyunk hasonlatosak. A Fény Urának
parancsolatjára bonyolult utakat teszünk meg
felszabadultságunk síkján. Ne dadogjak Ítéletem színe előtt:
nyelvemen eleven parázs.

És Szájamból a Szabad Szót Köpkedem.

Fakanalás Janás

(részletek)

Fakanalás Janás híre és neve bejárta az országot, sokan hallottak már róla. Úgy beszéltek el – jócskán kiszínezve – a történeteit, mintha csak mesét mondanának. „Okos, mint a Nap!” – állították mindenütt, s még csak nem is sejtették, hogy egy beás cigány hasonlattal méltatják az eszét.

Az a gazdag úr sem volt tisztában ezzel, aki nagy feltűnést keltve, pompás, kétlovas hintón érkezett meg Janás falujába, hogy tanácsot kérjen tőle. Már a település határánál megállt, ahol egy szép kis fakápolna állt. Épp egy hajlott hátú öreg férfi araszolt a bejárata felé. Leparancsolta kocsisát a bakról, hogy gyorsan kérdezze meg az öreget, erre lakik-e az a híres Janás. Amikor látta, hogy a férfi bólogat, ő is lekászálódott, s csatlakozott hozzájuk.

– És csakugyan olyan okos ez az ember, ahogyan mondják? – kérdezte.

– Okos ám! Okos, mint a Nap! Csavaros eszű ember a javából! Nincs is hozzá fogható tán az egész földkerekségen sem! És tényleg itt lakik, közöttünk – büszkélkedte el az idegeneknek Patyu bácsi (mert, hogy pont ő volt az, akit megállítottak).

Az áradó dicséret gyanút ébresztett a hintón jött úrban.

– Találkoztál már vele, vagy te is csak meséket hallottál róla?!

– Hogyne találkoztam volna? – válaszolt méltatlankodva. – Janás a barátom. Ezt a kis kápolnát is ő építette nekem, mert télidőben már nem tudok a templomba becsoszogni.

A gazdag úr megcsóválta a fejét. „Öreg hazudozó!” – gondolta magában. Majd pont egy ilyen jöttment ember a barátja. Nem egy olyan történetet hallott már Janásról, amelyben püspökökkel meg királyokkal cimborált... Kell is neki egy ilyesfajta senkifia, barátnak?! Sarkon fordult, s indult is volna tovább, de az öreg megkérte a kocsisát, hogy kapaszkodhasson a karjába, és segítse el a kápolnáig, mert igen nehezen jár.

A fiatalember örömmel és tisztelettudóan támogatta, ameddig a gazdája visszament a hintóhoz. A kápolnába is belépett. Elcsodálkozott, hogy milyen szép minden benne. Ügyes ember ez a Janás – gondolta – ha ő faragott ki itt mindent. Sokáig azonban nem bámészkodhatott, mert az öreg azonnal kikérdezte, kik ők, s milyen ügyben járnak? Csak akkor nyugodott meg, amikor kiderült: semmi rosszat nem akarhatnak Janásnak.

– Menjünk már, Miska! – mordult rá az úr, amikor visszaült a bakra. – Keressünk valaki kevésbé hazudósát!

A falu első házainál megint megálltak. Az összeseregglő kíváncsiskodó asszonyok és gyerekek megerősítették, hogy valóban jó helyen járnak. Mindegyikük tudott Janásról valami jót, s egymást túlkiabálva igyekeztek azt az idegen úr tudtára adni. Az meg a fejét fogta, mert egy-egy mondaton kívül szinte semmit sem értett a hangzavarból. Attól meg szörnyen megijedt, hogy egyszer csak férfiak csoportja vette körül. Hatalmas szekercéket szorongattak a kezükbe, s fenyegető szavakkal kérték számon rajta, vajon nem akar-e rosszat Janásnak. Pökhendi válaszával csak felkorbácsolta az indulatokat. Még szerencse, hogy Miska, a kocsisa szót értett velük.

Vágtattak egy darabig, majd megálltak a malomnál. Azt akarták megtudni, hogy miként ismerhetik fel azt a házat, amelyben a híres Janás lakik. A molnár valami egészen furcsát mondott.

– Könnyen megtalálják. Túl a faluvégén, a vályogvető gödrök mellett áll a viskója. Ha vár, hívom a feleségemet, s ha felveszik, ő megmutatja pontosan az utat, hogy el ne tévedjenek.

Ez aztán már végképp feldolgozhatatlan volt a hintó utasának. Vályogvető gödrök mellett másutt cigányok élnek. A fene se érti ezt a fickót. De ha olyan szép kápolnát épített, mint amit láttak, miért ne lehetne épp ott egy fából épült palotája. Biztos csak tréfából nevezte ez a behemót ember „viskónak”. Épp itt tartott az okoskodásban, amikor megjelent Míra, s bemutatkozott, hogy ő a molnár felesége. Amikor meglátta, hogy cigány, még a hideg is végigfutott a hátán. Majd pont egy ilyen cigányfélét vesz föl a hintójára?!

– Köszönöm, de a férje – feltéve, ha tényleg a férje – már kellőképp eligazított. Odatalálunk egyedül is mondta – ridegen.

Míra csak megvonta a vállát, s kézen fogott két kisebb gyereket, akikkel nevetgélve visszazaladt a házba.

A kocsis, meg az öntelt gazdája persze alaposan eltévedt. Csak a következő falu közepén lett számukra gyanús, hogy már túlhaladhattak az áhított célon. Megálltak, s vártak, mert messziről egy fiatal nőalakot láttak közeledni. Gondolták, majd megkérdezik tőle is az utat. „Hisz ez cigány!” – állapította meg az úr magában, amikor már csaknem odaért hozzájuk. Tüstént visszazállt a fülkéjébe. Onnan utasította a szolgáját:

– Kérdezd meg, Miska! –, de azért ő is fülelt, hogy mit hall.

– Hogyne tudnám az utat, amikor magam is odatartok.

– És mit akarsz a nagyhírű Janástól? – szólott le hozzá fentről az úr.

– Lássuk csak, mit is akarok? – morfondírozott vidáman Bukurija (mert, hogy ő volt a lány, akit megállítottak). – Először is elújságolni azt, hogy újabb levelet kaptam a szerelmemtől, aztán megmelegíteni a vacsorát neki. Neki és a testvéreimnek...

– Ők is ott szolgálnak veled? – kérdezte az úr.

– Dehogya is szolgálnak! Családtagok!

– Hát kije vagy te tulajdonképpen ennek a híres-neves Janásnak?

– Ő az én édesapám.

– Azt ne akard mondani, hogy ez a Janás cigány!

– Márpedig az. Teknővájó beás cigány.

Az idegen úr lángpiros lett. Két tenyerébe temette az arcát, úgy ingatta némán a fejét. Egy idő múlva valami zokogásféle hallatszott a tenyere mögül, de azt Bukurija már nem hallotta. Miután elmagyarázta a kocsisnak, hogy juthatnak el a házukig ott hagyta őket. (Jó hosszú, kerülőutat mondott nekik. Ő maga a legközelebbi kanyarig szép kényelmesen lépkedett tovább, majd hirtelen egy nagy fa mögött eltűnt. Egy rövidebb úton, szinte futva tette meg az utat hazáig, hogy időben hírül adja: egy úrfurma keresi őket. (Sok jó ugyanis még soha nem származott abból, ha gazdag ember keresett egy szegény cigányt.)

A fiatal kocsis a kanyarig kísérte a szemével a lányt.

– De szép járása van! Épp oly bátran szólott ez is, mint a cigány asszony a malomnál! Milyen büszke cigányok ezek! – állapította meg elismerően.

Noha hűvös idő volt, Bukurija homlokán gyöngyözött a veríték, míg szaladt, hogy megvigye a hírt. Bárhogy sietett azonban, mégis elkésett. Többen toporogtak már a házuk előtt. Ott volt a Jancsi gyerek, akit Míra szalajtott át hozzájuk a malomból a hírrel, de megérkezett Peti is. Ő egyike volt azoknak a baltás férfiaknak, akik körülvették az idegeneket, hogy kitudják, nem akarnak-e rosszat Janásnak. Amikor aztán azok a lovak közé csapva nagy hirtelen elmenekültek a válaszáds elől, még gyanúsabbak lettek. Hát persze, hogy lélekszakadva rohant Peti is jelteni a veszélyt. Segítségként még két szomszéd is vele tartott, hátha támogatás kell Janásnak. Ameddigre Bukurija befutott, már szinte mindent tudtak, csak épp a lényegét nem: valójában mit akarhat ez a mindenkivel nagyképpen és sértően viselkedő férfi. Bukurija még ki sem szuszogta magát, újabb hírhez érkezett. Klárka volt az. Sajnálta, hogy Patyu bácsi olyan egyedül van, s pont ma vitt neki egy kis maga sültötte pogácsát, meg némi dohányt, amit a nagyapja küldött. Az öreg aztán azonnal visszafordította.

– Megkért, hogy szaladjak, ahogy csak tudok, s mondjam el, nem kell félni. A kocsis elmondta neki, segítségért, tanácsért jönnek, nagyon messziről. Az úr apja egy fiúnak, akit halálra ítélték, s azt vette a fejébe, hogy Janás bácsi kitalálhat valamit a megmentésére. Bármilyen pénzt megadna, hogy megmenthesse egyetlen gyermekét. Már elúszott a fél vagyona az ügyvédekre, perekre, de azt mondja a kocsis, a másik felét sem sajnálná.

– Mi vagyok én? Csodatevő? – morgolódott Janás. Ha azok nem tudtak segíteni, én hogyan tehetném?

A többiek azonnal találgatni kezdték, kikben márthatta meg a kését, hány embert mérgezhettek a halálba, mennyi családra gyűjthatta rá a házat az a fickó, ha fölkötésre ítélték. Hiába találgattak, s vártak, teljesen rájuk esteledett, az idegenek nem érkeztek meg, a kíváncsiskodók így szépen hazamentek.

– Hála Istennek! – sóhajtott Janás. – Van nekem bajom gyilkos atyja nélkül is elég.

Bukurija is megnyugodott, ennyi embert nem tudott volna étellel kínálni. Ezért elővette azt a flaska bort, amit a már majdnem-apósa küldött Janásnak. Megint összekuporgatott egy kis pénzt, hogy a drágábbik borból, küldhessen, amit az apja annyira szeret. A legkisebb fapoharakat tette a lány Peti és a két szomszéd elé, azokat is csak negyedig töltötte, de ott hagyta az üveget is. Most, hogy leszedte az asztalt, örömmel látta, hogy milyen rendesek voltak Petiék, egyikük sem öntött utána.

– Apukám! Az öreg megint küldött neked bort. Több mint fél üveggel megmaradt.

– Az finom lesz! – mondta Janás, de nem engedte, hogy a lánya neki is töltsön. (Ezerszer bánta már, hogy egyszer úgy bedicsérte ezt a szinte ihatatlan lőrét, de csak örömet akart szerezni a konjának.)

– Tegyük el valami ünnepre!... Vagy kínáljuk meg ezt a fura uraságot, ha mégis erre enné a fene. Se téged nem vett fel, se Míra fiát a flancos hintójába, megérdemli, hogy megkínáljuk... Hadd lássa, hogy tudunk mi is urizálni!

Bukurija igyekezett a vacsorakészítéssel, égett a keze alatt a munka. Hagymát, szalonnát pirított, paprikát karikázott és tojást ütött rá. Odatette a szép tepertős pogácsákat is. Klárika nekik is hozott. Apját és a testvéreit hívta az asztalhoz. Anyja és Lacó ma Gazsi bácsinál vacsorál, csak jóval később jönnek majd haza.

Ahogy beszélgettek falatozás közben, Janás egyszerre azt kérdi:

– Elmeséled nekünk, mit üzent a Ferkód, mi van a levélben, vagy titok?

Bukurija meglepve nézett a kosarába. Azt hitte, hogy kikandikál onnan a levélke, vagy kiesett. De ott volt a helyén.

– Honnan tudta meg? – kérdezett vissza.

– Elfelejtetted, hogy cigány vagyok? Ha egy cigány nem tud olvasni az arcokból, ki se tegye lábát kunyhójából! Sürgősen tanuld meg ezt a jó anyádtól, a cigány asszonynak még inkább tudni kell ezt!

– Azt írta, hogy még mindig kezelik a kórházban, s egyelőre továbbra sem engedik haza. Nagyon el lehet szegénykém keseredve. Érződik minden mondatán. Azt viszont most sem írta meg, hiába kérdeztem, mi baja. Kard érte-e, vagy meglőtték, ló tiporta-rúgta? Mindenesetre azt üzeni, hogy minden percében hazagondol: rám meg az apjára, meg persze rátok is, anyuval. Szerelmes belém! Azt mondta a tollba, hogy javul az állapota. De ez látszik is. Emlékszel, apu, az első kórházi levélre? Milyen csúnya volt az a virág, amit rajzolt? Alig találtak vissza magukba azok a kusza, remegve rajzolt vonalak. Most meg! Nézd milyen szép! Még mindig nem olyan, mint régen, de sokkal-sokkal szebb, mint az előző két üzenetében volt.

Janás is megnézte. A levélbe szokás szerint bele sem olvasott. Úgy hajtotta össze, hogy csak a virágot lássa. Most is hosszasan szemlélte azt a virágot. Nagyokat sóhajtott, majd látván, hogy a gyerekek, s köztük Bukurija, le nem veszik a szemüket róla, magyarázatot is adott a sóhajtozásra.

– Csakugyan egyre szebb. Úgy sajnálom szegényt! Majd megszakad a szívem, úgy sajnálom. Látszik, hogy mennyire jönne már haza. Meg az is, hogy csakugyan nagyon-nagyon szeret téged.

Bukurija megnyugodva vette tudomásul, hogy az apja nemcsak az arcokból, hanem a vonalakból is többet olvas ki, mint mások a betűkből. Hát még akkor, hogy megörült, amikor kis szünet után további mondatokkal nyugtatta.

– Örülj, te lány, hogy sokáig van Ferkód a kórházban. Ha nagy lenne a baj, már régen hazaküldték volna. Jó lesz még a harcba, azért nem engedik. De ne feledd a kórterem falai közt nem éri el sem lándzsa, sem kard, sem ágyúgolyó.

Valóban tudott az arcokról olvasni. Pont a lányaéről ne tudott volna? Látta, hogy csak most nyugodott meg igazán. Nem szokta becsapni, most mégis kénytelen volt rá. Szegény kislányom! – gondolta magában. Még nem gyűjtött elég erőt, hogy elmondja az igazságot.

Fakanalásék kunyhójánál csak másnap reggel tudták meg, hogy hova lett az az úr, aki Janást kereste. Tica hozta a hírt, hogy az idő tájt éppen Gazsi bácsi házában ébrednek.

– Már aludni készült, amikor ránk kopogott – mesélte. – Szerencsére Klárika nyitott ajtót, mert ha én, vagy Lacó teszem, valószínűleg elmenekül. Ez mindjárt kiderült, amint Gazsi bácsi asztalhoz ültette, és valósággal folyani kezdett belőle a panasz. Hogy ő az ország másik csücskéből idejön erre az Isten háta mögé, hogy segítséget kérjen attól a nagyhírű Janástól a bajára,

s erre kiderül, hogy az a fickó csak egy cigány. Hogy kérdezősködött a faluban egy ősz öregtől, aki azt mondja, hogy a legjobb barátja egy cigány. Aztán megáll a malomnál, s ott meg az derül ki, hogy a molnár is egy cigány nővel él együtt. Egy helyütt meg ennek a cigánynak az újabb cimboráival futott össze, akik szekercékkel fenyegették meg... Bement a templomba is, hogy imádkozzon. Ott meg egy olyan faragott képet látott, amin egy tökéletesen cigány arcú szent volt. Milyen örült volt, hogy ideindult – sopánkodott egyfolytában. Aztán azt is elmesélte, hogy előbb az uraságunknál kért szállást éjszakára, mert a lovaknak is pihenniük kell, meg ilyen környéken nem mert éjszaka útra kelni, de ott is pórul járt. Először szívesen fogadták, de amikor Janást szóba hozta, nagyon megdühödtek rá. Elmondattak vele néhány történetet, amit hallott róla. Amikor azonban a harmadik Janás-mese is úgy ért véget, hogy a csavaros eszű – királyokkal és tündérekkel – barátkozó férfi alaposan rászedi, megbünteti a kegyetlen földesurat... Nos, akkor valósággal kidobták a kastélyból. Azt mondták, hogy ha úr létére ilyeneket terjeszt, menjen a falusi putrikba aludni, ott a helye. Miska, a kocsisa tudta meg a kocsmában, hogy a vak Gazsi bácsinál esetleg megéjszakázhat. Meg sem kérdezte, számolatlanul tett le az asztalra néhány bankót.

Klárrika vitte be a felmelegített bablevest, s míg kanalazták a kocsisával, egészen belemelegedett a beszélgetésbe. Amikor bementem leszedni a tányérokot, éppen felváltva dicsérték a főztömet. Hanem amikor ez az úr meglátott, az összes szín kiszaladt az arcából. Mi tagadás, a résnyre hagyott ajtónál hallgatóztam egy kicsit, miután kimentem. Azt mondta Gazsi bácsinak, hogy mivel vak, biztos nem tudja, hogy egy cigány nő, aki mosogat nála. Az öreg meg azt felelte vidámkodva, hogy ő aztán csakugyan nem lát semmi különbséget egy cigány meg egy nem cigány ember között. Csak a jó, meg rossz embereket különbözteti meg. Különben is mi baja a cigányokkal? No, erre

aztán az idegen szájából áradt ránk a sok mocsok. Ami rossz elmondható az emberekről, azt mind a cigányokra ragasztotta. Gazsi bácsi, csak akkor szólt, amikor végre abba hagyta. Ott volt a kastélyban – mondta az öreg –, láthatta, hogy még az urak sem egyformák. Hogy gondolhatja, hogy minden cigány egyforma? Idejött, mert mindenféle csodatörténetet hallott egy emberről, alaposan kiszínezve. Mégse jött rá, hogy nem szabad hinni mindenféle mesebeszédnek? Agyon dicsérte a bablevest. Azt mondta, hogy életében nem evett még ilyen jót. Látja, így van ez, ha az ember csak a tetteket értékeli, s nem kötik gúzsba a javarészt másoktól kapott félelmei. Mert, hogy azt a levest bizony az a cigányasszony főzte, aki előbb kivitte a tányérokat. Évek óta ő főz rám, mos rám.

Nagyokat nyelt az úr, de nem szólt. Balszerencséjére azonban ekkor nyitott be Lacónk, és a szokásos vidámságával közölte Gazsi bácsival, hogy ne aggódjon, ő az istállóban alszik majd kint a kocsisal a szalmán, Klárrika dolgait átvitte hozzám, az ágyneműt is áthúzta, szabad lett a vendégszoba.

Az úr Gazsi bácsi füléhez hajolt. Nem hallottam, mit mondott, csak Gazsi bácsi válaszát. – Na és ha cigány, az unokám vőlegénye! Nem is kívánhatnék jobb férjet neki.

A vendég erre kirúgta maga alól a széket, s alig lehetett visszatartani.

– Hova futnál, fiam? – kérdezte Gazsi bácsi szelíden. – Aki mérges, csakis rosszul dönthet. A harag a legrosszabb tanácsadó. A rémeid, a félelmeid még a vágató lovaknál is előbb érnek oda, mindenhová, mint te. Ezt a bölcs mondást egyébként éppen Janástól hallottam... Tudod, én csak a hangokból látok, nemcsak a mondatokra figyelek, mint mások. Nem csak a mondataidból alkottam volna ítélet, hallomásból, mint te, a cigányokról. Annak alapján – már meg ne haragudj! – csak egy felfuvalkodott, előítéletekkel megvert buta fajankónak hinnélek. Arra, hogy valójában szeretetre-méltó és emberséges ember vagy az meleg hangszín vezetett rá, mellyel a szolgád válaszoltatott neked. Hidd el, ezt a hanghordozást a mi uraságunk kastélyában, ahonnan kikergettek, soha senki nem hallotta még. A te hangod súlyos félelmeket, kétségeket hordoz. Nagy bajban lehetsz. Igazán azonban akkor leszel bajban, ha úgy térsz haza, hogy meg sem próbálkozol azzal, ami miatt idejöttél. Ha csalódsz abban, amiben reménykedtél, az nagyon fáj, de ha nem próbálkozol meg valamivel, ami esélyt adott volna jobbá tenni a sorsot, azt soha sem fogod megbocsátani magadnak.

Az úr erre visszaült, az asztalra borult és zokogni kezdett. Megsajnáltam. Bementem, és kértem a tenyerét, hogy jövőt jóslok neki. Olyan eltorzított hangon szóltam hozzá, ahogy ezek a bolondok a cigány beszédet képzelik:

– Jáj, jáj, tekintetes úr! Nágy bájtlátok a családotban... Látok, látok! A jányod... Nem, nem! Jáj dehogyis! A fiád van nagy bájban. A te szerelmes nágy fiád. Rácsokat látok. Börtönyt! Börtönben van azs a sip ember. Varnyak kárognak a börtönytető fölött. Halálra szánták. Kötelet látok..., ákásztófát..., hóhért... (Elsápadt és iszonyat ült kivörösödött szeméire) – Jáj, jáj! – folytattam gyorsan. – De ne fíjjen az úr, gálámbok gyűnnek, fehér gálámbok, a varnyak tovaszállnak, a rácsok lepattannak, a börtönkapu kinyílik... Látok, látok! Az ifiúr kigyün rajta. Mit kigyün? Kiszalád a maga karjaiba. Látok, látok! A ténsúrral ölelkezik a börtönkapuban.

Felragyogtak a szemei, s egyfolytában a tenyerére meredt, hogy lehetett mindezt abból kiolvasni. Egy kis szünet után a magam hangján folytattam.

– Hát így képzelte, ugye? Ha be akartam volna csapni, itt abba is hagynám... Látom, nem érti... Az első férfi, akitől irányt kérdezt, aggódott, hogy bajt hoznak Janásra, ezért kifaggatta a kocsisát és gyorsan üzent neki Klárikával. Klárrika Gazsi bácsi unokája. Őt már ismeri. Ó szolgálta fel a vacsorát. Én még ismeretlen vagyok az ön számára, bár már ismeretlenül is gyűlölt. Engedje meg, hogy bemutatkozzam! Tica vagyok, Janás felesége.

– Léczfalvy Géza – állt fel, s mutatkozott be, csodálkozó tekintettel, megrendülten.

Aztán még csak azt mondtam neki, hogy azok a varjak persze ott köröznek még a fia felett, de ha van a világon valaki, aki képes elhajtani őket, az csakis az én galamblelkű férjem, aki olyan okos, akár a Nap.

Janás fejcsóválva átölelte, Tica pedig olyan szeretettel bújt hozzá, mint egy kiscica. Épp hogy csak dorombolni nem kezdett.

– Ide akart hintózni – mondta el a történet végét –, de jó gúnyosan mondtam neki, maradjon. Csak nem merészkedne egy cigányok közé, egy cigánytanyára? Úgy láttam szégyellte magát, de ezt csak Gazsi bácsi tudná megmondani. Mindenesetre azt ígértem, hogy még délelőtt átsétálsz hozzá.

Nomád ima

*Eljöttem onnan, hová tartozom,
és többé nincsen földi otthonom
Sosem vártam, hogy értsétek: mi az
mikor csupán egy emlék nyújt vigaszt
Hová a lélek visszamenekül
s mi már elveszett, azzal elvegyül
S olyan teljesen ott van a Nincs-ben
mint a magából kiürült Isten
Nincs saját ágyam, nincs saját ajtó
egy világon át úz fogathajtom:
maga az Élet - kezében korbács
ringlispil a sors - alvilág-tornác
s kocsimba zárva öklömnyi Éden
megmaradt abból, ami volt régen.*

*És minden éjre vetve vár
a rettenetes ravatal*

*melybe a lélek halni jár
akkor is hogyha nem akar
A sötétre táruul a kar
de újra bezárul a kör
a skorpió magába mar
a fényre sújt az árny-ököl*

*Valójában már magam sem értem
hogy nem szakad meg a szívverésem
dobolásában hogy ilyen konok? -
beleremegnek a belső romok
és visszhangozzák parttalan dalát:
egy elveszetten megmaradt hazát.
És nincsen olyan, hogy másik otthon!
Végigvándorlok hát e poklon,
vánszorogva, vagy olykor rohanva,
ráhagyatkozva egy néma hangra.
Bízva magam egy képtelen képre -
amiben fogan jövőm emléke.*

*Nincs életem, sem halálom,
s determinált, hogy méltatlan
a valósághoz az álmom!
Idegekkel átszótt paplan-
-testem vágyom hogy levessem
Mért is kellett hogy ily gyarló
valójában megszülessen?
Vágná már le égi sarló!*

*És porom fölött állna már az Úr,
s a régi lenne örökre az új!*

Vigasz

*Égnek a fények – lángol a távol
Messze iramlík vágyam a mától
Tüzes szekerek zarándokolnak
Vérereimben – Mit hoz a holnap
Mit rejt a tegnap jégkristály-titka
Melynek könnyeit föld fel nem issza
Talán párája száll fel az égbe
S ott öltözik át felhő-fehérbe
S hogy a világot megithassa
Esővé válik ismét egy napra
Leveti magát újra a mélybe
– Egy dobbanás a vihar szívébe –
Kezdetekben vég – végben kezdetek
Örökké körben forgó kerek
Lelkem útjain cipelik a Lét
Körben haladó, Élő szekerét
Nyomából törnek fel égő fények
S lemetszik rólam a messzeséget
És egyszeriben közel a távol
Minden napban, a mában is lángol
E hitből épít a lélek szárnyat
Lehanyaglanak vágyból-szótt árnyak
A szív rejtekén felgyúl egy szikra
Derengésében az Élet titka
Bontakozik ki: minő kegyelem!
– Az ember: sejtnyi világegyetem...*

Éledés

*Nem kenyérnek jöttem
Kevés lenne a morzsám
Hogy jóllakasson titeket
És kemény lenne a falat
Mit adhatnék magamból
Hanem kovásznak jöttem
Hogy az íztelen álm falai
Melegemben fellazuljanak
S egybekeljenek a veknik
Mielőtt a sors péklapátja
Katlanba vetné a cigányság
Világnagy kenyérét*

Füstölgés, 1972

Úgy lángolok,
ahogy füstölgök,
olykor morgok is,
ordítok, dörgök.
Ám semmi harag
nincs cselekvéseimben:
eltávozott tőlem az ördög
és megjött az Isten.

Akármit hisznek rólam:
mi lettem s
mi voltam?
Leköpnék, gúnyolnak.
Ha nem kellek az
emberi világnak,
majd jó leszek
az ördögi pokolnak:
ott úgyis emberi
bűnök égne, lángolnak,
s büzlő salaknak
összegyűlnek, a
mit a Teremtő
létezésünk végén,
utoljára külön büntet.

Elődeimnek ősi fészében
régóta lakok, élek,
dolgozok, remélek:
időnként érzem
tetteimben színes
folyamatát annak,
amit születésemmel
titokban hoztam,
ami kinőtte magát
romos sziklák alól
világba szóródva,
nemessé csiszolódva.

Új képeket akasztok
kunyhómnak falára:
legyen ez a bús viskó
dús színek világa;
hogy a nap fénye is
megvakulva
szökjön innen el,
s fordítson hátat
nekem szeretett Istenem.
Ne csak az Isten, ne csak az ember
rohanjon innen szerteszét:

az ördög se lásson
kunyhómba: megnézni:
milyen a világom?

Csörgő harasztot
sodor a szél,
és nyögve harsan.
Mintha én sóhajtánék
az őszi viharban.
Ám csak a kunyhóm
ajtáját nyitom,
s bemegyek házamba
a törött ablakon:
be se zárom! Minek,
hiszen annyira rossz;
csak recseg, ropog,
s én reszketve egy
éji szállást lopok.

Feszengek, töprengek,
sorsom üt, vág, zúz,
taszít, húz;
kunyhómmal együtt
megrenget.
Az Isten se teremtett
soha rendet,
úgy most, mint régen,
a földön, az égen.
A föld, a rög, a kéreg,
madár, bogár, féreg,
négy lábú állatok,
kétlábú emberek,
a zúrzavar,
az összevisszaság,
sorsként cselekvéseinkben
mindig visszavág.

Télire nekem
több tüzelőt
kéne venni,
mint amennyi
van, amit be
úgy szereztem,
hogy sokáig megéheztem.
A tél fagyos arcával
felém nevet,
mert elvitte pénzemet
a fa, a szén;
de ne képzelje valaki,

hogy annyira szegény
és nyomorult lettem,
hogy kínomban
nem a kenyeret,
hanem a tüzelőt ettem.

Őszi sárban járok,
mégis tűzbe lépek;
télen pedig sárga
tökvirágot tépek;
mint hogyha ördög
futnék a tájon,
mintha magam
élnék a világon.
Ilyen a sajátom,
mérgezett vérem,
a csontom, a húsom,
nem csak magamat tépem,
a világot is zúzom.

A cigánytelep
akármilyen romos,
dűledékeiben mégis lakott,
s itt - ott virágosak
a kormos ablakok.
Kő, téglá, törmelék között
szeméttől csapott,
összehordott halmazokon
néhány vézna tyúk
kaparász, szédeleg:
hajtó pásztorkutyák,
korcs házórzó ebek
játékos csaholása
teszi hangossá a haldokló telepet,
mely a közeli város szélén
megbújik összenyomorítva.
Ilyen a Pécskő hegy,
melynek láttán
a pokoli Sátán
is mosolyog kedvtelve.

Futok, szállok sebesen;
nem is látom a célt,
talán el se érem,
de ha mégis találkozok
a téllal; ígérem:
fejére halált hozok.
Ha ez mégse lehetséges,
mert eléggé neveltem;
távolról is úgy arcba verem,
hogyan a télen
kunyhóm nem lesz
farkasverem.
Fagyás helyett
hőiséget nevelek

szűk szobámban:
eszem, iszom a meleget,
s előttem vászon,
kezemben ecset,
füstölő pipa a számban.
Idáig folyton égtem
ki nem alvó tűzben,
mely elvétele
még most is fellobog;
ezután maró büzt okádva
csak füstölögni fogok.
Kunyhóm gödrös, rücskös,
mind a négy fal
plafonjáig füstös:
körülöttem kormos a világ.
Én kormot eszek,
füstöt iszok,
s ha beteg leszek,
az ördög szeretni fog:
iszonyú bajomból,
egykedőre kiápol,
s fejemre tesz egy
tüzes koronát:
akkor már égni fog
az egész világ!

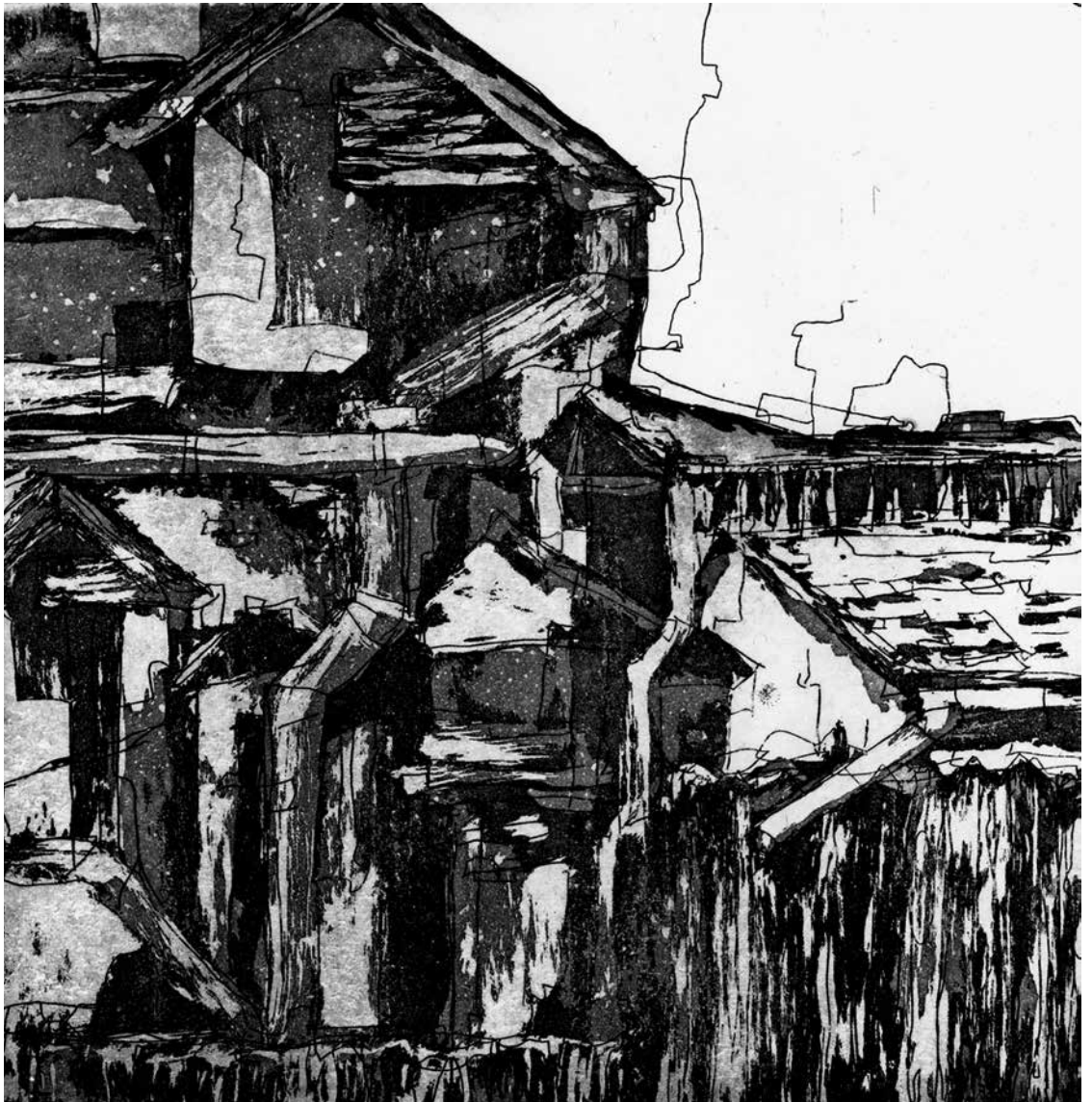
Rakok a tűzre
tépelt papírt,
amelyen sok fekete
betű és kép van;
s hogy el ne felejtsem,
sok cifra rongyot;
majd a vasfazékban
sós vízben babot:
halomnyi élő-kemény,
apró kerek pontot
forralok puhára.
Be se rántom,
s ha kész, ahogy a számon befér,
úgy rágom, nyelem:
az éhséget, a fáradtságot
ágyba fektetem,
s én a földön is
jóízűen alszom.

Szétfújom a sötétséget:
nyáron a nap fényét,
amikor éget.
Hajamból gyújtok
égő lángkévét,
orromon tódul a füst,
fejem fortyogó üst.
Tüzező leszek,
lángokádó kráter:
felmelegítem a földgolyót,

kiszáritok száz folyót,
s az óceánokat
az űrbe szivattyúzom:
meztelen lesz a föld,
s hogy rajtam se legyen ruha:
testemről a bőrt
körmeimmel lenyúzó.
Ugyan lesz-e olyan,
aki beleért
írásaimnak
görbe értelmébe;
az elmélkedésnek
elfakultságába,
amit beledörgök
a sejtett - rejtélyes,
jövőbe nyilalló
villámaival a
hamisan világító világba.

Ne engemet nézzenek,
csodálják a képeimet.
Akárhogy rejtem magamat
háttal fordítva a világnak:
azokban úgy is
engem látnak
sokféle formában;
itt csak a fejem van,
amott a lábam látszik csonkán,
szemem a napban,
szikláknak ormán
izzik; hasítva fényt
az űrben szerte;
a csillag is én vagyok:
az ördög lángolva
a szívembe verte.
Sok ezer szörnyeteg,
torz arcú sátán
cipeli világomat
és engemet a hátán.

Tiszadob

A kispatkányok már erősek

(Egy uralkodó elmélkedéseiből)

Rod-Mu-Rat gondolatai az első héten

Jó hely lesz. Jónak tűnik. Könnyű bejutni, a Kutya láncra nem ér el a hátsó falig. Odabent meleg van és elegendő élelem a kolóniának. A fal puha vályog, gyerekjáték áttörni és kialakítani a járatokat. Ennyire jó raktárhelyiségeink nem voltak eddig soha. Alma, tészta, mazsola, lencse és kenyérhéj külön-külön. És fészkek az Anyáknak. A fal langyos a szalmától, a fészkekbéleléshez a kertben diólevél, a konyhában, a tűzhely mellett újságpapír.

Egy királynak gondoskodnia kell a népéről. Felelősség, óvatosság. Ha gyanúm merülne fel, nem ezt a házat választom a tél eltöltésére. A kerti csapdákat könnyű volt kikerülni, az esetleges mérég megismeréséről pedig majd gondoskodnak az öreg és gyenge előkóstolók.

Csend van. Az Ember naphosszat távol. Csak a kislány jár bent. Ő is csak délután, de nem nehéz kicselezni. Szürkületkor, amikor népemre rátör az éhség, a színes dobozt bámulja és gyakran énekel. Azt sem veszi észre, ha az asztalon hagyott vacsora maradékát behozzák a raktárba a Fürgék.

Az Ember csak később, sötétben érkezik, amikor népem már a falban pihen. Hangosbeszédű, és durva szavakkal ócsárolt minket, amikor észrevette az áttört padlót a kisszobában. De ez csak természetes.

Rod-Mu-Rat első kétségei

Valami nem tetszik nekem. Még nem teszem szóvá. Várom. Hátha csak a képzelet játszik velem. Talán erjedt volt az a fürt édes szőlő, amit tegnap este zsákmányoltunk. Ki tudja? Remélem, nem újfaja mérge. Ha ma éjjel nem hallok semmit, csak többet kell pihennem, hogy ne játszasson velem a sötétség. Hiszen sem az Örök, sem a Fürgék, sem az Anyák nem szóltak. Ma megvárom, míg elülnek a zajok, Mircsi, a kislány nem énekel már, elnémul a színes doboz, elalszik a Kutya, és elhallgat a durva beszédű. Ha kell, elrágok néhány szem diót, hogy élesebbek legyenek az érzékeim. Hogy tisztábban halljak.

A hangok, amiket a sötétségben hallottam, nem a kedvemre valók.

Rod-Mu-Rat bosszankodás

A diót az Első Fűrge falta fel féktelen mohóságában. Így az elmúlt éjszakát nem tudtam hallgatózással tölteni, hogy megtudjam, gyanúm megalapozott-e az Éjszakai Hangokkal kapcsolatban. A Kutya miatt fel sem merült, hogy a házban macskát tartanak. Macskaszag sehol. De az Első Fűrge reggel élém állt, és beszámolt a vékony, éles hangokról, amik megszaggatták a csöndet. Bár járatunk a falban biztonságosak, népem nem élhet egy macska közelében. Az Első Fürgét megdicsértem a jelentésért, jó patkány. Hogy el merete enni előlem a diót, bizonyítja, hogy elég bátor. Ha utódot kellene választanom, ő alkalmas lenne rá. De egyelőre nem jelzem neki. Nincs itt az ideje. Semmi szükség rá, hogy elszemtelenedjék. Így csak annyit mondtam neki, hogy bárhonnan, de szerezzen dióbelet. Kihegezi a fület. A látást. A raktárból elfogytak a tartalékok, és magam szeretnék a bántó hangok végére járni.

Rod-Mu-Rat zsírszerző útja

Ma kettőzött őrséggel merészkedtünk a konyhába szürkület után. Muszáj szalonnát szereznünk az Anyáknak, hogy zsíros legyen a tejük. Napról napra hidegebbek az éjszakák. A Kicsinyeknek nem elég a fészek melege, zsírra van szükségük, hogy hájat tudjanak növeszteni. A Kutya hangosan morgott az ajtó előtt, de Mircsi nem hallotta, csak énekelt a színes doboznak a nagyszobában. Az Ember még nem ért haza, így megszereztük Mircsi asztalon hagyott szalámiját és egy szelet kenyeret. Az Első Fűrge észrevett egy darab vaját az egyik polcon. Ketten hoztuk le a járatba. Nem volt veszélytelen, de sikerült. Szétoztottuk az Anyák közt. Már biztos, hogy az Ember észre fogja venni, hogy itt vagyunk. Beszélmem kell az Öregekkel. Fel kell készülniük a Halálos Kóstolóra.

Rod-Mu-Rat az öregekhez szól

– Tisztelet, Öreg Barátaim. Jól tudjátok, miért kértem, hogy jöjjetek élém. Régóta szolgáljátok a kolóniát, ismeritek a törvényt. Mióta szemetek, fületek és orrotok nem olyan éles már, szaladni sem tudtok olyan gyorsan, mint amikor még ti voltatok a Fürgék és az Örök. Most a legnehezebb és legtisztéletreméltóbb feladat a tiétek. A Halálos Kóstoló a legnagyobb és legszebb tett, amit egy patkány élete végéhez érve népéért megtehet. Az utolsó szolgálat. Ha elmennétek – és ez jogotok –, nem lenne szökés. Szabadok vagytok. Nem kötelez benneteket semmi a mérge általi pusztulásra. Járhatjátok a Magányos Öregek vakmerő és veszélyes útját. Kérdezlek benneteket: Ki akar elmenni, mielőtt elmondom, mi a feladat? Senki? Köszönöm. Meggyengült foggal sem váltatok önző öregekké.

Halljátok! A hangosbeszédű Ember már nyilván tudja, hogy itt vagyunk valahol. Mindent meg fog tenni, hogy megmentse élelmét és házat. Csapdáit már elhelyezte a konyhában és a kamrában. Ezeket elkerülnünk semmiség. Sajnos a kislány, Mircsi, tegnap belelépett az egyikbe. Alaposan megsebezte a lábát. Sajnáltam. A Hangosbeszédű később ordított velem. Akkor beszélt a méregről is. Az új mérgek szaga és illata megtévesztő. Nem szürkületkor, hanem reggel kell a konyhába mennetek. Miután az Ember és kislánya, Mircsi elhagyják a házat. Legyetek óvatosak. A mérgek, mint tudjátok, manapság ínycsiklandozók.

Rod-Mu-Rat délutánja

Három dióbél elég. Ennyit hozott az Első Fűrge. Messzire kellett mennie érte. A bolt raktárába. Azt mondta, hogy odakinn az árokpartokon már zúzmarás a fű. Hogy majdnem odafagyott a földhöz a talpa. Magára vessen. Máskor nem lesz olyan mohó. Ebből tanult.

Nyugtalan vagyok, és ezt egy uralkodó nem engedheti meg magának. Ma a kislány, Mircsi, miután hazatért, nem énekelt. Tudom, mert már egészen hozzászoktam, hogy délután zene szól a színes dobozból, és ő mindaddig énekel, míg ki nem jön a konyhába enni. Az Örök is látják őt minden nap a lesőrésen át, amit a kamraajtó és a konyhaszekrény közti falszakaszba rágtak a Fürgék.

De ma én magam figyeltem őt. Csak állt a konyhaasztal mellett, rágcsálta az almáját, és egy képet nézett a falon. Egy nő van a képen, kezében baba. Mircsi oldalt állt nekem, így pontosan láttam, hogy sír. Hogy a könny végigcsorog az arcán. Az almarágást abbahagyta. Ennek örülnöm kellene, mert ahogy már megszoktuk, az otthagytott ételeit mind be tudjuk vinni a fészkekbe az Anyáknak, akik most, hogy annyi a kispatkány, jóval többet esznek. De ma nem öröm, hanem nyugtalanság töltött el, míg a kislányt néztem.

Hol az anyja? Miért csak ketten élnek a házban? Aggodalom, igen, az aggodalom lett úrrá rajtam. Ezt pedig egy uralkodó nem engedheti meg magának.

Rod-Mu-Rat fülel

Végre sötét van. Alkonyatkor új helyen kellett áttörni a padlót. A kályha mögötti rést választottuk, mert az előző lukat az Ember üvegszilánkos cementtel zárta el. A Fürgék fürgén dolgoztak, mire az Ember és Mircsi kijöttek a konyhába a színes doboztól, elkészültek a lukkal. Az Örök, akik nappal alszanak, most a lesőrészekben állnak, hogy fedezzenek. Nem vacsoráztam, csak a diót, ettem meg, így nem lankadok el a jóllakottságtól. Ma meg kell tudnom, honnan érkeznek a különös hangok a sötétségbe.

Az Ember és Mircsi minden éjjel a nagyszoba ajtaja mögött fekszenek le. Egy nagy fészkek van. Láttam egyik délután, amikor Mircsi nyitva hagyta az ajtót. Hatalmas ág, szemben a színes dobozzal.

Most. Ez az a hang. Mint amikor egy kismacska... nem, nem kismacska. Kiskutyá? Milyen hang ez? Mint egy nagymacska, amikor vinnyog, mert... nem, nem nyávog, de ez küzdelem, biztos, hogy küzdelem... nyüszítés, igen... nem macska mégsem, ó!

A hang Mircsié!

Rod-Mu-Rat vívódása

Három éjszakát töltöttem az ajtó előtt fülelve. Már biztos, hogy a kolónia biztonságban van. Macskáról szó sincs. Ahogy sejtettem. Az a hatalmas Kutya nem túrta macskát a területén. Egy óvatlan Fürgét is megölt még az első héten.

Három napja az Első Fürge egy teljes raktárlukat megtöltött számomra dióbéllal, hogy az agyam teljes figyelemben maradjon. Hősies vállalkozás, hogy eljutott a boltba. A föld már valóban fagyos. A pofazacsokójában szállította a megszerzett zsákmányt. Dél előtt alszom egy-két órát, aztán a napi ügyek-bajok – zsírszerzés az anyáknak, békétlenkedők kibékítése, Őrség jelentései, Fürgék feladatai. És a gyász: eddig két Öreg hullott el a Halálos Kóstoló nemes szolgálatában.

A hangok viszont nem csitulnak. Minden éjjel ott állok a szoba ajtaja mögött, és hallgatom, ahogy Mircsi nyüszög. Nyüszög? Nem tudom, hogy hívják ezt a hangot. De az biztos, hogy nem örömeiben adja ki.

Egy uralkodó nehezen viseli, ha nem tud mit tenni. Dühös és tanácstalan vagyok – és egy patkánykirály nem lehet sem dühös, sem tanácstalan.

Rod-Mu-Rat tanácskozik

– Tisztelet nektek újra, Öreg Barátaim. Köszönöm, hogy ismét élém fáradtatok. Ahogy az áldozatot is köszönöm, amit népemért hoztok minden újabb méregcsapda kitételekor. Az Ember ravasz, és az élelmet egyre nehezebb megkülönböztetni a méregtől. Nem fogjuk elfelejteni a bátorságotokat.

De nem emiatt hívtalak benneteket. Szükségem van a bölcsességetekre. Hallgassátok meg, milyen ügyben kérem tanácsotokat!

Nem kérdés, hogy népünk biztonsága mindennél előbbvaló. Az Ember, akinek a házát elfoglaltuk, és akinek élleme biztosítja számunkra is a tél átvészelését, folyamatos veszélyt jelent a kolóniára nézve. De ez nem új számotokra. Megszoktuk. Népünk így él ezer meg ezer éve.

Ez az Ember azonban, aki ennek a háznak a gazdája, nem csak ránk jelent kockázatot.

Egy hete töltöm ébren az éjszakákat. Egy hete virrasztok, hogy megbizonyosodjak róla, Mircsi, a kislány, aki a délutánokat és az esték egy részét egyedül tölti, éppúgy veszélyben él, mint a vándorpatkányok népe. De mi sokan vagyunk. Vigyázunk egymásra. Vannak Öreink és a Fürgékre mindenben számíthatunk. Az Anyák óvják a kispatkányokat. De a kislány egyedül van. Talán ti tudjátok ezt leginkább elképzelni, hiszen az öregség az, amivel hasonlóképp maga marad, aki megéri. Mint ő délutánonként. És éjszakánként. Amikor a veszély leselkedik rá. Attól az Embertől, aki az apja. Különben Mircsi nem adná ki azokat a... Hogy is mondjam. Azokat a metsző hangokat. Azokat a fájdalmas hangokat.

Arra jutottam, hogy segítségre van szüksége. Mint a kispatkányoknak. De úgy tűnik, nincs senki, aki segítsen rajta. Csak mi.

Szeretném megtudni, mit gondoltok. Ha átlépjük a biztonság határait, veszélybe sodorhatjuk a kolóniát. Ha nem, veszélyben hagyjuk a kislányt. És én nem tudom tovább hallgatni azt a hangot az éjszaka némaságában.

Rod-Mu-Rat döntést hoz

Három napja, hogy az Öregek tanácsát kértem. Két napon át tanakodtak. Tegnap meghozták a választ. Úgy gondolják, kell egy jó terv a kislány megmentésére. Olyan terv, amivel sem a vándorpatkányok népe, sem ő nem kerül bajba. Javaslatot is tettek, de ezt még át kell gondolnom.

Ha megfontolom a kérdést, össze kell gyűlnünk a főjában, hogy elmondjam, mire jutottam. Hogy elmondjam, váratlan feladat zavarja meg a hosszúnak és csöndesnek ígérkező telelést. Hogy elmondjam, van valaki, akinek segítenünk kell. Akkor is, ha ez példátlan. Én legalábbis nem tudok róla, hogy patkányok segítettek volna egy embergyereken. Kivételes eset, rendkívüli és kivételes. De nincs más, akire számíthatna. Olyan, mintha... Pontosan olyan, mintha csapdába lépett volna. Ahonnan nincs menekvés.

De meg fogjuk próbálni kiszabadítani.

Az összes Fürgére és legalább az Örök felére szükségünk van. Az Öregek felajánlották, hogy részt vesznek az akcióban, de nekik más a dolguk. A fogaik már lazák. Jobb, ha a támadás alatt az Anyák mellett maradnak.

Rod-Mu-Rat visszagondol

Egyre enyhébb az idő. Lassan útra kelhetünk. Mielőtt elhagyjuk a házat, átadom a vezetést az Első Fürgének. Kített magáért ezen a télen. Nehéz telelés volt. Pedig könnyűnek ígérkezett. A vályogfal puha, gyerekjáték volt áttörni és kialakítani a járatokat. Ennyire jó raktárhelyiségeink nem voltak soha. Alma, tészta, mazsola, lencse és kenyérhéj külön-külön. És fészkek az Anyáknak. A fal lanygos a szalmától, a fészkbéleléshez a kertben diólevél, a konyhában, a tűzhely mellett újságpapír.

Ki gondolta volna? Ha a szomszéd házat választjuk, másképp alakul. Egyszerűbben.

Nem kell rátámadnunk az Emberre. Nem kell addig harapnunk, míg abba nem hagyja az üvöltést, a kapálózást, a csapkodást. Míg mozdulatlan nem marad végre.

A kislány elszaladt. Nem tért vissza többé. Szabad.

Miután elvitték az Ember testét, a ház lassan kihült.

De tele raktárakkal kibírtuk ezt is. Átteleltünk. A kispatkányok már erősek. Hamarosan indulhatunk.

Fényedbe zuhanva

*Fény árnyék küszöbén ülök,
katarzis-nyugalom,
Szentképek égboltjáról
glóriák zuhannak tenyerembe
és tölgyfák sarjadnak ujjaimból.*

*Gondolataid utcazajában csatangolok,
beülök mosolyod kávéházába,
végig sétálok szíved sugárútján,
mindennapjaid centerében felpróbálok egy ölelést,
majd hajad rózsá-lugas csendjébe nyúlok, s hirtelen,
ujjaim között illatszárnyú pillangók röppennek fel,
tovább sétálok hát, hiányodba öltözik a délután,
mégis, mindenben, mindenhol ott vagy,
tűzfalak omló vakolatából kirajzolódik hajad vízesése,
házak hungarocell kabátjáról eszembe jut fogaid fehérsége,
ha befordulok egy sarkon, illatoddal találkozom,
zongorán Chopint játszik valaki,
a melódiából lépteid kopogását hallom,
kint kereslek a világban, de áthalad rajtam minden út
mi hozzád vezet, így hát átnyúlok magamon,
és két dobbanás csendjében,
megérintem emlékektől nehéz szíved,*

*fényedbe zuhanva
lelked pitypangjává válok,
elfúj a pillanat,
s hangulattá foszlok.*

Felmentelek

*Szavaim, tetteim, napról napra,
mint szorgos kőművesek
lebontják szemed boltívére az előítéletet,
- retinádba zuhan a valóság, eszmélsz,
emberségemben látsz már -
felmentelek,
ne tápláld az időt büntudatoddal,
elég a múltnak a maga szégyene,
középuton találkozunk,
ha lépsz egyet előre!*

Prózavers

*Megérkeztél az este, talán most először igazán és valóságosan. Elillant illúzió-vanságod üszök-
virág hajtásai szívemen. Kupacba rakott emlékek, elárult, kifosztott évek, limlom szavak, tor-
zó-gondolatok máglyái égnek, lobognak szememben. Belülről fénylek hát, de ez a fény, mint
nukleáris szmog árad és terjeng.. Megérkeztél. Mégsem szárnyalok naiv-lelkesedéssel, mint haj-
danán. Leégték a tüzek, már csak csend van bennem, kósza várakozás. A mólón állok, kalapom
árnyékába guggol arcom, figyelek.. lélegzetünket összemossa a partok között átsuhanó szél.*

Égbolt nélküli éjszakában botladozva, estem-buktam, s most, minden átmenet nélkül reggel lett.

*Hunyorgok, szűrja szemem a fény, idegen még a tiszta, az igaz, hideg ez a reggel, lúdbőrözik az
eszmélés, a kétség jeges szele fel-feltámad, de kontúrja van már a világnak, árván, puszta énedre
vetkőzve, magzatpózba gömbölyödvé fekszel.*

*Ez a napod sem az enyém, szétosztod magad a világnak, más táplálkozik belőled, közben magad
is felfalod magad. Kilúgozott alkonyod a hid hozzám, átkelve is csak szétszórtságod jut nekem,
hirtelen, beleébredünk a valóságba, egymás testi kipárolgásában megmossuk arcunkat, lassan,
bőrünk alá szívárog a virradat.*

A szerelmes nagybögős

Egyikük sem szerette a felhajtást. Az esküvőjükre két tanúval érkeztek közönséges utcai ruhában. Farmernadrág, farmering és szandál.

Május vége volt Alig fél éve találkoztak először, s már aznap tudták, hogy megtalálták a másikban az igazit, a Nagyót. A keresztnévüket nem is használták, csak Nagyónek hívták egymást.

– Ez olyan gádzsós – nevettek magukon –, de nevettek a barátok, rokonok is rajtuk.

BB, így emlegették őket, akár a pezsgőt. Barnus és Bella.

Barnus a Zeneakadémián nagybögő-szakon végzett, Bella színész volt. A színházban ismerkedtek össze, meghívták Barnust egy abszurd darabba, hogy aláfestésként effekteket muzsikáljon. Már az első olvasópróbára mennie kellett. Nem volt sok kedve hozzá, fáradt volt, kialvatlan. Éjszaka kimaradt a barátaival, a téren ittak, beszélgettek, tervezgettek valami új formációt, amittől nagyon fellelkesült. Végre szólóhangszerként mutathatná meg legeslegnagyobb szerelmét, a bögjét. Heverészett volna még, s álmodozott volna a világraszóló karrierjéről. De szólította a kötelesség, az ígérete. Nem mellékesen a próbapénz összegére, s a fellépti díjakra is égető szüksége volt. Nem akarta már, hogy eltartsák a szülei ennyi idősen, elég nehéz volt nekik finanszírozni a megélhetését.

Az apja is bögős, a fizetése minimálbér, arra az időkre emlékezve, amikor a borraival jócskán kitett több havi fizetést, de manapság már alig kapnak a vendégektől, mert nem mulatnak úgy, mint régen. Akik mulatnának, azoknak nem futja drága éttermekbe járni. Anyjának meg egész nap beszélnie kell a callcenterben, szegénynek elege van belőle, néma lesz otthon, akár a halak. És még a két öccse sem végzett az iskoláival, őket is támogatni kell. Szeretné már levenni a terhet a szülei nyakáról, mert amikor az anyja beszédképes, akkor elhaló hangon sajnálatja magát, s arra kéri a fiait, hogy ne nősüljenek korán, mert szeretné, ha a tanulmányaik befejezése után neki keresnének. Bútort kellene cserélni, függönyt, szőnyeget, a többi cigánynak olyan a lakása, mint az ékszerdoboz, az övék meg tiszta oláh cigány sátor, s az sem bánná, ha tudnának félretenni öreg napjaikra, hogy biztonságban érezzék magukat az apjukkal. Olyankor azt is felemlégeti, hogy primáshoz kellett volna férjhez mennie, hogy az ura két részt vigyen haza.

Barnus kopogott a próbaterem ajtaján, épp be akart nyitni, amikor kivágódott az ajtó, Bella rohant az öltözőjébe, mert ott felejtette a szövegkönyvet. Nekiütközött Barnusnak. Mint akiket áram csapott meg, végigfutott rajtuk valami megmagyarázhatatlan érzés, amikor kikerekedett szemmel egymásra néztek. Bella rohant tovább, Barnus meg besétált a terembe, miközben a nevét mondta, s hogy ő az a bögős, akit meghívtak. Mire elhelyezkedett, Bella is visszaért. Alig várták a felolvasás végét.

– Meghívhatlak ebédelni? – kérdezte Barnus Bellától.

– Én is ezt akartam kérni – nevetett a lány.

Az utcán Bella megfogta a fiú kezét, s azt mondta: – Kellesz nekem.

Soha azelőtt nem csinált ilyet, mert nem tetszett még neki úgy istenigazán senki, csak kacérkodott, de annál tovább nem jutott. Pedig bolondultak utána a férfiak. Feltűnően szép volt Bella, hófehér arcát ébenfekete haj keretezte, meggyipiros ajkai kiemelték szemének delejes vonzását. Ám ő egyszerű cigány lánynak tartotta magát, s a hagyományokhoz híven, nem akart mindenféle kalandokba keveredni. Na meg el akarta kerülni a pletykákat, a hírbehozást, de így sem menekült meg ezektől.

Barnus is igen jóvágású, magas, vállas, haja fekete gyapjas, hatalmas zöldes szemét szakállba hajló borostás arca még nagyobbak mutatja. Úgy illenek egymáshoz, mint két szem borsó egy hüvelyben.

Barnus fejében megfordult, hogy mégis igazak lehetnek a híresztelések Belláról, hogy gátlástalanul megfogta a kezét, és még ki is mondta, hogy kell neki a fiú. Más lányok, igencsak megjátszószák a szende szüzet legalább az első alkalomnál. De azt gondolta, ha igaz is, őt nem érdekli, mert kell neki ez a lány, nagyon kell.

– Te is kellesz nekem – mosolygott szélesen és magához szorította, mintha soha többé nem akarná, hogy nagyobb távolság legyen közöttük.

Ekkor hangzott el a Nagyó. Ezt Bella mondta. Gyorsan megismételte Barnus is.

– Ez olyan gádzsós, mint a kutyuli-mutyuli – s összegörnyedve nevettek magukon.

– Akkor mi gádzsók vagyunk – és levegő után kapkodva fuldokoltak már.

Az étteremben megállapodtak abban, hogy nem érdekli őket egyikük múltja sem, az sem, hogy milyen szokásokat hoztak otthonról, és általában milyen rigolyáik vannak, hogy féltékenység kizárva mindkettejük részéről. Bella gyanakvóbb volt a fiúval szemben, nem látott még olyan cigányt, aki ne féltette volna az asszonyát, ha az dolgozott, főként, ha férfiak is voltak a munkatársak között.

– Mondd csak, ahhoz mit szólsz, hogy az egyik darabban vetköznöm kell, mindenki láthatja a mellem, meg is fogdossa a partnerem és még csókolózom is, egy másikban meg egy nővel csókolózunk. Sőt filmen már szexjelenetem is volt. Nincs ínyemre, de nekem a testem a munkaeszközöm, ahogy neked a hangszered.

– Azt hiszem, nem esne jól a szememnek, de el kell fogadnom, ha már úgy esett, hogy veled szeretnék összenőni, akár a sziámi ikrek.

– És lehet egymás előtt pisilni, kakilni, fingani, háyni?

– Ó, te lány, te lány, ezek a szavak olyan közönségesek magyarul, jobban hangzik cigányul.

S már egyszerre sorolták: mutri, kul, kanyar, csanda. S nevettek, nevettek, nevettek.

– Nagyóm, közöttünk a szemérem fölösleges vesződés lenne, egybenőve úgysem tehetnék mást – kacagott Bella.

Attól kezdve minden egyes percet, ami a másik nélkül telt el kinszenvedésként éltek meg, ám ha együtt lehettek, az csupa-csupa mókából állt. A legcsekélyebb apróságon képesek voltak nevetőgörcsökben egymáson hemperegni, akár az utcán is az emberek megrökönyödésére. De a jókedvük sokszor átragadt a járókelőkre is, és egész csoportok tanyáztak le mellettük a hasukat fogva. Egy ilyen fetrengés közben Barnus határozottan elkomolyodva azt javasolta, hogy házasodjanak össze. Bella csak bólogatásra volt képes, annyira komikusnak találta a helyzetet.

Azért voltak figyelemre méltó pillanataik is, például akkor, amikor bemutatkoztak a szülőknek. Iparkodtak felnőtt módon, felelősségteljesnek látszódnia a vizitálás röpké félórájában.

Szegény Barnust az anyja mindenféle kurvapecérnek, stricinek elhordta. Szenvedő hangon rítta el bánatát az összes ismerősének, hogy nem azért áldozta fel az egész fiatalágát, hogy egy senkiházi, jöttment ócska kurvával tegye magát a fia, még ha színésznőcske is az a céda, az a cemde!

– Beleragadt, mint légy a lépes mézbe – jajgatott –, és nem bírom észre téríteni sehogy sem. Az uram meg örül neki, azt mondja, látja a gyereken, hogy milyen boldog, miért szakítanánk el őket egymástól, hát egész életükre nyomorulttá tennénk. Ezt akarod? Ezt kérdezte tőlem felháborodva, na, most szóljatok hozzá! Nincs igazam?

A legtöbben rávágták: – De nincs ám, nem magadnak szülted! Hagyd békén a fiad! Ha szekírozod a szerelme miatt, úgy elhagy, mint holt az élőket. És megérdemelnéd!

Volt, aki egyetértett vele, sápítózott, s még jobban felhergelte az asszonyt Bella ellen. Isten mentse meg őt attól a rossz életútól, csak nehogy elvegye vagy felcsináltassa magát, oszt megfogná magának a drága jó muzsikus cigány gyereket. Na de hiába szülne porontyot, gyerekekkel is el lehet ám hagyni asszonyt! Láttunk már olyat! Ne idegeskedj barátnóm, majd az Isten elrendezi a javadra!

A fiatalok szerelme azonban olyan erős volt, hogy azt senki emberfia nem szakíthatta szét. Emberfia nem, de Isten rendelkezik az életről és halálról, és rendelkezett.

Barnust hidegen hagyta anyja káromgása, albérletbe költöztek a házasságkötés után.

A nászút elmaradt, noha Bella szülei befizettek nekik egy wellnesshétvégét, de augusztusra halasztották, mert az évad még nem ért véget egyikük számára sem. A kevéske időben, amit otthon tölthettek, közösen végeztek el minden házimunkát. Amíg Bella főzött, addig Barnus a szennyest intézte, porszívózott, port törölt, hogy minél többet gyönyörködhesse egymás testében, és az elméjük sziporkázásában. Ha Barnus főzött, mert azzal is próbálkozott, hogy a felesége kedvébe járjon, mert szerinte nem csak a nőnek kell megfogni a fakanalat egy házasságban, olyankor Bella takarított, és sűrűn konstataulta, hogy milyen fantasztikus páros az övék Nagyóval, és a cigányoknak mind így kellene élni, nem rabszolgának tartani a feleséget.

Nagy egybeolvadásuk ellenére háborúztak is egymással. Egyik nap Bella jócskán éjfél után ért haza. A színházban egy híres olasz rendezőt fogadtak az előadás után, aki az ő társulatukkal akarja az új darabját megvalósítani. Barnus valósággal sistergett a dühtől, nem érte el Bellát, kétségbe-

esetten telefonálgatott, még a mentőket is felhívta, s ahelyett, hogy örült volna Bella hazatérének, nekiesett, hogy mit képzél, hogy mindent megengedhet magának! Biztosan valamelyik gádzsó vagy biboldó barátjával enyelgett, mert kikapcsolta a telefonját is. Bellának nem volt kedve magyarázkodni, ő is sértegette Barnust, hogy mekkorát csalódott benne, hogy semmivel sem különb, mint azok a sötét cigányok, akiket mindig igyekezett elkerülni, talán már soha többé nem tudja Nagyőnek hívni Barnust. Ruhástól rogyott a kanapéra, s bealudt a sírásába.

Egész másnap nem szóltak egymáshoz, s bosszúból Barnus is kimaradt a barátaival. Bella az üres lakás láttán majd megőrült attól a gondolattól, hogy Barnust egy rüfke karjaiba kergette vagy öngyilkosságba, a lelkiismerete gyötörte, mintha kerékbe törték volna. Derengett a hajnal, mikor Barnus támoilyogva leroskadt a kanapéra, s mivel nem szerette az alkoholt és nem is bírta, kiadta gyomrának összes tartalmát. Bella szó nélkül takarította fel, kiszellőztetett, levetkőztette, lemosdatta, betakargatta, s közben azon csodálkozott, hogy egy cseppet sem undorodik, holott a hányás látványára mindig öklendezni szokott.

Mind a ketten szégyellték magukat, hogy elragadta őket az indulat, de amikor egymás szemébe néztek, már nem volt bennük sem szégyen, sem harag, csak egybe akartak nőni, s megfogadták, ha lesz is vita valamiért, csak a saját érzéseiket mondják el, s nem a másikat bántják.

Két hónappal és pár nappal az esküvőjük után Bella a társulattal vidékre utazott.

Éjszaka tartottak hazafelé, fáradtan, elcsigázva a hőségtől. A kisbusz vezetője, a rendező, egy röpké pillanatra elaludt a volán mögött, de az éppen elég volt arra, hogy beleszáguldjon az előtte haladó kamionba.

Kilencen voltak, öten meghaltak a helyszínen, a többiek életveszélyes állapotban szállították kórházba. Bella a mentőben búcsúzott el az élettől Nagyővel az ajkain.

Barnus nem ment el a temetésre, a közös albréletükben nyomta az ágyat Bella ruháit ölelve. Később anyja unszolására, hazaköltözött a szüleihöz, és úgy folytatta az életét, mintha misem történt volna, annyi különbséggel, hogy egyre többször ivott a barátaival.

Barnus anyja megkönnyebbült, mert nem látta a fiát szomorkodni, kutatta arcán a bánatot, de nem úgy tűnt, hogy különösebb megrázkódtatás lett volna számára Bella elvesztése. Valóban, sokat gyakorolt, tréfálkozott a testvéreivel, jól evett, talán hízott is egy kicsit és sosem emlegette Bellát. S mintha közlékenyebb is lett volna, mint azelőtt. Csajokról mesélt, akiket felszedett, meg a terveiről, arról is, hogyan képzei el a jövőjét. A temetőbe sem járt ki.

Az apjának azonban nem tetszett a fia viselkedése, nem jól van ez így, gyászolnia kellene, mondta a feleségének, csak nehogy összeroppanjon.

– Ugyan már, ne fessd az ördögöt a falra, nézd meg, milyen jól érzi magát, csak egy futó nőcske volt számára az a Bella.

– Neked legyen igazad – legyintett megadóan az apa.

December közepén a meteorológusok hószakadást jósoltak több napra. Barnus erre várt. Farmernadrágban, farmeringben és szandálban osont ki a lakásból, hogy az anyja ne vegye észre. Ugyanabban, amiben az esküvőjén volt. Lefeküdt Bella sírjára, s csak annyit mondott: – Nagyőm, édes Nagyőm, nem kell félned többé egyedül, ma éjjel már a karjaimban tartalak, és egybenövéünk, ahogy szoktunk.

ANYANYELV

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF

Nyevo bersh

*O purano bersh nachilo,
Thaj o terno, kado nyevo
So avilo, te avel svunto, baxtalo.
Del tum o Del but pasura,
Roti ande le vurdona.
Grasten lolen thaj surronen,
Boran temen thaj shukaren.
Zhamutren, romane shaven
kaske dada sa barvalej.
Sa pe somnakaj te phiren,
Khanyan thulen te kiraven.
Rupune rojanca te xan,
Sa pel' vorta droma te zhan.
Del tum o Del shukar khera,
Kamipe thaj bukurija
Pacha, losh thaj hatyaripe.
Ando nyevo bersh patyape.
Patyivale romen, gazhen,
Shavoren sasten, baxtalen.
Bax tavel tumaro skluga,
Sastyipe haj shukar luma.*

Te del o Del,

Bater!

Romano Drom

*Kodi phenen le roma
te shaj phiras pel droma.
Kodi phenen le gazhe,
ke na sam lashe shave.*

*Kodi phenen le gazhe,
ke sam sa dile, mate.
Kodi phenen amenge,
te zhas palpale, khere.*

*Aven, aven romale,
shuvas paso majangle,
aven, aven shavale,
sikavas ke sam lashe.*

*Kadij e phuv,
dikhas o khanchi.
Kadoj o than,
amare tramci.
Sikavas ke samle
na dosta lashe,
ande kadi luma
amare xurde
sa phenen ke samle
sukara kale roma.
Vi ame sam,
samle o zhundyo,
amaroj o kham,
amaroj o svunto,
amaroj o cheri,
amarij e luma,
amarej le lungi droma.*

Az ember tragédiája

ELSŐ SZÍN

(A mennyekben. Az Úr dicstől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA

Dicsőség a magasban Istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával hiva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, melyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében illy osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im, a teremtés béfejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát ujítani kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek,
Amint elzúgtok lábaim alatt.

(A csillagok védszellemi különböző nagyságú, színű, egyes, kettes csillaggömböket, üstökösöket és ködcsillagokat görgetve rohannak el a trón előtt. Szférák zenéje halkan.)

ANGYALOK KARA

Milyen büszke láng-golyó jó
Önfényében elbízottan,
S egy szerény csillagesoportnak
Épp ő szolgál öntudatlan. –
Pislog e parányi csillag,
Azt hinnéd, egy gyöngé lámpa,
S mégis millió teremtés
Mérhetetlen nagy világa. –
Két golyó küzd egymás ellen
Összehullni, szétsietni:

Le Manusheski Tragedija

ANGLUNI RANG

(Ande o cheri, o Raj luvudyijatar beshel, krujal ka skamin. Inzherongo grupo tordyon pel changa. Le shtar majbare inzherura pasha o skamin tordyon. Baro fimlalipe si.)

INZHERONGO GRUPO

Luvudyija amare Devleske,
Te ashareles e phuv haj o cheri,
Kon jekh vorbasa akhardas sogodes,
Taj leske dikhimostar si agor.
Voj si e zor, e godyi, intrego shuk,
Anda kado amen jek-kotor das,
Kamas les anda bari ashtyin, kaj
Ando fimlalipe rig das amen.
Trupusajlas biagor e idaja,
Eta, o arekhadyimo gataj aba,
O Raj sakonestar, kas trajo das,
Unyi taksha po sunto than zhukarel.

O RAJ

Gataj aba bari butyi, ova.
E mashina boldyol, o raj hodinyil.
But milli bersh phirel pej vosija,
Zhi jekh rota nyevardyi trubuja.
Ta opre, mura lumake ferolya,
Zhan tumaro drom, o biagoresko.
Vojil man, inke jokhar pe tume,
Sar bungantar tela mure punre.

(Le cherhajenge ferome buzhe kaver falo barej, jekhto, dujto cherhajoblura le mugjasle cherhajen nashaven, angla o skamin. Anda o cheri sunci gilja ashundyon, lo-kes.)

INZHERONGO GRUPO

Sosko phutyardo jag glonto avel
Kon ande pesko abdy lichomes,
Jekh slabo cherhaj-gruposke
Ichi, voj sklugil bizhanglo. –
Daba phabol kaj cini cherhaj,
Gindisas ke slabo memelij,
Inke milli zhuvindyipe sile
Andej biginadyi bari luma. –
Duj oblura maren jekhavres
Kethanes peren, shindyontar:

S e küzdés a nagyszerű fék,
Pályáján továbbvezetni. –
Mennydörögve zúg amaz le,
Távolnan rettegve nézed:
S kebelében milljó lény lel
Boldogságot, enyhe béket. –
Mily szerény ott - egykor majdan
Csillaga a szerelemnek,
Óvja őt meg ápoló kéz,
Vigasztal a földi nemnek. –
Ott születendő világok,
Itt enyészők koporsója:
Intő szózat a hiúnak,
Csüggedőnek biztatója. –
Rendzavarva jó amott az
Üstökös rettentő képe:
S ím, az Úr szavát meghallva,
Rend lesz útja ferdesége. –
Jössz te, kedves ifju szellem,
Változó világömböddel,
Aki gyászt és fénypalástot,
Zöld s fehér mezt váltogatsz fel.
A nagy ég áldása rajtad!
Csak előre csüggedetlen;
Kis határodon nagy eszmék
Fognak lenni küzdelemben.
S bár a szép s rút, a mosoly s könny,
Mint tavasz s tél, kört vesz rajta,
Fénye, árnya léssen együtt:
Az Úr kedve és haragja.

(A csillagok védszellemei elvonultak.)

GÁBOR FŐANGYAL
Ki a végetlen űrt kimérted,
Anyagot alkotván beléje,
Mely a nagyságot s messzeséget
Egyetlen szódra hozta létre:
Hozsána néked, Eszme! *(Leborul.)*

MIHÁLY FŐANGYAL
Ki az örökké változandót,
S a változatlant egyesíted,
Végetlent és időt alkotva,
Egyéneket és nemzedéket:
Hozsána néked, Erő! *(Leborul.)*

RÁFAEL FŐANGYAL
Ki boldogságot árjadoztatsz,
A testet öntudatra hozva,
És bölcseséged részesévé
Egész világot felavatva:
Hozsána néked, Jóság! *(Leborul.)*
(Szünet)

Kado maripe lashi tordy si,
Po drom, majdur te tradentar. –
Bungardes del tele kuko,
Dural darasa dikhes les:
Ande lesko brekk but trajo
Lel pacha, voja, haj but shuk. –
Sosko shukar avla kothe,
Cherhaja le kamipeske,
Ferin les grizhake vasta,
Loshake, le manushenge. –
Kothe rakhadyime lumi,
Kathe dukhipenge murmuncij:
Ferime vorbaj kon patyal
Le brigengiresko lashimos. –
Zangardes avel kutka le
Daramne moski cherhajin:
Trazo avla po bango drom,
Devleski vorba te ashunel:
Aves tu, skumpo terno buzho
Kaver lumake oblosa,
Kon kalipe haj abdyope,
Zeleno-parno gad paruves.
Kaver lumake oblosa,
Bari chereski ashty petuj!
Numa angle bi brigatar;
Pel granici bare buzhe
Avna, ande marimaste,
Ichi shuk haj zhung, asva haj ass,
Fimlo, shalin kethane avla:
Le Rajeski xovji taj voja.

(Le cherhajenge ferome buzhe geletar.)

GABOR MAJBARO INZHERO
Kon dan bi agor o ajero,
Dan materija andeleste,
Kon o baripe haj duripe
Pe jek vorba andas kethane:
Hozhana tuke, Buzhe! *(Mujal delpe.)*

MIHALY MAJBARO INZHERO
Kon o agor zhanel aver sar,
Haj o kaver sar jekhisares,
Bi agor haj vrama kerdes,
Jek zhenipes haj e vicovon:
Hozhana tuke, Zor! *(Mujal delpe.)*

RAFEL MAJBARI INZHERO
Kon baxtyamo shukar shoraves,
O trupo ande godyi anes,
Haj pasha tyiro platnikipe
Intregona luma ande les:
Hozhana tuke, lashimo! *(Mujal delpe.)*
(Nach.)

AZ ÚR

S te, Lúci fer, hallgatsz, önhitt en állsz,
Dicséret emre nem talál sz-e szót,
Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?

LUCIFER

S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag
Más-más tulajdonokkal felruházva,
Miket előbb, hog ysem nyilatko zának,
Nem is sejtettél bennök, úgy lehet,
Vagy, ha igen, másítani nincs erőd,
Néhány golyóba összevissza gyúrva,
Most vonzza, úzi és taszítja egymást,
Néhány f éregben öntudatra kél,
Míg minden megtelt, míg minden kihűlt,
És megmarad a semleges salak. –
Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi. –
Te nagy konyhádba helyzed embered,
S elnézed néki, hogy kontárkodik,
Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.
De hogyha elfecséri s rontja majd
A főztet, akkor gyúlsz késő haragra.
Pedig mit vársz mást egy műkedvelőtől? –
Aztán mivére az egész teremtés?
Dicsőségedre írtál költeményt,
Beléhelyezted egy rossz gépezetbe,
És meg nem únod véges végtelen,
Hogy az a nóta mindig úgy megyen.
Méltó-e ilyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?
Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli
Urát, de torzalak csak, képe nem;
Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. –

AZ ÚR

Csak hódolat illet meg, nem bírál at.

LUCIFER

Nem adhatok mást, csak mi lényegem.
(Az angyalokra mutatva)
Dicsér eléggé e hitvány sereg,
És illik is, hogy ők dicsérjenek.
Te szülted őket, mint árnyát a fény,
De mindöröktől fogva élek én.

AZ ÚR

Hah, szemtelen! nem szült-e az anyag,
Hol volt köröd, hol volt erőd előbb?

LUCIFER

Ezt tőled én is szintűgy kér dhetem.

O RAJ

Haj tu Lucifer tordyos chi vorbis,
Pe muri Glorija naj so phenes,
Ta chi fajtu, kodo, so me ker dem?

LUCIFER

So te fajma? Kaj unyi materija,
Kaver-kaver butyancaj uradejle,
Saven, majanglal, china chi pushlan,
Shajke china chi zhanadan lenca,
Kade te si, pe kaver naj tut zor,
Ande unyi oblo kethane trokos,
Akanak cirdel, nashaven jekhavres,
Ande unyi kerme gindo ushtyavel,
Taj sogodi pherdyilas, shudrilas,
Haj ashola o nasul praho. –
O manush kado jekvar te dikhla,
Ande drabasli kinda kereles. –
Tu bari kinda des tye manushes,
Haj dikhes leske, kaj chi hatyarel,
Kiravel haj pes Devleske gindil.
Haj kana rumujales, shudel
O xaben, tunchi des pe xovlyi.
Apol so zhukares kaver lendar? –
Atunchi soste o arakhadyipe?
Pe tyi glorija iskiris poez,
Shutan len andek nasul mashina,
Haj chi rucis, pune luma, lumaj,
Kaj kodi gilyi sa kade zhala.
Perelpe kathar jek phuro kado
Khelimo, kastar numa terne tatyon?
Kaj ande trokome chik, zhar prassal
Rajes, haj numa zhung zhanel, muj na;
Merimo, skepija jekhavres azbal,
Haj naj jekhatyarimo ande godyi. –

O RAJ

Numa shero shaj bandyaren, na vorbi.

LUCIFER

Nashting dav tut kaver, numa so som.
(Po inzhero sikavel.)
Glorin tut dosta nasul grupura,
Haj vi perelpe, kaj von glorin tut.
Tu kerdan len, sar fimlo o shalind,
Apol, vi me trajil sakana.

O RAJ

Ah, bi mosko! Na chik sanas vi tu,
Kaj sas tut vareso, kaj sas tut zor?

LUCIFER

Kadala vi me shaj pushav tutar.

AZ ÚR

Én végtelen időtől tervezem,
S már bennem élt, mi mostan létesült.

LUCIFER

S nem érzéd-é eszméid közt az űrt,
Mely minden létnek gátjaul vala
S teremni kényszerültél általa?
Lucifer volt e gátnak a neve,
Ki a tagadás ősi szelleme. –
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.
Te anyagot szültél, én tért nyerék,
Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél árnyék, kétség és remény. –
Ott állok, látod, hol te, mindenütt,
S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?

AZ ÚR

Hah, pártos szellem! el előlem, el,
Megsemmíthetnélek, de nem teszem,
Számúzve minden szellemkapcsolatból
Küzdj a salak közt, gyűlölt, idegen.
S rideg magányod fájó érzetében
Gyötörjön a végtelen gondolat:
Hogy hasztalan rázod porláncodat,
Csatád hiú, az Úrnak ellenében.

LUCIFER

Nem úgy, ily könnyen nem löpsz el magadtól,
Mint hitvány eszközt, mely felesleges lett. –
Együtt teremténk: osztályrészemet
Követelem.

AZ ÚR (*gúnyal*)

Legyen, amint kívánod.
Tekints a földre, Éden fáí közt
E két sudar fát a kellő közepén
Megátkozom, aztán tiéd legyen.

LUCIFER

Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy,
S egy talpalatnyi föld elég nekem,
Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni. (*Indul.*)

ANGYALOK KARA

El Isten színétől, megátkozott,
Hozsán' az Úrnak, ki törvényt hozott.–

O RAJ

Me dulmut vrama kamav te avel,
Ande mande trajlias, so kerdem.

LUCIFER

Chi hatyares shushipo andej ashtyin,
Kaj mashkar sako trajo zido si
Haj tu, sas te zhuvindis andalest?
Lucifer sas koj zidosko anav,
Kon la tagake phuri ashtyin si. –
Maj vojniko san, ke muro agori
Kodo, te maroma, te xasaro,
Apol nyeva zorasa te ushtyav.
Tu materi kerdan, me vrama lem,
Pasha trajo kothe o merimo,
Pasha kamipe o na kamipe,
Abdy pasha shalind, baxt haj briga. –
Sa kothe tordyuvav, dikhes, kaj tu,
Haj kaj kade pinzharav tut, bandyuvvo?

O RAJ

Haj, dushmano buzho! Zhatar mandar,
Shaj nacharos tut, numa chi kerav,
Nashavav tut anda sako ashtyin
Zhuvin ando praho, ruto, strejno.
Haj ande tyo shudro korkoripe
Te azbaltu bi agoresko gindo:
Ke iva, kinos, tyo prahaslo vering,
Tyo vladipe cerraj, tye Rajeske.

LUCIFER

Na kade, bi phares, nashtig shudesman,
Sar kasava traba, so na: trubuj. –
Kethane zhuvindisardam: muro,
Mangav tutar.

O RAJ (*prassavnes*)

Tal kade sar doros.
Dik pe phuv, maskar le baxtale kasht,
Le duje shukare kashten mashkaral,
Armaja davle, kade tan tyire.

LUCIFER

Cini burnyik des, ke baro raj san,
Ta jek palmaki phuv dostaj mange.
Kaj e taga o punro tele shol,
Tyiri luma tele pashjarela. (*Zhaltar.*)

INZHERONGO GRUPO

Zhatar angla Del, armajadino,
Hozhana le Devles, kon kris shindas. –

(Nagy Gusztáv fordítása)

(Folytatjuk)

La casada infiel

*Y que yo me la llevé al río
creyendo que era mozuela,
pero tenía marido.
Fue la noche de Santiago
y casi por compromiso.
Se apagaron los faroles
y se encendieron los grillos.
En las últimas esquinas
toqué sus pechos dormidos,
y se me abrieron de pronto
como ramos de jacintos.
El almidón de su enagua
me sonaba en el oído,
como una pieza de seda
rasgada por diez cuchillos.
Sin luz de plata en sus copas
los árboles han crecido,
y un horizonté de perros
ladra muy lejos del río.*

*Pasadas las zarzamoras,
los juncos y los espinos,
bajo su mata de pelo
hice un hoyo sobre el limo.
Yo me quité la corbata.
Ella se quitó el vestido.
Yo el cinturón con revólver.
Ella sus cuatro corpiños.
Ni nardos ni caracolas
tienen el cutis tan fino,
ni los cristales con luna
relumbran con ese brillo.
Sus muslos se me escapaban
como peces sorprendidos,
la mitad llenos de lumbre,
la mitad llenos de frío.
Aquella noche corrí
el mejor de los caminos,
montado en potra de nácar
sin bridas y sin estribos.
No quiero decir, por hombre,
las cosas que ella me dijo.
La luz del entendimiento
me hace ser muy comedido.*

E bipatyivalyi romnyori

*Kaj o paji ingerdomla
Chi phendas ke vi rom sila,
romnyi sas, shake zhanglomla.
Svunto dyes - ratyi pelaspe.
Na kamipe sas, ba cherka,
phabardyonas le bungara,
mudardyonas le memel ya.
Me, kaj o kher, o paluno
unzhardom laké duj chucha,
ake, kó dol kale chucha
bandyon mande sar le reza.
Cappeno coxa chingardel
ande-ade mûre zeja,
sar kana shura o phanri
shingrenas, shonasles preka.
Le kasht kerdyle zudonge,
pengo rup shude bipenca.
Pherdal o paji naj luma,
feri bashon le zhukela.*

*Pel salchina, pel bradura
pherdal pel pappura lemle.
Tela laké bal andej char
gropa trabulas te kerav.
Me o zubuno lem tele,
voj e coxa dumes manca,
me phurdino thaj haravlyi,
voj pesko gad, peske breka.
Naj kasavo sano plopo,
phanrunyi morchi la reza,
shonut razake buveros
naj maj somnakune zeja.
Lake pulpi sar duj mashe
xuttyenas mandar jagasa,
e jek, sar o jiv shudrarlas,
e kaver peklas razasa.
Lungo drom sas kadi ratyi,
rupunyi grasnyi lelasma,
grastaros bi salivari,
ashvar shudes ingerelma,
Mursh som, haj na ekh cincari,
haj chi na chi asharav man.
So voj phenlas, chi na phenav,
fechol e patyiv, haj e dar.*

*Sucia debesos y aréna,
yo me la llevé del río.
Con el aire se batían
las espadas de los lirios.*

*Me porté como quien soy.
Como un gitano legítimo.
La regalé un costurero
grandé de raso pajizo,
y no quise enamorarme
porque teniendo marido
me dijo que era mozuela
cuando la llevaba al río.*

*Kamadyi sas sar o milaj.
Sarso zhal kher-ingerdomla.
E luludya-kalyi balval
xuttykerlas peske shuvranca.*

*Kade kerdom sar chacho rom,
patyiv sas o nav, e vorba.
Suvengi posoty domla,
galbeno, sar le suluma.
Haj, ke sa nashtig kamlemla,
romnyi sas, shake zhanglemla,
chi phendas ke virom sila,
kana manca ingerdemla.*

(Choli Daróczi József fordítása)

A hűtlen menyecske

*S még a vízhez is kivittem!
Nem mondta, hogy ura is van,
asszony volt, de szűznek hittem.
Szent Jakabkor, éjjel történt
Nem szerelem volt, csak illem
s kötelesség. Tücskök gyúltak,
lámpák hunytak el szelíden.
Én meg ott a szélső háznál
alvó mellét megérintem,
s íme, tömzsi jácint-melle
hozzám bukik át az ingen.
Keményített alsószoknya
ropog, sikolt füleimbe,
tíz kés mintha feszes selymet
hasogatna, szétrepítne.
Nöttek a fák óriásra,
ezüstjüket elveszítve.
Túl a folyón láthatár sincs,
ebcsaholás csak a híre.*

*Szederfákon, csipkefákon,
nadasokon túlra vittem.
Kontya alá a fővenybe
gödröt kellett kerekítnem.
Én levetem nyakkendőmet,
ő a szoknyát, hederintve,
én revolvert, derékszíjat,
ő mellénykét s mindent szinte.
Nincs oly finom bőrű nárdus,
oly bársonyos kagyló sincsen,
holddal áldott drága kristály
nem süit olyan mese-színben.*

*Combjai, mint riadt halak
szöktek tőlem eleinte,
egyik, mint a hó lehűtött,
másik mint a tűz hevített.
Hosszú út volt az az éjjel,
gyöngyház-kanca vitt nyerítve,
lovagoltam kengyel nélkül,
kantárt, féket elveszítve.
Férfi vagyok, nem kereplő,
magam nem is dicsőítem,
mít ő mondott: nem is mondom,
tiltja azt az ész, az illem.
Csók és homok maszatolta.
Illendően hazavittem.
Liliomok sötét szellőt
űztek fehér töreikkel.*

*Úgy tettem, mint igaz cigány,
ügyelve a névre, hírre.
Varródobozt adtam néki,
szalmasárga volt a színe.
Megkedvelni mégse bírtam,
asszony volt, de szűznek hittem,
nem mondta, hogy ura is van,
mikor a folyóhoz vittem.*

(Nagy László fordítása)

GUILLAUME APOLLINAIRE

L' Adieu

*J'ai cueilli ce brin de bruyère
L'automne est morte souviens-t'en
Nous ne nous verrons plus sur terre
Odeur du temps Brin de bruyère
Et souviens-toi que je t'attends*

Naisaripe

*Shindem tele kadi luludyi,
mulas e tomna, shaj zhanes.
Pe kadi luma chi dikho tut
– vreme khandel thaj luludyora –,
azhukarav tut, shaj zhanes.*

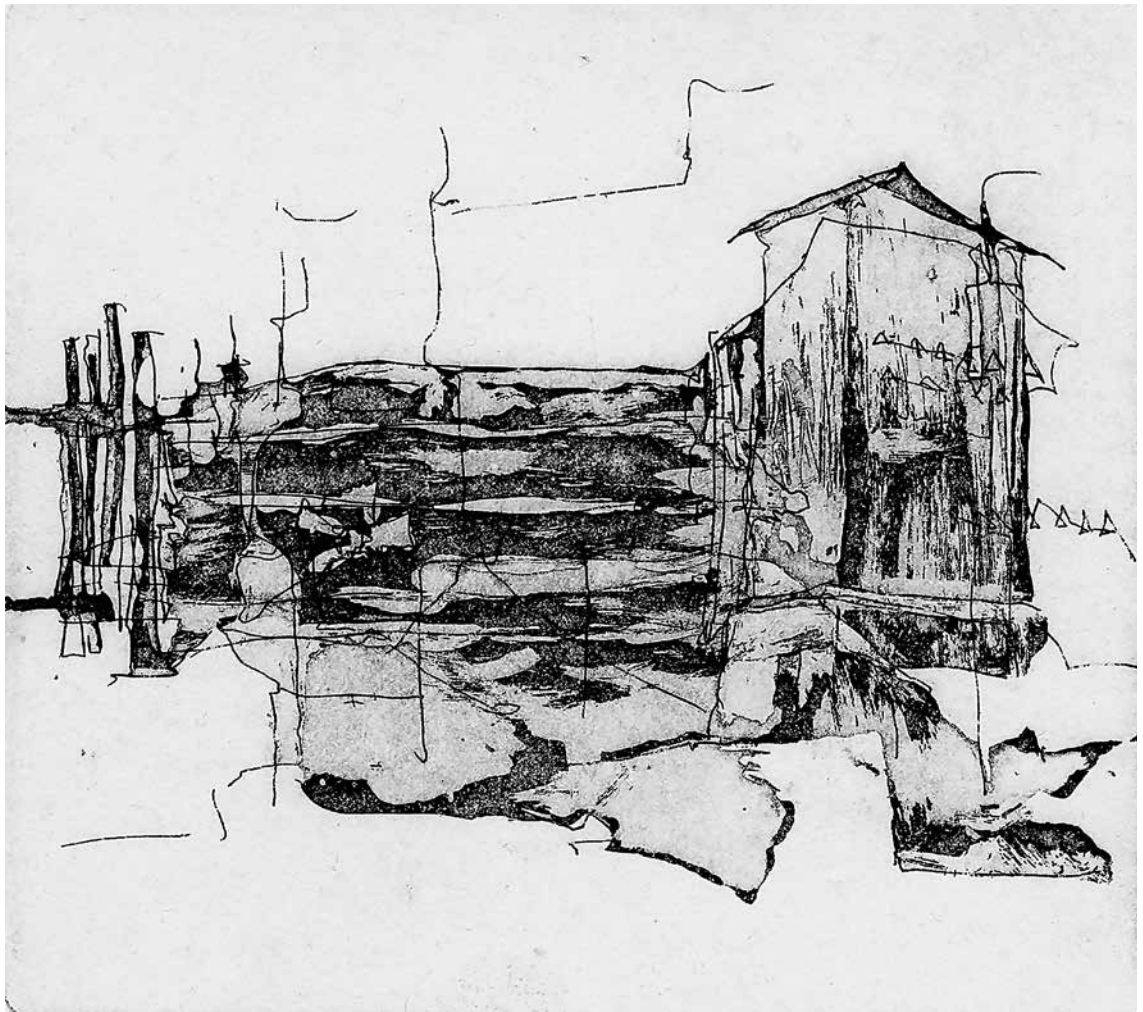
(Hell István fordítása)

Búcsú

*Letéptem ezt a hangszálat,
már tudhatod, az ősz halott.
E földön többé sose látlak
– ó, idő szaga, hangszálad! –
és várlak téged, tudhatod.*

(Vas István fordítása)

Tiszadob,
töredék

ROMA ATLANTISZ

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF

A röjtökmuzsaji olvasótáborban irodalomról beszélget gyerekekkel 1985-ben. Forrás: MTI/Matusz Kátoly

Költő volt, műfordító, tanár és még oly sok szerepet vállalt magára és vitt fáradhatatlanul. Choli Daróczi József személye munkássága és öröksége megkerülhetetlen a magyarországi roma társadalom emancipációjának folyamatában. Összeállításunkkal a ROM SOM egyik alapítójára emlékezünk.

Choli

Lakatos Menyhérttel és Péli Tamással együtt ők alkották a nagy triumvirátust. A cigányok elismeréséért küzdők hármását. Az előhírnökökhöz kapcsolódtak aztán ifjak, bohók, akarnokok és zsenik... De mindannyian hozzájuk mértük magunkat. Ők voltak az origó.

Choli unokabátyám volt, apja és apai nagyapám édes-testvérek voltak, s hogy erősebb legyen a kötés anyja és anyai nagyanyám is édes testvérek voltak...

De nem ezért volt fontos az én életemben sem.

Choli költő volt és szabadító. A kihalás és elmúlás átka alól szabadította fel egy betiltott nép betiltott nyelvét, a cigány nyelvet, a romanit.

A nyolcgyermekes család anyja nélkül maradt nyomorából – a nagyváros kemény fizikai munkája emelte proletárrá. S ha többre vágyott, mint bányásznak, vasmunkásnak lenni, hát folytathatta a napi tíz-tizenkét órasi munka után az iskolapadban. Mert a cigányokhoz nem jutott el a népi kollégiumok híre. A mi népünk fiataljainak nem álmotk boldogabb jövőt a szocializmusban sem, mint

ahogy nem jutott föld a földosztáskor és minden előrehaladásért, minden előbbre lépésért kinkeservesen meg kellett szolgálni, meg kellett küzdeni.

A nagy egyenlőség mázával és a „nemzetközivé lesz a világ” himnuszával leöntött maszlag alatt nemzedékek görbedtek koporsóba fiatalon, rokkantak meg a nehéz fizikai munkában, így aztán ő a maga 79 évével igazi matuzsálemnek számított a cigányok között.

1971 igazi sorsfordító év volt a hazai cigányság életében.

Nem csupán azért, mert addigra több százezer példányban megjelent az alig 17 éves génusz, Bari Károly első verseskötete, de ebben az évben jelentek meg Lakatos Menyhért első novellái és Choli első műfordításai is.

A Nagyvilág című irodalmi havilap – ma már kibogozhatatlan okokból – úgy döntött, hogy József Attila, Ady Endre és Petőfi Sándor megszólaltatása cigány nyelven figyelemre méltó kuriózum. S tették mindezt annak ellenére, hogy akadémikus professzorok arról értekeztek, hogy a cigány nyelv olyan szegényes, (szókincsben és nyelvtanában is) hogy alkalmatlan a kommunikációra! És ezt az állás-

pontot a párt is magáévá tette. Volt olyan iskola, ahol egy forintra büntették a cigány gyermekeket, ha megszólaltak az iskolában cigányul – bár magyarul még nem tudtak...

Nos, ebben a kihalsztásra ítélt helyzetben volt elég bátor Choli Daróczi József és a Nagyvilág szerkesztősége – cigányul közölni a magyar irodalom talán legszebb verseit.

*„Phuterdjon andej xar inke luludjora,
o plopo zelenjil inke angla kher,
ba dikhes kutka, jivendeski e luma,
le plajengo shero a jiv sharavel” –*

Akad-e művelt, legalább hat osztályt végzett ember az országban, aki ne ismerné fel Petőfi Sándor „Szeptember végén” című versét? Milyen pontos ritmusa, és milyen megejtő a nyelv zenéje!

A műfordításokat magyar nyelvű és cigány nyelvű saját versek váltogatták. És a szerkesztőségek feljárása, versek küldözgetése. És reménykedés. Mindhiába.

Bár esti gimnáziumi osztálytársai rögtön az első publikáció után költővé avatták Cholit, az egyszerű batorság vezényszóra elfogyott a szerkesztőségekben.

Még érvényben volt az 1961-es párthatározat, amely szerint a cigányok nem nemzetiség, csupán társadalmi réteg. S ha majd mindenki dolgozni fog, megszűnünk ... – legalábbis mint nép, mint nemzetiség, mint cigányok... s leszünk majd szorgos robotosok, a brazil gépsor... ahogyan csúfoltak rajtunk...

Choli hídépítő és jövőépítő is volt. Képesítés nélküli tanítóként kezdte a rákospalotai Lila iskolában. Napjait kezdhette a gyerekek összeszedésével, mert a cigány szülők nehezteltek a gyermekeiket semmibe vevő iskolarendszerre, ahonnan egészen korán kibuktak maguk is. Megtapasztalták, hogy az iskolában szerzhető tudás nélkül kellett boldoguljanak, a maguk erejéből, a régi tudásokra alapozva.

Choli cigányul köszönt és folyton azt kérdezgette a szülőktől, te nem szeretnéd, ha a gyereked többre vinné, mint te magad? Lehetne jogosítványa, de ahhoz is kell a nyolc osztály! Ez a két, egymást erősítő apróság, hogy az iskolában, a rendszerbe beépülve cigányul beszélő tanító van, s hogy az ő segítségével elérhető közelségbe kerülhet a gyerekek haladása – tulajdonképpen forradalmasította a helyzetet. A meghirdetett szülői értekezlet olyan jól sikerült, hogy a szülők maguk kérték, legyen rendszeres találkozó! Így alakult meg a „Rom Som – Cigány Vagyok” Klub a Kozák téri Művelődési Házban és röviddel később az első együttes, Rom Som néven.

De Choli költő volt, nem csupán tanító!

A klub műsorfüzeteként már 1973-ban elindította a Rom Som újságot. Ha nem volt kíváncsi rá a nagyvilág, hát megteremtette a saját olvasóközönségét, a saját hallgatószámát!

De nem segített sem a Kommunista Kiáltvány cigány nyelvre fordítása, sem a sok életmód tanács! A Fővárosi

Tanács elnökhelyettesének 1977-ben eszébe jutott, hogy az 1974-es agitprop határozatot végre kell hajtani – a lapot vezényszóra megszüntették. Igaz, előbb dolgozatot írtak a cigány-ügyben tevékenykedőkkel: – Hogy látják, mire lenne szükség a saját területükön? – Kéne színház, anyanyelvű oktatás, lap- és könyvkiadás, kulturális központ, múzeum – sorolta ő és soroltuk mi, mindannyian, ki-ki a maga szakterületén... Meg is kaptuk azonnal! Az „újbaloldali, cigány nacionalista elhajlók” – bélyeget és persze a szilenciumot.

És bár antológiát és a nyári táborok gyermekeinek tudását gyarapító segédanyagot szerkesztett, nyelvkönyvet írt – saját kötete csak a rendszerváltást követően 1990-ben jelenhetett meg: „Isten homorú arcán / Pel devlesko bango muj” címmel, az Orpheusz Kiadónál.

Choli a szilencium alatt, a tehetségét semmibe vevő közömbösség és elnyomás alatt roppant meg először. Nem értette, hogy miért van Lakatos Menyhért – tulajdonképpen romantikus – világlátásának akkora sikere, miközben a számkivetettség mindennapi tapasztalatunk.

Tudta, tisztában volt vele, hogy az általa megteremtett cigány nyelvű költészet évtizedekre és nemzedékekre meghatározó, munkásságának elismerése, megbecsülése mégis késlekedett. Azt hitte, amikor végre 1986-ban megengedték a hivatalosak, hogy cigány szervezetet alapítsunk, hogy most majd megváltozik minden. Elvállalta a Hazafias Népfront teremtette kirakatszervezet, az Országos Cigány Tanács vezetését. Újra csalódnia kellett.

Másodszor fia, Daróczi Dávid öngyilkos halála miatt roppant meg. Nem is épült fel belőle soha.

Tanított még, szenvedélyesen. A Kalyi Jag iskolában és a Jezsuita Roma Szakkollégiumban, a Zsámbéki Eszterházy Tanítóképző Főiskolán. Onnan ment nyugdíjba. S bár mindig várta, hogy helyére kerüljön, igazán csak akkor volt otthon, ha tanítványai figyelme kísérte gondolatait.

Sokan gyászoljuk Choli Daróczi Józsefet, és ránk maradt, hogy örökségét méltóképpen őrizzük, s továbbadjuk a romani shib és kultúra szeretetét.

DARÓCZI ÁGNES

A kultúrateremtő

Nem gondoltam, hogy egyszer a ROM SOM folyóiratba kapok felkérést, hogy osszam meg emlékeim Choli Daróczi Józsefről. Örülök a felkérésnek és örülök annak, hogy egy nagy múltú és a roma kultúra, azon belül is a nyelv és az irodalom terjesztésében és fejlesztésében nagy szerepet játszó periódikába írhatok, és külön öröm, hogy Choliról „kell” írnom.

Sajnos rövid ideig dolgozhattunk együtt és rövid időt fed le a barátságunk, annál mélyebb és nagyobb hatású

volt. Cholival még egyetemista koromban találkoztam a Romaversitas képzési hétvégéjén. Emlékszem, mekkora hatással volt rám és a kortársaimra, ahogy a kultúráról és a roma irodalomról beszélt. Ő volt az, aki először tett fel olyan kérdéseket, melyek elindítottak bennünk mélyebb gondolkodást a roma kultúráról. A diplomám megszerzése után alakult a Jezsuita Roma Szakkollégium (JRSZ), amelynek létrejöttében és szervezésében részt vehettem. Első dolgom volt meghívni olyan roma tudományos és kultúrában tevékenykedő szakembereket, akik teljesítményükkel példaképek lehetnek a fiatalok számára, és szakmai tudásuk átadásával a roma értelmiségi közösség értékét növelhetik. Choli az elsők között csatlakozott és kezdtünk el együtt dolgozni a fiatalok képzésén.

Hamar az egyik kedvenc oktatóvá vált és még most is szerencsésnek érzik magukat azok a szakkollégisták, akik a kurzusain részt vehettek. Elismerve munkáját és kimutatva megbecsülésünket 2014-ben a 75. születésnapja alkalmából átadtuk a róla elnevezett termet, melyben a művei és az általa gyűjtött festményeket állítottuk ki. 2015-ben átvehette a Szakkollégiumért díjat, melyet olyan emberek kaphatnak meg, akik munkájukkal sokat tettek az intézményért. Oláh Zsolt, az egyik roma szakkollégista – jelenleg a roma szakkollégium szakmai vezetője – mondta a díj átvétele után: „Choli bácsi, az első generációba tartozó méltán híres roma értelmiségi, több évig tanított nálunk cigány nyelvet és irodalmat, s munkájával nagyban segített minket arra, hogy büszkén vállaljuk roma identitásunkat. Így utat mutatott az igazi roma értelmiséggé válás felé.”

A Jezsuita Roma Szakkollégium a 2020-ban a Petőfi Irodalmi Múzeummal (PIM) együttműködve Choli hagyatékából összeállított kiállítással ismerte el a költő értékeit és emlékezett meg róla.

Halála óriási és pótolhatatlan űrt hagyott nem csak a roma szakkollégium életében, hanem a roma értelmiségében is. A Rom Som folyóirat és más művészeti kezdeményezések az ő és a roma értelmiség első generációja után hagyott űr betöltésére vállalkozhatnak. Choli alázata és szűnni nem akaró lelkesedése mutasson utat nekünk.

ANTAL ISTVÁN

A Tanító

Az első gyermekkori emlékem a Bosnyák téri piarchoz' (így, ahogy a cigányok hívták a piacot) fűződik. Nagypapám, Rácz István, gúnynevéen Vas Pista cigányzenész, pontosabban csellós vitt ki a Bosnyákra komótosan, hátul kulcsolt keze mellett sétáltatva engem. Akkor még az élő állat: csirke, liba, nyúl ugyanúgy a vásárhoz tartozott, mint a zöldség és a gyümölcs. Városi gyerekként, hosszú percekig tudtam figyelni a kis ketrecekbe eladásra vára-

kozó állatokat. Az egyik standnál répát és hagymát pakoló magas, szikár, akkor sima arcú, kopaszodó, bronzbőrű ember. Nagypapám, a tata számomra érthetetlen nyelven köszönti. Amaz válaszol. Akkor figyelem meg közelebről, hatalmas füle a fejétől eláll. Felidézve magamban halk hangját, a basszus ritka mélysége volt. Jóska! Ezt az egy szót értettem beszédjükből. A meglepődéstől nyitva maradt szám miatt rám mosolygott. Majd megjegyezte magyarul: Látszik Pista, nem beszélsz a gyerek előtt cigányul. Hárman indultunk tovább, megcélozva a piaci kircsimát'. A jellegzetes talponálló asztal alsó fokán elhelyezett málnaszörpömmel, beszorulva a két óriásnak tűnő felnőtt közé próbáltam utánozni beszédjüket. Pár év múlva, immár otthon anyámat három szikh harcos kinézetű forma látogatta meg. Kettő ében szakállt és hosszú haját visel, egy pedig jellegzetesen – mintha csak tartani akarná – hatalmas kezével, időről időre alá nyúl arcszörzetének. Akkor ismerem meg a dörgő basszus hangjáról: Jóska a Bosnyákról! Jut is eszembe az előbbi bemutatkozása: Daróczi József. A másik: Kovács József Költő. Hirtelen azt hittem, hogy a költő a harmadik neve Kovácsnak, olyan természetességgel tudott bemutatkozni. Harmadik: Péli Tamás festőművész. Mindegyik a cigány téma megszállottja. Jóízű vitájuk folyamatos hullámszámban mesebeli, színes hősöknek tünnek a nyolcvanas évek eleji magyar szürkeségben. Choli Daróczi József segédmunkás, költő, nagy irodalmi művek romani nyelvű fordítója, a Kommunista kiáltványtól a Bibliáig. Nyelvkönyv-író. Tanító, népművelő, politikus és képviselő. Rom Som címmel periodikát szerkeszt. Nekem, mint költő maradt meg leginkább. De rögtön – ahogy ezt leírom – eszembe jut, ahogy a gyerekekkel foglalkozott. Nem annyira képzett, mint inkább verbeli tanítóként. Ritkán találkoztunk, de valahogy mégis sokat jelentett a tudat, hogy létezik. Különlegesen tudott minket fiatalokat szeretni. Minden találkozás egy megmaradó beszélgetésként él tovább. Most, ha ezt hallaná! Meglengetve karját, mondaná is: az apád f...át.

MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR

Sorsfordító találkozás

Amikor először találkoztam Cholival, akkor még nem gondoltam, hogy ez a találkozás sorsfordító lesz számomra.

A rákospalotai Lila Iskolában tanított Péli Tamással együtt. Berki Viola kiállítása volt az aulában, a megnyitó ünnepségre mentem. Nem sokkal előtte ismertem meg Pélit, ő hívott meg ide is. Choli ölében a pár hónapos kislányát tartotta. Sokat hallottam már róla Tamástól, de a nevét a televízióból jegyeztem meg, amikor Daróczi Ágnes a Ki Mit Tud?-on cigányul szavalta el a versét. Már nagyon vártam a vele való megismerkedést. Sokan voltak a közönség soraiban, nem is tudom, hogy Berki Vio-

la vagy inkább az akkor már meglehetősen híres iskola cigány tanítói, tanítványai után érdeklődtek-e inkább. Ott találkoztam Lakatos Menyhérttel is. Olvastam a regényét, több novelláját. Hatalmas öröm járt át, hogy végre köztük lehetek, már régóta szerettem volna megismerkedni velük. Fiatal lány voltam, 18 évesen költöztem a szüleimmel Budapestre. Nem találtam a helyemet. De akkor, ott úgy éreztem, új életem kezdődik, olyan, amilyenre vágytam.

Attól kezdve, amikor csak tehetjük, együtt voltam velük. A beszélgetéseink során szívtam magamba a tudásukat. Mindent meg kellett tanulnom a cigányságról, hiszen az iskolában semmit sem tanítottak rólunk, és otthon is csak a muzikusokról esett szó. Hamarosan megismertem Daróczi Ágit és férjét, Bársony Jánost. Daróczi Ági barátnőjévé fogadott, ez a barátság talán már ötven éve is tart. Így kapcsolódtam ismét Cholihoz. Rákospalotán megalapította a Rom Som Klubot, a Rom Som folklór együttest, és a hasonló nevű stencillel sokszorosított folyóiratot. A lap néhány számához sikerült hozzájutnom, de aztán a Fővárosi Tanács elnökhelyettese betiltotta, miután rájött, hogy a lapot ugyan műsorfűzet gyanánt adták ki, de bizony abban versek, műfordítások is voltak cigány nyelven. Azon a nyelven, ami az 1961-es párthatározat szerint nem létezett. Choli pedig nem folytatta tovább a klub vezetését sem. Bársony János a Fővárosi Tanácsban dolgozott cigánykoordinátori tisztségben, az ő javaslatára kerültem a rákospalotai tanácsba ügynevezett cigánygondozóként. Talán koordinátor is voltam ott, de azalatt az egy év alatt, amíg ott dolgoztam, egyetlen egy ülést sem tartottak. Ahogy megkezdtem a munkát, felajánlották a klub vezetését is. Újraindítottam, és az együttest is életre keltem. Sok fellépésük volt, a televízióban is megmutathatták magukat. Choli segített nekem, elmondta, mire ügyeljek, mit-hogyan csináljak. Hamarosan együtt utaztunk Cholival, Pélivel, Lakatos Menyhérttel felfedezni az országban élő roma művészeket, amit Daróczi Ágnes szervezett a Népművelési Intézet keretében. Ennek lett végeredménye az Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása 1979-ben a Pataki Művelődési Házban. Izgalmas, boldog időszak volt. Aztán a férjemmel, Fátyol Tivadarral is jó barátok lettek. Kiderült, hogy Choli első felesége a férjem unokatestvére volt. Aki ismeri a különböző cigány csoportokat, azt is tudja, hogy kölcsönös előítélettel viseltettek egymás iránt. Sem Choli, sem a mi részünkről ilyesmi soha fel sem merült. Sem senkiben, aki értelmiséginek vallotta magát. Hiszen egy nép vagyunk! Úgy vélem, ma már egyre kevesebben vannak azok, akik még számon tartják ezt a rossz beidegződést, és megkockáztatom azt mondani, hogy ez annak a néhány embernek köszönhető, akik a hetvenes évek elején-közepén elindították a roma emancipációs mozgalmat. Choli másokkal együtt – Lakatos Menyhért, Péli, Hontalan, Szenty, Hollai Kálmán és még sokan mások – gyakran volt nálunk. Micsoda alkalmak voltak ezek! Felolvasták a verseiket, írásaikat, ötletek születtek, terveket szöttek, mind-mind a romák kulturális értékeinek megmutatására,

kulturális életünk felpezsdítésére. Ha megkérdem a gyerekeimet, ők hogyan emlékeznek ezekre a sűrű látogatásokra, úgy felelnek, hogy meghatározták a gyerekkorukat ezek az élmények, nem véletlenül lettek művészek ők is.

KALLA ÉVA

Szia Choli! Rég láttalak

Nem tudom, merre jársz, hol vagy, mint ahogyan azt sem tudom, hogy hol lennél szívesen. A mennyországban, az angyalok között, ahol minden világos, illatos és selymes, ahol minden egyértelmű vagy a pokolban, ahol minden esetleges, bármit megtehetsz, bármit olvashatsz, ahol nincs cenzúra, nem kell alkalmazkodni, lehetsz, aki vagy, jó vagy rossz, lehetsz saját magad. Bűnhódhatsz, de legalább senki nem akar megváltoztatni. Nem a feljebbvalók határozzák meg, hogy ki és mi a jó. Milyen a jó zene vagy zenész, milyen a jó költő, a jó festő és milyen a jó pálinka. Gyanítom, vándorolsz, jó cigányhoz méltóan, s megpróbálsz kiválogatni mindenből a jót, a számodra elviselhető. Biztosan nappal az angyalokkal kvaterkázol néhány órát. Mesélsz nekik a romákról, a hagyományokról a szokásainkról. Aztán, amikor elunod, hogy jónak kell lenni és talán már a torkod is kiszáradt, lecsúszdázol néhány színtel alább és rágyújtasz. Elővarázsolatod a tárgyat és jókorákat húzol belőle. Soha nem egyedül. Úgy gondolom, hogy megtalálsz ott is a régi barátaidat, beszélgetek művészetéről, asszonyokról, a régi időkről és arról, hogy szabadnak élni jó, hogy nem kellenek a szabályok, mert az élethez elegendőek Mózes törvényei.

Hiányzol! Olyan rémesen kevesen voltatok Ti, az első és olyan rémesen gyorsan mentetek el, hogy szinte lyukat égettetek a távozásotokkal a közös világunkon. Kultúrateremtők voltatok, lesajnálva a korábbi szokásokat és lesajnálva a politikai elvárásokat. Sokszor juttok eszembe. Te, Péli, Menyhért, Tivadar. Ma mit mondanátok? Köntétek-e alkut néhány ezüstért? Elképzelem, hogy ültök a Kulacs asztalánál, cigi a fehér abroszon a pálinka mellett és beszélgettek. Hallom a szavaitokat. Ahogyan Menyhért azt mondja, hogy „na, ez így most már nem megyen” és látom, ahogyan te gondolkodva simítod végig jobb kezedd a szakálladat.

Ismerem a véleményed és tudom a gondolataidat. Honnan? – kérdezed csodálkozva. Tudod, nem nagyon volt olyan fiataloknak szóló tréningorozat, ahova ne hívtalak volna magammal. s ne kértelek volna meg arra, hogy mesélj a romák történelméről, kultúrájáról. És meséltél. Minden alkalommal egy-egy napon keresztül. És azok a fiatalok, akiken az iskola sokszor nem vagy csak alig fogott, hallgattak, itták a szavaid. Ott jöttem rá arra, hogy nem a diákkal, hanem a tanárral van a baj. Ha szereted a tudásod átadni, azt észreveszi a diák és örömmel veszi. Ezeken a

Csoportkép a nyolcvanas évekből. Állnak: Szentandrassy István, Gügyi Ödön, Kovács József Hontalan, Nagy Gusztáv. Ülnek: Péli Tamás, Lakatos Menyhért, Choli Daróczi József

napokon nem untak és nem utáltak mindent, mert te úgy magyaráztál, úgy meséltél a romák vándorlásáról, harcáról és a romák áldozatairól, hogy képes voltál nem csak a figyelmüket megragadni, de a romaságukat is széppé, büszkeséggé varázsolni. Megszépültél közben és megszépítetted a pillanatok is a fiataloknak. Mert nem csak művész voltál, de tanító is, aki nem mulasztotta elmondani, hogy „ha a politikusok akarnák, nem lennének csórok a cigányok”. Minden egyes napodnak ez volt az utolsó gondolata. Hiányzol, mint művész, mint tanító, néptanító. Hiányzol, mint ember, hiányoznak a társaid, akik kicsit az anyémek is lehettek. Ha itt lennél, ha itt lennétek, nem lenne ez a világ ennyire üres, és talán én sem érezném ennyire egyedül magam abban a hétköznapi, apró harcban, amit naponta vívok meg, fegyvertelenül és pokolian társtalanul.

HÁGA ANTÓNIA

Hiába hívom, odafenn nincs térerő...

Choli volt számomra a második testvérbátyám. Az igazi édes bátyám – aki csak két évvel volt idősebb Cholitól – hamar itt hagyott engem. Őt is Józsefnek hívták. Amikor találkoztunk Cholival, akkor úgy éreztem, mint-

ha a bátyámmal találkoztam volna, nem kinézetre, hanem a modorában, az eredetiségében, a humorában, a romaságában. Igaz, Choli sokkal műveltebb, tanultabb volt, de maga a jelenléte, a gesztusai, egyformák voltak.

Sokat tanultam Cholitól, amit a bátyámtól nem tanulhattam meg.

Közel negyven év, a munkánk szinte napi szinten összekötött minket, természetesen ez a megállapítás az én érzéseimet tükrözi. Hogy Choli miért engedett magához olyan közel, mint egy testvért, azt nem tudnám megmondani, de sejtéseim vannak. Az anyanyelv és annak szeretete köthetett minket össze. Amikor kettesben voltunk bárhol, csak az anyanyelvünkön beszélgettünk és amikor kénytelenek voltunk magyarul egy-egy szót behelyettesíteni, akkor automatikusan a mélységből, a feledésből, előkerestük az igazi megfelelőjét. Szó szerint tanítottuk egymást, csak úgy spontán. Az anyanyelvű vitatkozásainkban, sokszor győzedelmeskedtem, de a magyar nyelvű témákban verhetetlen volt. Mindig irigyeltem, amikor váratlanul reflektált valamire, azt professzionális módon tette. Jól bánt a magyar nyelvvel, amit én soha nem tudtam tőle megtanulni, az az volt, hogy ha bármikor megkérdezte egy újságíró, jóformán még be se fejezte a kérdést, Choli már tudta a precíz választ, bármilyen témakörben.

Nem tudnám igazából megmondani, hogy bírtuk ki egymást hosszú évtizedekig, talán az is lehet, hogy a rajongója voltam, habár soha nem erőszakoltam magamat

rá. Vagy esetleg sokkal távolabbi, ősi rokoni gyökerek kötöttek egymáshoz? Nem tudom. De azt nagyon is tudom, hogy sokszor összevesztünk valamin, főleg piálás közben, már másnap kölcsönösen kerestük egymást. Ha, úgy érezte, hogy ő bántott meg, akkor reggel már csörgött a telefon: – Hol a p....ba vagy már? Amikor én éreztem, hogy hülye voltam, akkor meg: – Nagy csoda, hogy felveszed a telefont. Erre ő: – Te f... nem is hívtál! Kinevet-tük egymást....

NAGY GUSZTÁV

Cholinak

Harmincon túl voltam mikor megismertelek, ennek több mint tíz éve már. Guszti mutatott be minket egymásnak, talán egy kocsmában. Sanszos. Kezet fogtunk, te kendőzetlenül, de intelligensen felmértél, talán, hogy hová is „helyezz” engem magadban. Úgy emlékszem, szemüved mögül rám

Choli Daróczi József szobra Kiskőrösön, Petőfi Sándor műfordítóinak parkjában az alkotóval, Kállai Andrással

nézve őszintén kíváncsi is voltál rám. Jólesett nekem ez a partneri bizalom, amit felém sugároztál, ritkán tapasztaltam ilyet másoknál. Te nem akartál leuralni a tudásoddal.

Láttad a szememben, hogy tiszteltem azt, ami te vagy, azt, amit és ahogyan képviselsz. Látszott, hogy nyitott vagy a meglátásaimra, és ahogyan képviselem önmagam, elfogadod. Bármilyen témában tudtál valami új és átgondolt értelmezést vagy építő kritikát megfogalmazni; mindemellett valóban elgondolkodtál azon, amit én mondtam neked, sőt, egyre többször el is fogadtad azt. A téma mindegy volt, mindenről tudtál beszélgetni szinte bárkivel, akire időt szántál. Mi mégis inkább az irodalomról, festészetről, történelemről, filozófiáról és vallásról beszélgettünk. Bármiről is esett szó, hosszabb-rövidebb idő után valahogy mindig a cigánysággal kapcsolatos kérdéseknél horgonyoztunk le. Természetesen nem pártpolitikai szinten, hanem inkább a művészet, a kultúra „vertikumán”, vagy inkább a „horizontján”.

Volt idő, mikor heti szinten összejöttünk és kocsmaztunk, közben persze megváltottuk a világot. Hittél bennünk fiatalokban, és mi is hittünk benned, Choliban. Berlinben is eltöltöttünk egy hetet együtt. De sok gyorstottunk! A végén már nagyon ki voltunk éhezve egy jó levesre. Sostár? Ezt kérdezted gyakran és ez lett a neve a művészeti csoportunknak, amivel bemutatkoztunk Budapesten is. Aztán egyre ritkábban találkoztunk és aztán hosszabb ideig nem. Az egyik ilyen ritkább találkozáson ígertem meg neked, hogy fogok rólad készíteni egy szobrot. Most meg visszaemlékezést vagy mit kell írnom rólad... „Anyátok p...ja!” – mondanád erre nekem és Gusztinak. Sostár?

KÁLLAI ANDRÁS

Mindannyiunkban hagyott valamit

A kilencvenes évek elején látott napvilágot az Amaro Drom című havilap, olyan prominens irodalmárok közreműködésével, mint Osztójkán Béla, Kovács József Hontalan, Nagy Gusztáv, Balogh Attila, Hell István és nem utolsó sorban Choli Daróczi József. Mindannyian példaképeim voltak. Az ő hatásukra már magam is próbáltam bontogatni szárnyaimat, lejegyezve zsenéimet, publikáltam is a helyi lapokban. Az Amaro Dromhoz azonban csak hosszú tépelődések után bátorkodtam eljuttatni az írásaimat. Legnagyobb meglepetésemre elfogadták a verseimet közlésre. Néhány hét sem telt bele és hívott Choli. Döbbenetemre további írásokat kért tőlem. Visszagonolva euforikus érzésem volt már attól a tudattól is, hogy vele beszélgetek. Hézagossá önbizalmamat megerősítette, hogy az alföldi kisvárostól kétszáz kilométerre igényt tartanak munkáimra, az általam oly nagyra becsült roma irodalmárok. 1994 tájékán, ROM-

SOM címmel új roma újság indult útjára Choli, Nagy Gusztáv és Brém-Nagy Ferenc szerkesztésével. Ebben az időben már állandósult a telefonkapcsolat közöttünk, Choli havi rendszerességgel kérte tőlem a költeményeket és beszerkesztette verseimet több antológiába is. Rövid idő elteltével a rendszerváltást követő munkanélküliség engem is Budapestre sodort. Idegennek, sebezhetőnek éreztem magam, míg nem összefutottam valahol a mesteremmel, aki újfent segítséget, biztosságerzetet nyújtott. Fogadott fiaként tekintett rám. Inspirálóak voltak a sokszor éjszakába nyúló beszélgetések. Az irodalomhoz köthető izlésemen túl, legnagyobb tanítása számomra egészséges identitásom felépítése volt. Choli a cigány irodalom és egyéb művészeti ágak forráspontja volt. Köré szerveződöttünk mindannyian, mondhatnám úgy is, hogy ő indított útra mindönket, akik a különböző művészeti ágakban tevékenykednek. Megszervezte az első cigány klubokat, irodalmi antológiákat szerkesztett, úttörőként munkálkodott a cigány nyelv irodalmi szintre emelésén. Mintha a nyelv korlátokat szabna, hogy beszéljek róla azoknak, akik nem ismerték őt. Pótolhatatlan hiány. Egyszerre ellentmondásos is a fenti kijelentésem, hiszen mi, akik kapcsolatban lehetünk vele, érezzük jelenlétét, valami módon, hagyott valami Cholit maga után mindannyiunkban. Köszönöm Choli Daróczi József, a tisztelet és a becsület övezza emlékedet.

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT

Áldás, nyelv és bánat

Az Isten áldását kérte a két hónapos fiamra. Ennek a folyóiratnak egy előbbi indítása okán kerestek Nagy Gusztáival, talán két év telhetett el a Romano Nyeveipe (Cigány

Újság) megszűnése után. Nem voltam otthon. Amikor hazaértem, a feleségem közölte, két fekete kabátos, kalapos cigány ember volt itt, azt mondta – közel jártunk a karácsonyhoz –, úgy álltak az ajtó előtt, mint a három királyok, igaz, csak ketten voltak. Behívta őket, beszélgettek, megnézték a gyermeket a kiságyban, azzal köszöntek el, mindenképp telefonáljak. Néhány nappal később egy Almássy téri irodában, miután a folyóirat-indítás teendőit átbeszéltük, nevetve mondta: „Hé, az asszonynak azért mondd meg, mindenféle cigányokat ne engedjen be csak úgy a lakásba.”

A vele való beszélgetések nyomán értettem meg, illetve pontosabban, gondoltam végig módjával azt az emberben az öntudat szintje alatt, érzésekben-sejtésekben lakozó tudást, hogy mit jelent a nyelv egy közösségnek. Mit jelent, ha nem könnyű a világ fogalmi megragadása, ha nehézségekbe ütközik vagy csak más szavaival lehetséges önmaga elbeszélése. „Nekünk úgy kell művelnünk ezt a nyelvet, hogy közben létrehozzuk mindazt, ami a történelem miatt nem alakult ki benne.” Sokszor eszembe jutottak a szavai az eltelő évek alatt, miközben azt tapasztaltam, nem csak a magyarországi cigányok, de a többségi társadalom is – igaz, egészen más okok miatt – egyre kevésbé képes megfogalmazni magát.

Tiszteltem, hogy képes volt újra és újra nekikezdeni annak, amit fontosnak gondolt. Erre talán a legjobb példa ez a folyóirat.

Utójára Csepelen találkoztunk, a fia virasztásán. Az udvaron lobogó tűz, a lassú szavak, az alig-mondatok, mert tán tényyszerűen fel lehet fogni minden tragédiát, igazából nem, ahogy beszélni sem lehet róla. Annak mélységét a tűz megvilágította arcán és a szemében ülő bánat mondta el, amely nem is tűnt el onnan utána már.

Annál, hogy egy ROM SOM című lapban írunk róla, talán nem is lehet méltóbb emlékezés.

BRÉM-NAGY FERENC

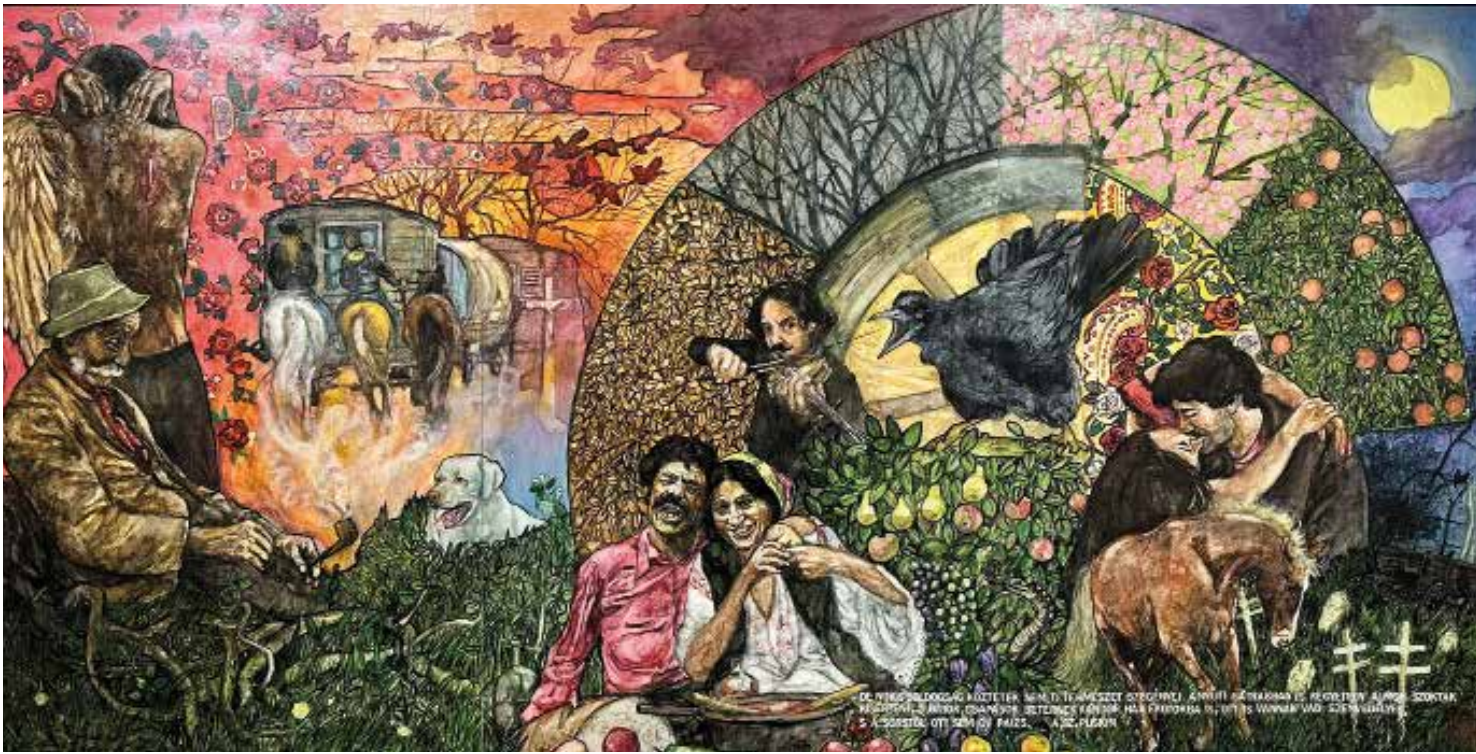
Venice

*Ahol a hagyomány és a modernitás összeolvad,
ott születik meg a valódi művészet*

FERKOVICS JÓZSEF

Duna part

Cigányok – Puskin után

Egy marék föld

Ferkovics József művészete egy lenyűgöző és összetett világba kalauzolja a nézőt, ahol a sokoldalúság, az egyéni kifejezőmód, és a technikai sokszínűség együttesen alkotnak egy mély, társadalmi és emberi témákat feldolgozó művészeti nyelvet. Munkásságában a stílusok és technikák gazdagsága

tükröződik, amelyek révén képes különböző megközelítésekben alkotni, legyen az realista, szimbolista, vagy expresszionista.

Egyedi hangvételt roma háttere színezi. Művei mélyen személyesek és autentikusak. Az általa használt anyagok, mint az olaj, akril, tus, papír, vagy a farost, segítenek abban, hogy a nézők számára érzékelhetővé tegyen különböző textúrákat és hatásokat.

Művészetében központi helyet foglalnak el az emberi arcok, érzelmek, valamint a roma közösség élete. Portréi mély emberi érzelmeket közvetítenek, míg közösségi témái révén betekintést nyújtanak a roma kultúra gazdagságába és mindennapjaiba. A szegénység témaköre is kiemelkedő helyet kap munkáiban, ahol a társadalmi kommentárok mellett a realista ábrázolásmód révén erős érzelmi hatást válthat ki a nézőből.

A természet szerepe is meghatározó a művészetében. Tájképei békét és nyugalmat sugároznak, szemben a társadalmi témák súlyával. A természeti elemek gyakran szimbolikus jelentéssel bírnak műveiben, így például az élet ciklusainak vagy a remény metaforájaként szolgálnak.

Ferkovics József művészete egyedi és gazdag, amely személyes és kollektív tapasztalatokat egyesít. Művei nem csupán a szem számára nyújtanak élvezetet, hanem a gondolkodásra és érzelmekre is hatást gyakorolnak, így készítve a nézőt mélyebb önvizsgálatra és a világ körülöttünk való megértésére.

Temetői út alkonyi fényekben

Ferkovics József munkássága széles körben elismert, mind hazai, mind nemzetközi szinten. Alkotásai újszerű látásmódot és mély üzeneteket hordoznak, melyek a közönség széles rétegeit szólítják meg.

Alkotótevékenysége különleges figyelmet kapott világszerte. Kiállításai nem csupán bemutatkozási lehetőséget nyújtottak, hanem a kulturális párbeszéd és a művészeti határok bővítésének eszközeként is szolgáltak.

Kiállítások külföldön

BERLIN *Ahol modern művészetének új dimenzióit tárta fel.*

LONDON *Itt a történelmi és kortárs elemek ötvözésével keltett figyelmet.*

NÁPOLY *Az ősi városban a művész régi és új ötleteit egyesítette.*

RÓMA *A klasszikus művészet ihlette alkotásait bemutatta be.*

PEKING *A keleti és nyugati kultúra találkozásának helyszíne.*

WASHINGTON *Itt a politikai és társadalmi üzenetek kaptak hangsúlyt.*

Eső után

Ferkovics József 1961. április 17-én született Letenyén. Szülei korán elváltak, ezért gyermekotthonba került. Kiskorától kezdve rajzolta mindazt, amit át-élt vagy látott. Tanárai is felfigyeltek rajzaira, benevezték munkáit a gyermekeknek kiírt pályázatokra, gyakran a legjobbak közé került. 1974-ben egy japán rajzversenyre beküldött képe második helyezést ért el. Ez a siker jelentős lökést adott a művészeti karrierjének kezdeti szakaszában.

A művész grafikusdiplomát szerzett. Ez alapozta meg szakmai tudását és biztosította számára a szükséges technikai és elméleti alapokat.

Diplomája megszerzése után Nagykanizsára költözött, ahol nem csupán saját művészi tevékenységét folytatta, hanem az oktatás területén is aktív szerepet vállalt. Tanított és szakkört vezetett, ezzel hozzájárulva a helyi közösség művészeti életéhez és a fiatal tehetségek fejlődéséhez.

Ferkovics József

Ferkovics József művészetében markánsan jelenik meg nehéz gyermekkora és azok a kihívások, amelyekkel korai éveiben szembesült. Ezen korai élmények jelentős befolyással bírtak művészi kifejezőmódjára, megteremtve egy olyan vizuális nyelvet, ami a küzdelem, a túlélés és a remény motívumait ötvözi.

Gyermekkorát a szegénység, a kirekesztettség és a társadalmi akadályok jellemezték. A nehézségek között növekedve megtanulta, hogy a művészet nem csak az esztétikai szépség megjelenítésére szolgál, hanem egy erőteljes eszköz a saját és közössége történetének elmesélésére is.

Gyakran ábrázolja a roma közösség tagjainak mindennapjait, tükrözve a kihívásokat, amelyekkel szembe kell nézniük. Ezek a képek nem csupán a nehézségek dokumentálására szolgálnak, hanem a belső erő, a kitartás és az összetartozás érzésének kifejeződése is. Képein jelennek meg a roma közösségben rejlő bensőséges kapcsolatok és a családi kötelékek, amelyek támogatást és erőt nyújtanak a nehéz időkben.

Ferkovics József munkássága így nem csak művészeti értéket képvisel, hanem fontos szociális és

kulturális üzeneteket is közvetít. A nehéz gyermekkor tapasztalatai által ihletett alkotásai nem csupán a roma közösség életének realiztikus ábrázolásai, hanem egyetemes üzeneteket is hordoznak az emberi állhatatosságról, reményről és az élet szépségéről, még a legnehezebb körülmények között is.

Diáklányok

Szorongás

A holokausztot ábrázoló grafikai sorozatának képei mélyen megrendítő és gondolatébresztő alkotások, amelyek nem csak a művészeti közösség, hanem a társadalom egésze számára is fontos üzenetet hordoznak.

A sorozatban alkalmazott stílus és technika különösen figyelemre méltó. A művész sokféle grafikai eszközt használ, mint például a rézkarc, a litográfia és a szénrajz, hogy érzékletesen és drámai módon ábrázolja a holokauszt borzalmait. Ezek a technikák lehetővé teszik a részletek finom ábrázolását és a kontrasztok kiemelését, sötét tónusok és erőteljes vonalvezetés átélhetővé teszik az ábrázolt események súlyát, a holokauszt emberi és közösségi tragédiáját és az abban rejlő mély emberi szenvedést.

A sorozat képeit többször is bemutatták a Holokauszt Emlékközpontban, ahol a látogatók mélyen megérintve és elgondolkodva távoztak. Ezek a kiállítások nem csupán a művészeti értéket, hanem az emlékezés és a történelmi tudatosság fontosságát is hangsúlyozták.

A sorozat jelentős hatást gyakorolt a társadalomra, különösen a holokauszt témájának megértésében és a történelmi emlékezet fenntartásában, ezáltal Ferkovics nem csupán a művészet terén ért el elismerést, hanem a társadalmi tudatosság és érzékenység területén is.

Három fogoly

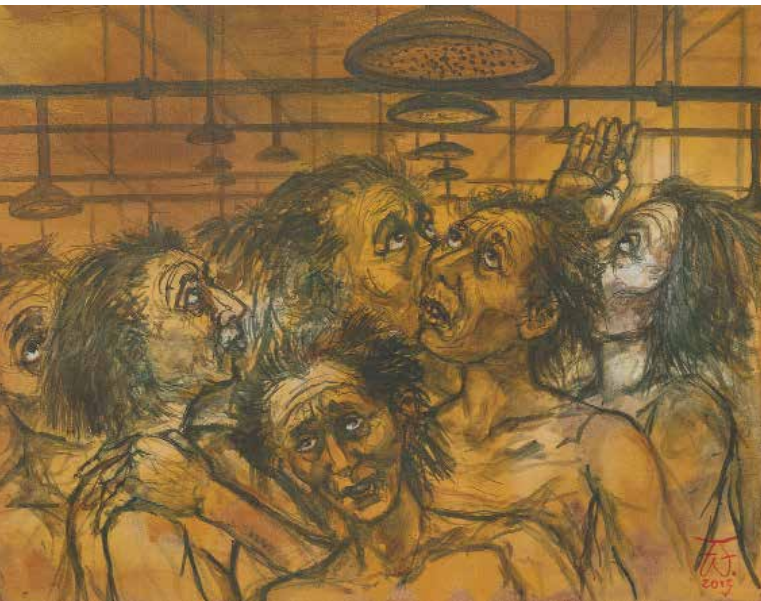

Dachau örtorony

Auschwitzi rámpán

Inferno

Közös sors II.

Madarak (falfestmény Bódvalenkén)

Siracusa

Ferkovics József életútja és munkássága jelentős mértékben hozzájárult a magyar képzőművészet gazdagításához. Nehéz gyermekkor, nemzetközi elismerései, képzőművészeti tanulmányai és oktatói tevékenysége egyaránt tanúbizonyságot tesz arról, hogy a művészet ereje és hatása túlmutat a vásznon és az alkotóműhely falain.

Művei megtalálhatók a Roma Parlament Képtárában, a Néprajzi Múzeumban, a Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház és a Magyar Művelődési Intézet gyűjteményében.

Életéről és művészetéről Boros Ferenc és Rozmán László készített többszörös díjnyertes filmet, „Sárga, piros, kék – Ferkovics József útjai” címmel.

A Szülőföld Kiadó 2019-ben jelentette meg albumát, amely a megelőző tíz év legjellegzetesebb alkotásait mutatja be.

VÁRI-HEGEDŰS OLGA

Hazai tárlatok (válogatás)

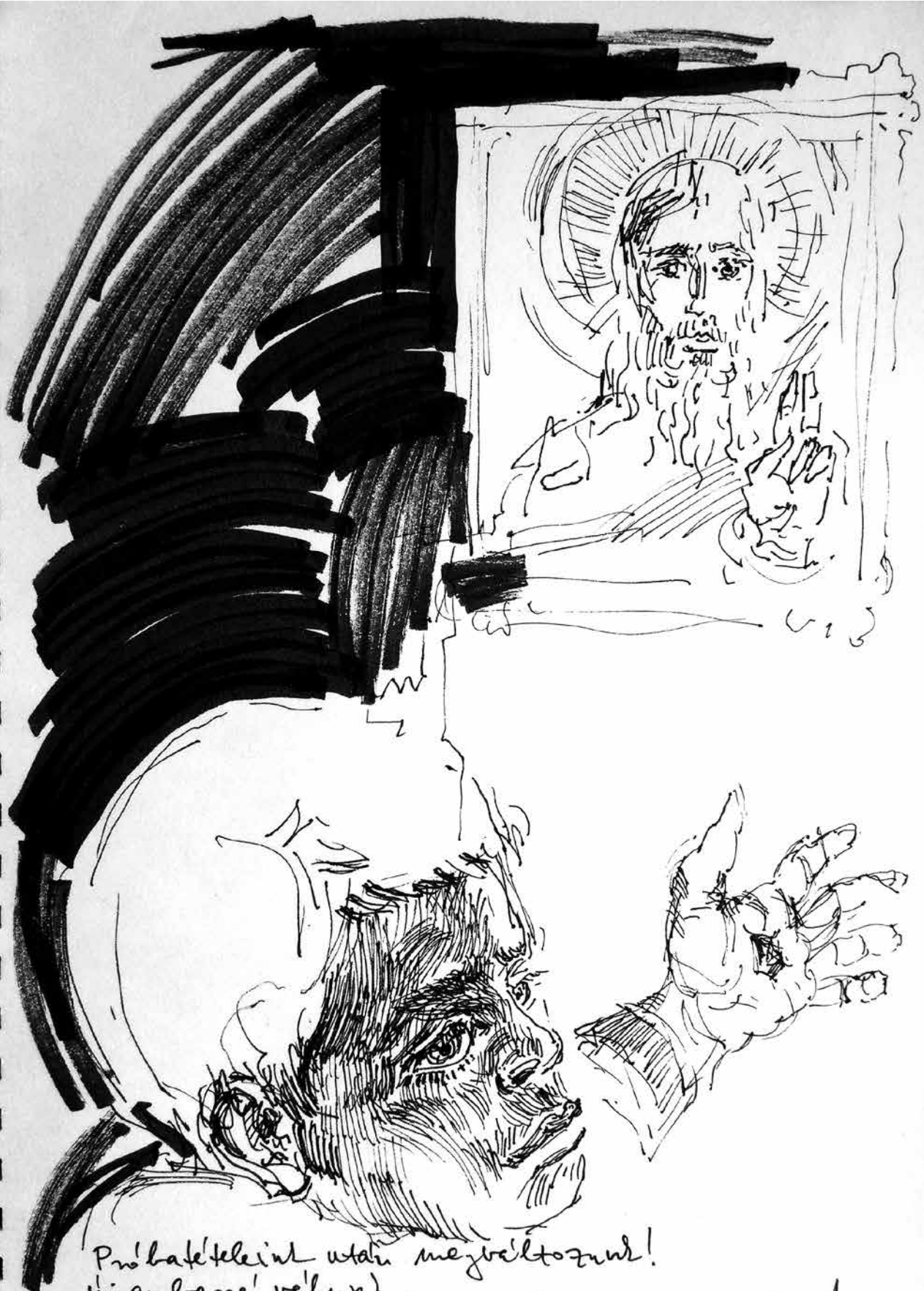
2000 *Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása, Roma Művelődési Intézet, Budapest;*

2003 *Holokauszt Emlékközpont, Budapest;*

2007 *Együttállás, Csók István Képtár, Székesfehérvár;*

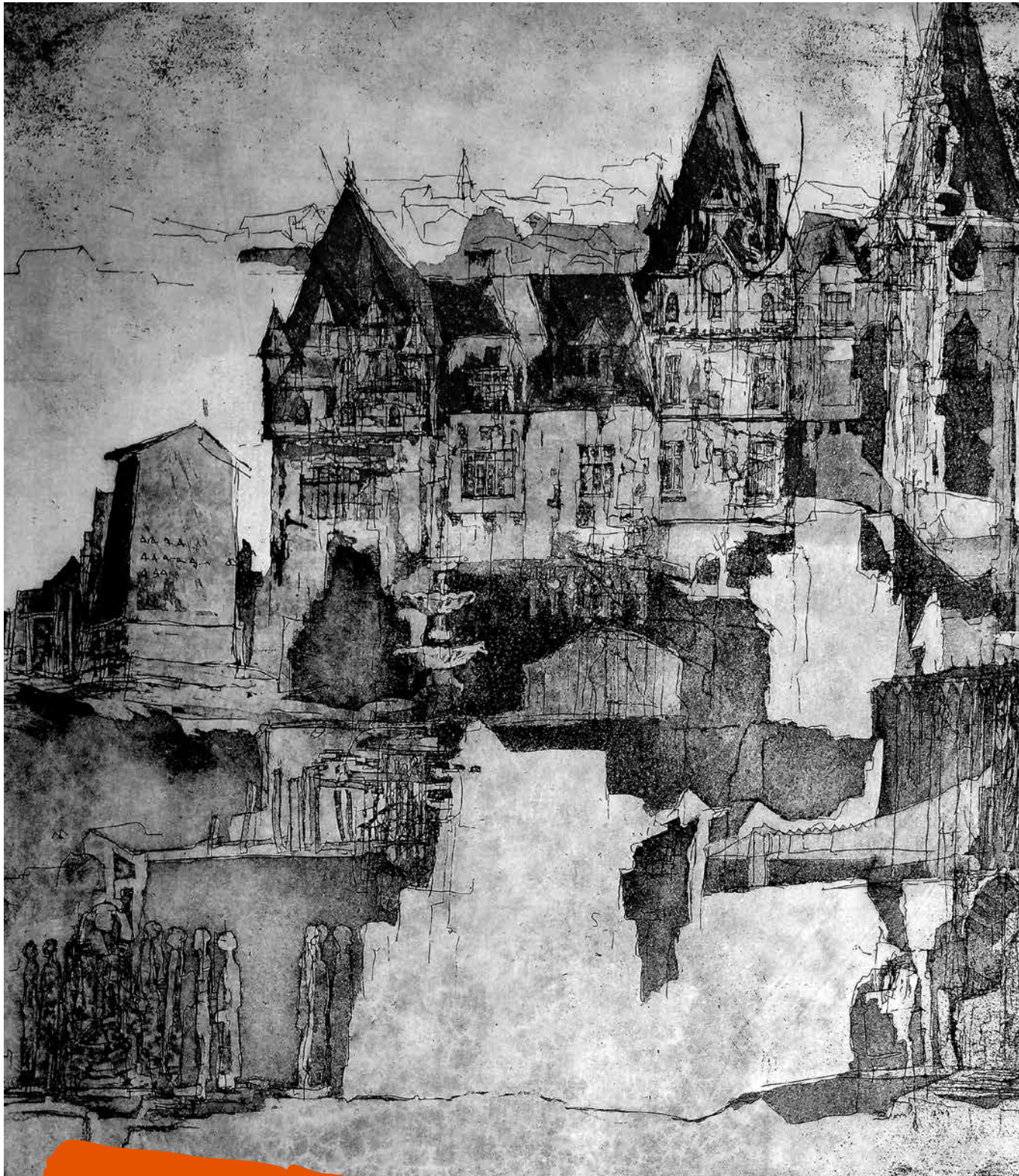
2007 *Az emlékezés színes álmai, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest;*

2008, 2009 *Az emlékezés színes álmai, vándorkiállítás, Szolnok, Eger, Pécs, Salgótarján, Miskolc, Szekszárd.*

Próbakételeim utáni megváltozások!
Új embereim velünk!
- Közvetett dráma'hoz és feloldá'shoz
vadász j'atás
- Önbizgalaton keresztül megadni
magam, átadni valaki másnak!

Balogh
2020

Tiszadob

